

64355

EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BUHARA CAMİLERİ (12. - 18. YÜZYIL)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rüçhan BUBUR

DANIŞMAN : Doç. Dr. İnci KUYULU

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İZMİR - 1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

I - GİRİŞ	1
II - BUHARA TARİHİ	6
III - 12. - 18.YÜZYIL BUHARA CAMİLERİ	
A - AVLUSUZ CAMİLER	
1-Kubbe ya da Kubbelerle Örtülü Camiler.	
a-Tek Kubbeyle Örtülü Camiler	
1-Hoca Tabband Camii.	7
b - Merkezi Kubbeli Kare Planlı Harimin Eyvanlarla Genişletildiği Camiler	
1 Hoca Zaynuddin Camii.	11
2 Hazreti İmam Camii.	16
3 Bolo Hauz Camii.	20
c.- Eş Büyüklükte Kubbelerle Örtülü Çok Birimli Camiler.	
1 Magoki Attari Camii.	24
2 Kukeldaş Camii.	27
2-Düz Ahşap Tavanlı Camiler.	
1 Balyand Camii.	30
2 İmam Gâzali Camii.	34
3 Şoyahsi Camii.	37
4 Şohi Zandcil Camii.	41
B - AVLULU CAMİLER	
1 Kalyan Camii.	44
2 Hoca Kalon Camii.	50
3 Valida Hudaydod Camii	52
IV - İNCELENEMEYEN 12-18. YÜZYIL BUHARA CAMİLERİ	
1. Kokilayi Hurd Camii.	57
2. Magoki Kurpa Camii.	58
3. Zobbıyan Camii.	59
4. Lebi Hauz Kozi Kalon Camii.	60
5. Kuy Murgkuş Camii	61
V - DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	62
VI - BİBLİYOGRAFYA	77
VII - FOTOĞRAFLAR	

ÖNSÖZ

Özbekistan'ın Buhara şehri, zengin tarihi eserleriyle, önemli bir Orta Asya kentidir. Kente inşa ettirilmiş camilerden günümüze ulaşanlar, XI. yüzyıl ile XX. yüzyıl başları arasına tarihlenmektedir. Anadolu'daki yapı konstrüksiyon tekniği, Orta Asya'dakilerden farklıdır. Ancak yapı formları ile süsleme ve malzeme açısından Orta Asya ile olan ortak özelliklerinin bulunduğu bilinmektedir.

Çalışmamızın ilk amacını, çoğu Türkiye'de ayrıntılı bir şekilde ele alınmamış Buhara camilerinin, mimari ve süsleme özellikleri açısından tanıtılması oluşturmaktadır. İkinci amacı ise, bu yapıların, Anadolu'daki camilerle farklılık ve benzerliklerinin saptanarak karşılaştırılıp değerlendirilmesidir.

Beni Orta Asya Mimarisi konusunda çalışmaya yönelten ve çalışmamı titizlikle yönetip olumlu eleştiri ve katkılarıyla yönlendiren hocam Sayın Doç. Dr. İnci KUYULU'ya şükranlarımı sunarım. Ayrıca bana bu konuda çalışma olanağı veren ve Özbekistan'daki makamlarla irtibatımı sağlayan hocam Sayın Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Taşkent'teki araştırmalarım sırasında özel arşivinden yararlandığım ve çalışmamı önerileriyle katkıda bulunan Taşkent Hamza Sanatşinaslık Enstitüsü Mimarlık Bölümü'nden mimar Sayın Prof. Dr. İskender AZİMOV'a; Orta Asya Mimarisiyle ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımlarını gördüğüm Sayın Prof. Dr. Galina Anotelevna PUGAÇENKOVA'ya; Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliği'nin Mimarlık Bölümü arşivinde çalışmamı izin veren Müdür Yardımcısı mimar Sayın Hayrullah SULTANOV'a; Taşkent 'teki araştırmalarım sırasında ilgi ve yardımını esirgemeyen arkadaşım mimar Diyar MİRZAAHMEDOV'a; buradaki araştırmalarımın Rusça kitapları Türkçe'ye çeviren E. Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde çev. Muvaffak DURANLI'ya; bazı arşiv kayıtlarını okuyan D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde Arş. Gör. Şenay ÖZGÜR'e; mimari çizimleri titizlikle kontrol eden hocam Sayın Arş. Gör. Yekta DEMİRALP'e ve bu tezin bilgisayarda yazımını yapan arkadaşım Sinem ERİNÇ'e teşekkür ederim.

En önemlisi araştırmam boyunca maddi ve manevi desteğini
esirgemeyen aileme minnettarım.

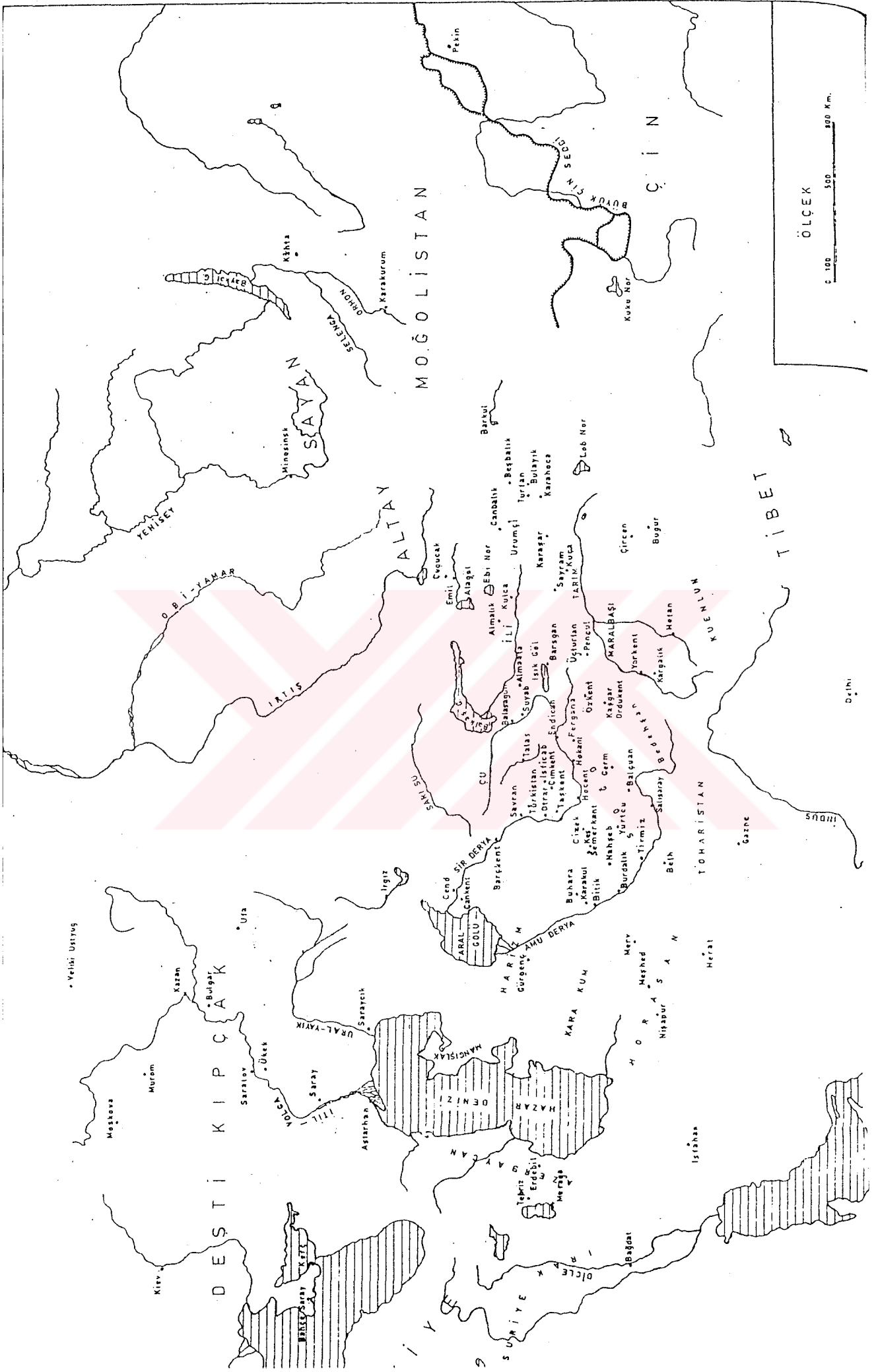
Rüçhan BUBUR

İzmir, 1997

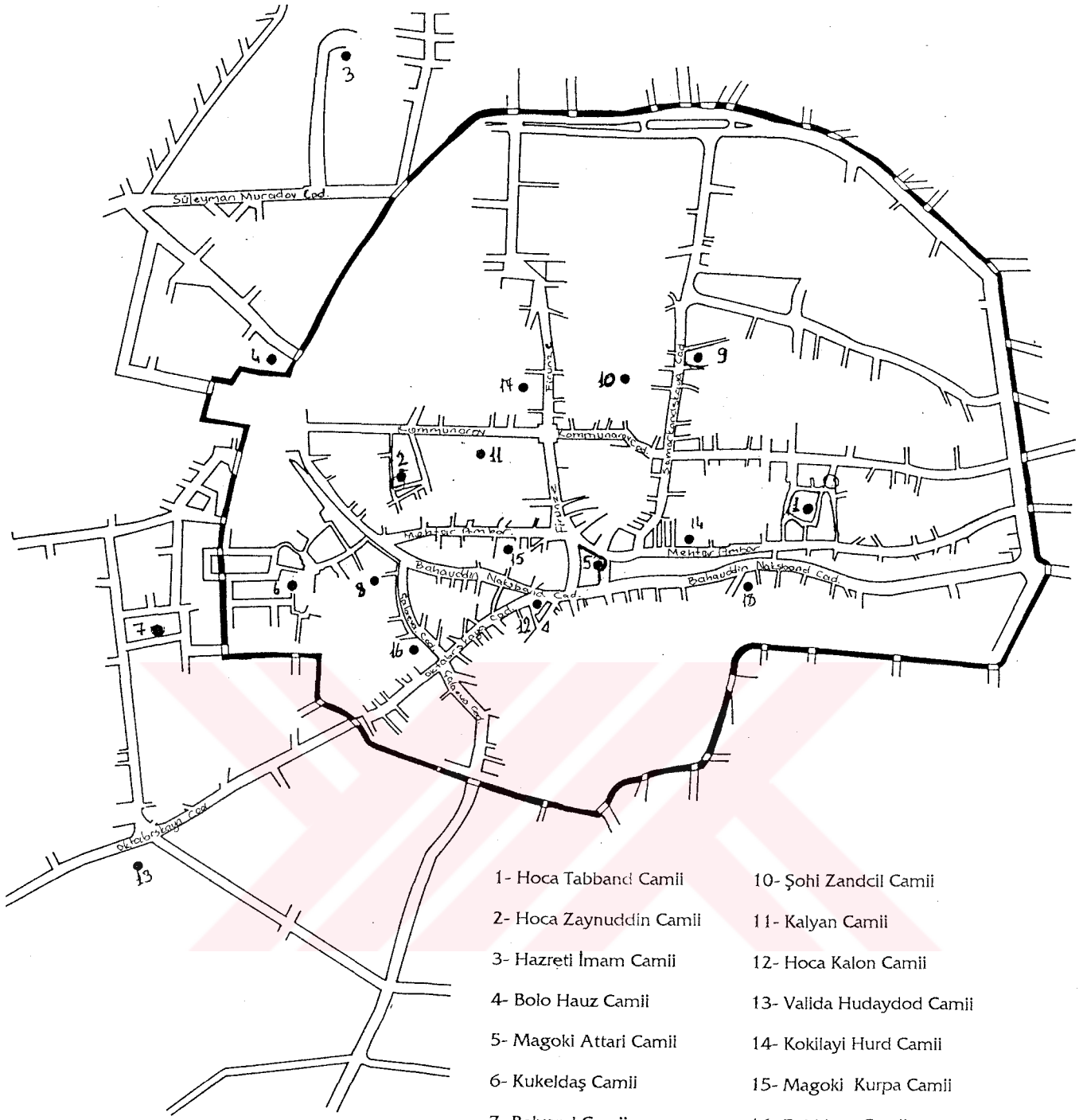

Şekil 1- Özbekistan Haritası

Şekil 2- Orta Asya Haritası

1- Hoca Tabbandi Camii	10- Şohi Zandcil Camii
2- Hoca Zaynuddin Camii	11- Kalyan Camii
3- Hazreti İmam Camii	12- Hoca Kalon Camii
4- Bolo Hauz Camii	13- Valida Hudaydod Camii
5- Magoki Attari Camii	14- Kokilayi Hurd Camii
6- Kukeldaş Camii	15- Magoki Kurpa Camii
7- Balyand Camii	16- Zobbiiyan Camii
8- İmam Gazali Camii	17- Lebi Hauz Kozi Kalon Camii
9- Şoyahsi Camii	18- Kuy Murgkuş Camii

**Şekil 3- 12-18. Yüzyıl Buhara Camilerinin
Vaziyet Planı**

I- GİRİŞ

Bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Buhara kenti, erken dönemlerden itibaren Orta Asya'nın önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Buhara, bilinen en erken tarihli örneği Karahanlılara ait olan ve büyük çoğunluğu 16. ve 17. yüzyıldan kalan çok sayıda caminin bulunduğu önemli bir Orta Asya kentidir. Anadolu'daki Türk Mimarisi Orta Asya mimarisinden farklı olmasına karşın, kökenin Orta Asya'ya bağlanması genel olarak kabul edilen bir görüştür.

S.S.C.B.'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ve diğer dünya ülkeleriyle sosyal ekonomik ve kültürel ilişkilere girdiği görülür. Özellikle 1992 yılından itibaren bu ülkelere araştırma için giden Türk ve batılı bilim adamlarının sayısındaki artış dikkati çeker. Son yıllarda Japonlar da bu alanda etkin çalışmalar yapmaya başlamışlardır ¹. Bu ülkelerle sosyal ve kültürel işbirliğinin başlaması, Türk Dünyasına duyulan ilginin artmasına ve bu konuda araştırmalar yapan enstitülerin Türkiye'de de hızla çoğalmasına neden olmuştur. Bu ilgi bağlamında, Orta Asya'da geniş bir zaman diliminde inşa edilmiş camileriyle zengin bir malzeme sunan Buhara kenti tez konusu olarak seçilmiştir.

Bugüne kadar Orta Asya ile ilgili olarak yapılan araştırmalar Rus ve batılı bilim adamlarınca gerçekleştirilmiştir ². Türkiye'de ise, Orta Asya Mimarisini yerinde yapılan incelemeler sonucu sağlanan malzeme ile (fotoğraf, rölye v.b.) tanıtan doğrudan bir yayın yok denecek kadar azdır. Ancak, **Emel ESİN**'in kaynaklara dayalı olarak yaptığı incelemeler, Orta Asya Sanatı üzerine yapılmış ilk denemeler arasında sayılabilir ³. Mustafa CEZAR'ın **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**,

¹ O. Anık, **Orta Asya Mimarlık Mirasımızdan İzlenimler**, Ankara, 1994.

² O. Anık, **a.g.e.**, Ankara, 1994.

³ E. Esin, "Ribat-Melik" **Erdem**, C. 2, S. 5, Ankara 1986, s. 405-425; "Türk İslam Mimarisinin Türkistan'daki İlk Abideleri", **Türk Dünyası**, C. 2, Ankara 1966, s. 1-10; "Türk Sanatında Karahanlı Devrinin Mevkii", VI. **Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961)**, Ankara, 1967, s. 100-130; "“Muyanlık” Uygur “Buyan” Yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme", **Mazalgirt Armağanı**, Ankara 1972, s. 75-102; "Türk Kubbesi (Gök Türklerden Selçuklulara Kadar)", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, C. III, Malazgirt Zaferi Özel Sayısı, 900. Yıl, Ankara, 1971, s. 159-182.

İstanbul, 1977 adlı eseri Orta Asya yapılarının kronolojik gelişim içinde mimari ve süsleme özellikleriyle tanıtıldığı önemli bir başucu kitabıdır. Ancak bu kitap; çok bilinen örneklerin, ayrıntılara girilmeden kaynaklardan derlenen bilgilerle toplu olarak ele alındığı bir çalışmadır.

Son yıllarda bu ülkelerde yapılan kazı ve araştırmaların sonuçları ile Oluş ARIK'ın **Orta Asya Mimarlık Mirasımızdan İzlenimler** Ankara, 1994 ve İnci KUYULU'nun "Anadolu Selçuklu Kervansarayları ile Orta Asya Kervansaraylarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Deneme" ⁴, başlıklı makalesi, bu konudaki orjinal malzemeye dayalı olarak yapılmış çalışmalardır. Oktay Aslanapa'nın **Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri**, Ankara 1996 adlı kitabı ise çeşitli yayın ve arşiv kaynaklarından yararlanılarak hazırlanmış bir kitaptır. Bu çalışmada, Burchard Brentjes ve Karin Rührdanz'ın birlikte hazırladığı **Mittelasien Kunst des İslam**, Leipzig, 1979, adlı kitabın fotoğraf ve planlarından büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Türkiye, Taşkent ve Buhara'da yaptığımız kütüphane ve arşiv çalışmalarının sonunda, tez konumuzu oluşturan Buhara camileriyle ilgili doğrudan bir araştırmaya rastlanmıştır. Bölgedeki Rus sanat tarihçilerinin yaptığı yayınlarda ise, belli başlı birkaç Buhara camisi genel özellikleriyle tanıtılmıştır.

Hiçbir camide inşa kitabesinin bulunmaması yapıları tarihlendirmede karşılaştığımız önemli bir sorundur. Arşivdeki incelemelerimizde Buhara camilerinin 1920'li 30'lu yıllarda onarıldığını tesbit ettik. Bu onarımlar sırasında inşa malzemesi yenilenmiştir. Eldeki mevcut malzeme ise değerlendirilmemiştir. Kubbelerin tümüyle yeniden inşa edildiği görülmektedir. Bir çok yapıda cepheler bir sıra tuğla ile kaplanarak onarılmıştır. Bu onarım tekniği, yapılarıdaki inşa evrelerine ait ipuçlarını yok etmiş ve malzemeyle yapılabilecek bir tarihlendirmeye de engel olmuştur. Bu konuda karşılaştığımız bir diğer sorun ise, yayınlardaki tarihlendirmelerin yetersiz kaynaklara dayandırılmasıdır.

⁴ **Sanat Tarihi Dergisi**, S. 8, İzmir, 1997.

Kullandığımız Rusça ve Özbekçe yayınlarda; harim için **hanaka**, son cemaat yeri için **eyvan** kelimesi kullanılmaktadır. Özellikle eyvan kelimesi yaptığımız çevirilerde bizi yanıltmıştı. Bu bölgede mihrapların batı yönde yer alması da alan çalışmamızda aldığımız notlarda bazı küçük yanlışlara neden olmuştu.

Tez konumuzu oluşturan yapıların tesbitinde Taşkent Medeniyet İşleri Vezirliğinin Mimarlık Bölümü Arşivi'ndeki kayıtlardan yararlandık ⁵. Bugün Buhara'da ayakta olan 47^{ve} bir namazgah cami bu arşivde kayıtlıdır. Bu yapılar arasından 12. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında inşa edilmiş 18 cami incelenmek üzere seçilmiştir. Ancak bu camilerden ikisi kilitli, üçü farklı işlevlerde kullanıldığı için incelenememiştir. Arşivde yapıların tarihçeleri, rölöve, kesit vs. planları, yapılan onarımlara ait kayıtlar, yapılardan söz eden kaynakların bibliyografik fişleri, incelenen yapılar hakkında verilen raporlar ile inceleme ve onarımlar sırasında çekilmiş çok sayıda fotoğraf bulunmaktadır. Bunlardan başka her yapı için düzenlenmiş yapı tescil fişleri bulunmaktadır. Arşivdeki çalışmamızda sadece bu yapı tescil fişlerinin fotokopilerini almamıza izin verildi. Bu tescil fişleri tarihçe ve deskripsiyon bölümlerinden oluşmaktadır. Ancak yapılan tarihlendirmeler ayrıntılı değildir. Dipnotlarda verilen kaynaklar araştırıldığında ise bu kaynaklardaki açıklamaların da eksik olduğu görülmüştür. Tescil fişlerindeki tarihlendirmelerde en çok O.A. SUHAREVA' nın **Kuartalnaya Obşina Pozdnefeodalnogo Goroda Buhari**, Moskva, 1976 adlı kitabından yararlanılmıştır. Buhara'daki mahallelerin tanıtıldığı ve şehir yaşamının konu alındığı çalışmada Buhara'daki birçok cami de tarihlendirilmiştir. Ancak bu tarihlendirmelerde kullanılan kaynaklar yeterince açıklanmamıştır. Buhara'daki bazı camilerden söz eden diğer yayınlarda da tarihlendirmeler ayrıntılı değildir. Yapılarda inşa kitabesinin bulunmaması ve elimizdeki kaynakların yetersiz olması nedeniyle; biz yapılarla ilgili bir tarihlendirme yapmadık. Yapı tescil fişlerinde verilen tarihleri doğrudan kullandık. Tarihlendirmede kullanılacak kaynakları da dipnot olarak verdik.

⁵ Çalışmamızda verdiğimiz dipnotlarda bu arşivin adını T.M.İ.V.M.B.A. şeklinde kısaltarak kullandık.

Arşiv çalışmasında tespit ettiğimiz yapıları yerinde inceleyerek fotoğraflarla belgeledik. Yapılara ait rölöveleri ise Taşkent'teki Hamza Sanat Enstitüsü Mimarlık Bölümü mimarlarından Sayın Prof. Dr. İskender AZİMON'un özel arşivinden kullandık. Ancak bu planlar çizim kurallarına uygun çizilmemişti. Özellikle üst örtü, kapı ve kemer açıklıklarının gösterilişinde yanlışlıklar vardı. Bu çizimleri yanlışlıkları düzelterek ve gereken yerlerde kendi aldığımız ölçülerle kontrolünü yaparak kullandık.

Çalışmamızın **12-18. Yüzyıl Buhara Camileri** bölümünde yapıları **avlulu** ve **avlusuz** olarak iki ana grupta inceledik. Avlulu ve avlusuz camilerin harimleri benzer plan şemalarına sahiptir. Bu nedenle avlusuz camilerin değerlendirilmesine avlulu camilerin harimlerini de ekledik. Ancak bu yapılarda avlunun çok büyük yer kaplaması ve avluyu çevreleyen kapalı bölümlerin harim işlevine sahip olması yapıları avlulu ve avlusuz olarak ayırmamızı gerektirdi. Avlusuz camileri de üst örtü sistemlerine göre alt gruplara ayırdık. Avlulu ve avlusuz camiler olarak iki ana gruba ayırdığımız bu yapıları mimari ve süsleme özellikleriyle tanıttık.

Belirlediğimiz 18 camiden beş tanesi incelenememişti. Bu yapıları çalışmamızın **İncelenemeyen 12-18. Yüzyıl Buhara Camileri** bölümünde, elimizde bulunan plan ve yapı tescil fişlerindeki bilgiler dahilinde kısaca tanıttık.

Değerlendirme ve Sonuç bölümü mimari ve süsleme olarak iki alt bölümden oluşturulmuştur. Mimari bölümde yapılar plan özelliklerine göre gruplandırılıp Buhara ve yakın çevresindeki benzer örneklerle karşılaştırılmıştır. Daha sonra aynı plan şemasının görüldüğü Orta Asya ve Anadolu örnekleriyle de karşılaştırılıp değerlendirilmiştir.

Buhara camilerinin Orta Asya'daki benzer örneklerle karşılaştırılmasında L. You Mankovskaya'nın **Tipolopiçekie Osnovi Zodçestva Sredneye Azii (IX-Naçalo 20.v)**, Taşkent, 1980. adlı kitabındaki örneklerden yararlandık. Kitapta dokuzuncu yüzyıldan 20. yüzyıla kadar olan Orta Asya yapılarının tipolojisi yapılmıştır. Bu kitapta verilen örneklerin çoğunda plan, yer ve tarih belirtilmediği için bu

örneklerden pek azını kullanabildik. Süsleme bölümünde ise Buhara yapılarında görülen süslemeler kendi içlerinde gruplandırılıp değerlendirilmiştir. Yapıların rölöve çizimlerini metin içinde, fotoğrafları ise metnin sonunda ayrı bir bölüm olarak düzenledik.

II- BUHARA TARİHİ

Özbekistan eski Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla 20 Haziran 1990'da egemenliğini, 1 Eylül 1991'de ise bağımsızlığını ilan eden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden biridir. Bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Buhara şehri güneydeki Zerefşan vadisinde Şahrud kanalının kıyısında yer alır.

Buhara bölgesi için Çin kaynakları beşinci yüzyıldan itibaren bilgi verirler. Bu kaynaklarda Buhara'dan Nu-mi (Numickas) şeklinde söz edilir. Buhara ismi, ilk olarak Çinli Seyyah Hüang - T sang tarafından 630 yıllarında Pu -ha şeklinde kullanılır. Bu konudaki diğer bir görüş ise Buhara'nın Sanskritçe Budist manastır anlamına gelen vihara kelimesinden geldiği şeklindedir ⁶.

Şehrin başlangıçta Buhara civarındaki Ramitan köyünde kurulduğu bilinmektedir ⁷.

Buhara 9. yüzyılın 2. yarısında Samanoğullarının idaresine geçmiştir ⁸. 999'dan itibaren ise Karahanlı hakimiyeti görülür. Şehir 1141'de Karataylıların⁹, 1207'de ise Harzemşah'ların egemenliği altına girmiştir. Buhara 1220'de Moğol İstilasında Cengiz Han'ın hakimiyetini kabul eden ilk şelirlerden biridir. 1273'de ise İran Moğolları tarafından istila edilmiştir. Bundan sonra Çağatay hanedanı ile Timuroğulları arasında birkaç kez el değiştirmiştir (1370-1500). Timur ve Timuroğulları devrinde ise eski önemini yitirmiştir ¹⁰.

16. yüzyılın başından 1868'e kadar bağımsız, 1868'den 1920'ye kadar Rusya himayesinde yarı bağımlı Türk hakanlığı olarak Buhara'da üç Türk sülalesi hüküm sürmüştür. Şeybaniler (1500-1599), Canoğulları (Astarhanlar) (1599-1785) ve Mangıthanlar (1780-1920) ¹¹.

⁶ V.V. Barthold, "Buhara Maddesi" **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1979, C.2, s. 762.

⁷ V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ankara, 1990, s. 122.

⁸ V.V. Barthold, **a.g.mad.**, s. 763.

⁹ **ay.es.**, s. 766

¹⁰ **ay.es.**, s. 767.

¹¹ **ay.es.**, s. 768.

III- 12. - 18. YÜZYIL BUHARA CAMİLERİ

A- AVLUSUZ CAMİLER

1- Kubbe ya da Kubbelerle Örtülü Camiler

a- Tek Kubbeyle Örtülü Camiler

1- HOCA TABBAND CAMİİ

Sergey Lozo sokağında 65 no'lu yapıdır.

Cami, tek kubbeye örtülü kare planlı bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli son cemaat yerinden oluşur (Şek. 4, Fot.1,2).

Son cemaat yeri önünde, aynı planda sonradan inşa edilmiş ikinci bir son cemaat yeri bulunur. Caminin kuzeyinde küçük bir avlu ve bu avluya bitişik binalar vardır.

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesiminde ise, bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır.

Kubbe yüzeyine, tuğlalarla örülmüş, altı tane çapraz yalancı kaburga yerleştirilmiştir (Fot.1,2). Bu yalancı kaburgalar arasında kalan yüzeylere de, ikişer tuğla, üçgen çıkıntılar oluşturacak şekilde gömülmüştür. Kubbenin tepesine altıgen bir fener yerleştirilmiştir.

Harimi doğu ve kuzeyden kuşatan son cemaat yeri, batı ve güneyden birer duvarla kapatılmıştır. Bu duvarlar harim duvarının devamı olarak örülmüştür. İki bölüm arasındaki fark, son cemaat yerinin harimden daha yüksek inşa edilmesiyle belirtilmiştir.

Batı cephesinde, üst seviyede, sivri kemerli bir pencere bulunur (Fot. 1). Pencere altıgenlerden oluşan taştan şebekeli bir dışlığa sahiptir. Cephenin kuzey ucuna, cepheden dışa taşıntı yapan, daha alçak bir duvar bitişmektedir. Tuğladan örülen bu duvar, son cemaat yerinin genişletilen bölümüdür. Güney cephenin batı tarafında, üst üste yerleştirilmiş ikişer adet açıklık bulunur (Fot. 2). Üst sıradakiler sivri kemerli pencerelerdir. Bu pencereler, dikdörtgen çökertmeler içine alınmıştır. Üst seviyede de bu pencereleri ortlayan ve diğer pencerelerle aynı özellikleri taşıyan, üçüncü bir pencere bulunur. Pencereler taştan şebekeli dışlıklara sahiptir. Alt sırada düşey dikdörtgen şekilli açıklıklar bulunur. Bunların sonradan örülerek kapatıldığı bugünkü görünümünden anlaşılmaktadır. Cephenin doğu ucuna son

cemaat yerinin doğu yönde genişletilen bölümü bitifhemtedir. Bu bölüm son cemaat yerinden daha alçak inşa edilmiştir ve üzeri sundurma bir çatıyla rtlmştir. Bu cephenin üst kesiminde çökertme içine alınmiş iki sivri kemerli pencere bulunur. Pencereleer altıgenlerden oluşan taştan şebekeli dışlıklara sahiptir. Caminin doğu cephesi Sergey Lazo sokağına bakmaktadır (Fot 2). Cephenin güney tarafı son cemaat yerine, kuzeyi ise yapının avlusuna aittir. Güney tarafında iki adet sivri kemerli pencere bulunur. Pencereleer altıgenlerden oluşan taştan şebekeli dışlıklara sahiptir. Bu cephenin ortasında düşey dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı vardır. Buradan yapının kuzeyinde yer alan avlusuna girilmektedir.

Son cemaat yerini kuşatan ikinci son cemaat yerinin üst örtüsü, diğerinden daha alçak inşa edilmiştir (Fot.3). Bu bölümün üzeri, tavan tahtalarıyla örtülüdür. Bu tavan, doğuda üç adet ahşap sütunla desteklenmiştir. Silindirik sütunlar, kare kesitli tuğlalar üstüne oturtulmuş ahşap kaideler üzerinde yükselir. Yapının orijinal son cemaat yerinin üzeri, düz ahşap tavanla örtülüdür (Fot.3,4). Bu tavan, "L" planda dizilmiş beş adet ahşap sütunla taşınmaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar, ahşap kaideler üzerine oturmaktadır. Bu kaideler taştan kare kesitli ikinci bir kaide üzerinde yer alır. Tabanı kare kesitli olan ahşap kaideler köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp sekizgene dnştrlmştir. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dar ve 10-15 cm. yüksekte sekizgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütun gövdelerinin kaideye yakın alt kesimleri oyma tekniğinde bitkisel desenlerle süslenmiştir. Sütunlar zerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar, ana kirişleri birleştirmektedir. Ana kirişlerin bir ucu batı, diğer ucu güney duvarına oturmaktadır. Ana kirişlerden kuzey ve doğu duvarlara dik uzatılan yan kirişler bulunmaktadır. Yan kirişlerin araları çıtalarla kapatılmıştır.

Harimin son cemaat yerine bakan kuzey ve doğu duvarlarında üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiş açıklıklar vardır. Bunlar doğu cephede iki, kuzey cephede ise dört adettir (Fot 4). Bu açıklıklardan üst sıradakiler sivri kemerli birer penceredir. Kuzeydeki pencerelerin altıgenlerden oluşan taştan şebekeli birer dışlığı vardır.

Doğudaki ise geometrik örnekle süslü alçı şebekeli bir dışılığa sahiptir (Fot 5). Pencereilerin altında düşey dikdörtgen birer kapı vardır. Bunlar ahşap kapı kanatlarına sahiptir.

Harime, doğu cepheindeki bir, kuzey ve güney cephelerdeki ikişer adet açıklıkla girilmekteydi. Bu açıklıklardan güneyde bulunanlar, tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Kare planlı harimin üzeri kubbeye örtülüdür. Kubbeye geçiş sivri kemerli derin tromplarla sağlanmıştır (Fot 6,7). Harim; dördü kubbe eteğine açılmış, toplam dokuz adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Kubbe eteğinde doğu ve kuzey yönde bulunanlar sonradan kapatılmıştır. Diğer beş pencereden ikisi kuzey ve güney duvarlara, biri doğu duvara yerleştirilmiştir. Güney duvardaki pencereler içten kare şekilli çerçeveye sahiptir (Fot.6). Batı duvarın ortasında, beş kenarlı plana sahip mihrap nişi yer alır. Sivri kemerli mihrap, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Mihrap nişi çini mozaik tekniğinde süslenmiştir.

Süslemeler

Son cemaat yeri sütunlarının kaideye yakın alt kesimlerinde oyma tekniğinde yapılmış bitkisel desenler bulunur.

Harimin doğu girişinin üzerinde yer alan pencere alçı şebekeli bir dışılığa sahiptir. Bu dışılık sekizgenlerden oluşan bir ağ ile süslüdür.

Mihrap çini mozaik teknikte süslenmiştir. Mihrap nişinde ve kemer köşeliklerinde kıvrım dal ve çiçeklerden oluşan süslemeler bulunur. Zemin lacivert süslemeler ise sarı, açık mavi ve beyaz renktedir.

Tarihlendirme

"**Tabband**" kelimesi halk arasında sıtmayı iyileştiren anlamına gelmektedir. Camiye ismini veren " Hoca Tabband " Buhara 'da sıtmayı iyileştirdiğine inanılan bir kişidir ¹². Caminin güneydoğusunda Hoca Tabband' ın mezarının bulunduğu

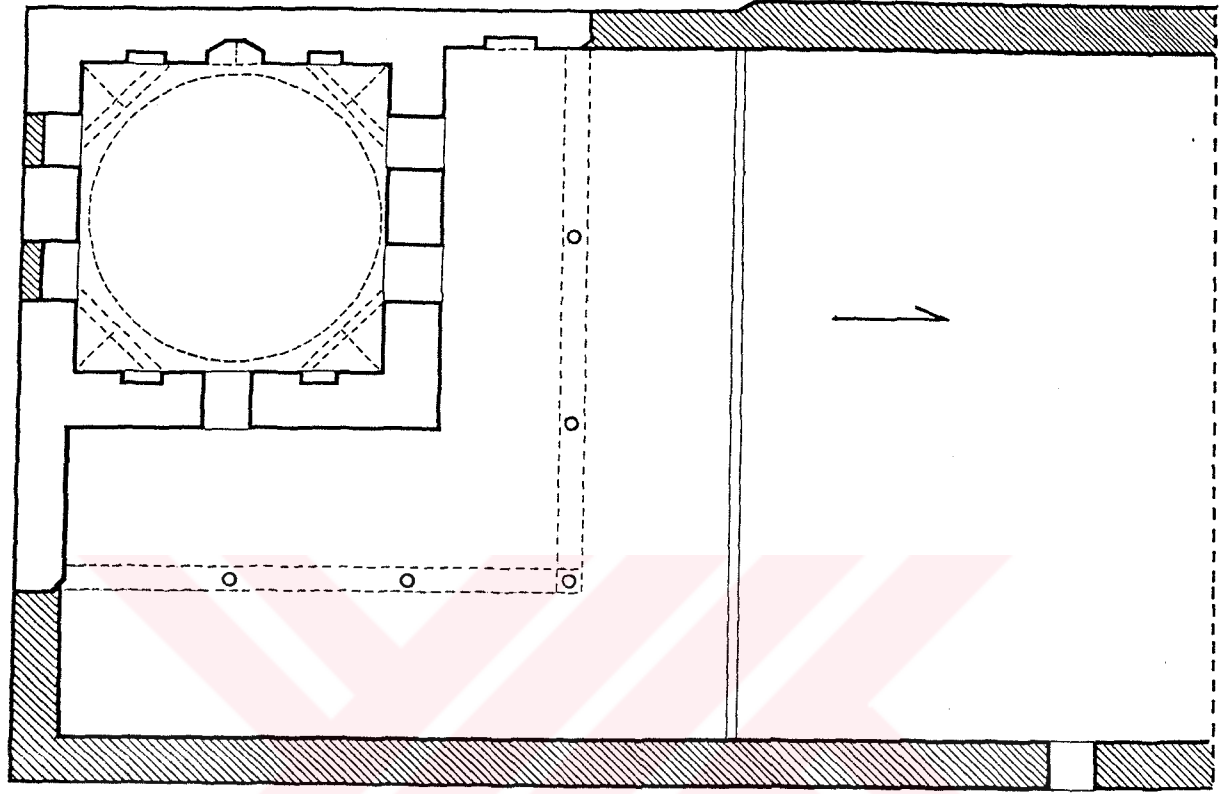
¹²O.A. Suhareva, **Kvartalnaya Obşina Pozdnefeodalnogo Goroda Buhari** , s.255, Moskva 1976.

bilinmektedir¹³. Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Cami arşiv kayıtlarında 1704 yılına tarihlendirilmiştir 14a. Ancak bu tarihlendirme ile ilgili detaylı bilgilere sahip değiliz.

¹³**T.M.T.V.M.B.A.** 'nde 7.12.1974 'de düzenlenmiş olan 3.4.52-4.2.I indeks nolu yapı tescil fişi.Ancak yaptığımız incelemeler sırasında yapının çevresinde mezar ya da mezar kalıntısına rastlanmamıştır.

14 a **T.M.T.V.M.B.A.**'ndeki aynı indeks no'lu yapı tescil fişi; ayrıca bkz. O. A. Suhareva, **a.g.e.**, s.255,256.

0 1 2 3 4M

Şekil 4- Hoca Tabband Camii

**b- Merkezi Kubbeli Kare Planlı Harimin
Eyvanlarla Genişletildiği Camiler**

1- HOCA ZAYNUDDİN CAMİİ

Camii, Balimanova sokağı ile Muhtar Saidcanov sokağının kesiştiği köşede yer alır.

Yapı, zeminden yaklaşık 60 cm. yüksekliğinde, kesme taşlarla inşa edilmiş bir su basman üzerine oturtulmuştur.

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır.

Camii, tek kubbeyle örtülü bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli son cemaat yerinden oluşur (Şek. 5 , Fot. 9). Harimin batısına faklı büyüklüklerde dört adet mekan ile batı cepheye açılan sivri kemerli bir eyvan inşa edilmiştir. Kare ve kareye yakın dikdörtgen planlı bu mekanların üzeri birer kubbeyle örtülmüştür (Fot. 10, 11).

Yapının doğu cephesine sonradan inşa edilmiş bir bina bitişmektedir. Tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Kuzey güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı bu bina abdesthane olarak kullanılmaktadır. Caminin batı cephesinin kuzeyine de, yeni bir giriş binası bitişmektedir. Bu binanın içinden geçilerek yapının kuzeyine ulaşılmaktadır. Bu bina Muhtar Saidcanov sokağına bakmaktadır. Camiye sadece bu giriş binasından ulaşılabilir. (Bu bina üç bölümden oluşur. Ortada kare planlı ,üzeri kubbeyle örtülü bir geçiş mekanı bulunur. Bu mekanın kuzey ve güneyine de dikdörtgen planlı, beşik tonozla örtülü birer mekan yerleştirilmiştir.) Giriş binasının kuzeybatısında yeni inşa edilmiş bir dersane binası yer alır. Caminin kuzey doğusunda, yaklaşık 10 metre uzağında bir havuz yer alır. Dikdörtgen planlı bu havuz, 20 x 15 metre ölçülerindedir (Fot. 12) ¹⁴.

Harimin kubbesi, kare biçimli bir kaide üzerinde yükselir (Fot. 13). Kaidenin alt kesiminde dört cephede sivri kemerli birer pencere yer alır. Yüksek bir kasnak

¹⁴ TMIVMBA'ndeki 3.3.62-4.2.1 indeks nolu yapı tescil fişi.

üzerinde inşa edilmiş kaidenin köşeleri, iki kademeli bir şekilde pahlanarak sekizgene dönüştürülmüştür. Kaidenin kuzey cephesinin batı ucunda, kubbeye çıkışı sağlayan yedi basamaklı bir merdiven bulunur. Kubbe yüzeyine, tuğlalarla örülmüş sekiz tane yalancı kaburga yerleştirilmiştir. Kubbe bugün kerpiçle sıvalı durumdadır.

Caminin güney cephesi, Balimanova sokağına bakmaktadır (Fot. 14). Cephenin ortasında, sivri kemerli bir eyvan yer alır (Fot. 15). Bu eyvan, cepheden daha yüksek inşa edilmiştir. Beş kenarlı plana sahip bu eyvanın, sivri kemerli bir kavsarası bulunur. Eyvanın iki yanında ise, sivri kemerli birer niş yer alır (Fot. 16). Bu nişlerin içine ve eyvanın üç cephesine, altı üstlü ikişer açıklık yerleştirilmiştir. Bunlardan alttakiler düşey dikdörtgen biçimli birer kapıdır. Eyvan içindeki kapılar, harime girişi sağlar. Niş içindeki kapılardan batıdaki, harimin güneybatı köşesinde yer alan mekana, doğudaki ise çatıya çıkışı sağlayan merdiven kovanına açılmaktadır. Üstte yer alan açıklıklar ise, sivri kemerli birer penceredir. Pencere taştan şebekeli dışlıklara sahiptir. Yapının batı cephesi Muhtar Saidcanov sokağına bakmaktadır. Cephenin kuzeyine daha önce sözünü ettiğimiz giriş binası bitişmektedir. Bu cephe önünden geçen sokağın biçimine göre şekillenmiştir. Cephenin yaklaşık ortasından itibaren duvar, güneye doğru eğri olarak devam etmektedir. Cephenin eğri kesiminde dikdörtgen şekilli iki pencere yer alır. Bu pencerelerin kuzeyinde sivri kemerli bir eyvan bulunur. Dikdörtgen planlı bu eyvanın doğu duvarının kuzeyinde ve güney duvarının doğu ucunda, dikdörtgen şekilli birer giriş açıklığı yer alır. Bunlardan doğu duvardaki harimin kuzey-batısındaki mekana, güney duvardaki ise, harimin batısındaki mekana açılmaktadır. Bu eyvanın kuzeyinde bir mazgal penceresi yer almaktadır.

Yapının kuzey ve doğu cephelerinin önünde "L" biçimli bir son cemaat yeri bulunur (Fot. 17). Güney ve batıdan birer duvarla kapalı olan bu son cemaat yerinin üzeri düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Bu tavan "L" planda dizilmiş sekiz adet ahşap sütunla taşınmaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar, taş kaideler üzerine oturmaktadırlar. Bu kaideler taştan kare kesitli ikinci bir kaide

üzerinde yer alır. Tabanı kare kesitli olan kaideler, köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dar ve yaklaşık 10-15 cm. yükseklikte silindirik ya da çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütunların orjinalinde mukarnas başlıklara sahip olduğu, yapının eski fotoğraflarından bilinmektedir¹⁵. Bugün ise sadece doğu taraftaki kuzeyden birinci ve üçüncü sütunlar mukarnaslı birer başlığa sahiptir. Sütunların kaideye yakın alt kesimleri eğri kesim tekniğinde bitkisel desenlerle süslenmiştir. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar ana girişleri birleştirmektedir. Ana girişlerin bir ucu batı, diğer ucu güney duvarına oturmaktadır. Ana girişlerden kuzey ve doğu duvarına dik uzatılan yan girişler bulunmaktadır. Yan girişlerin araları kare şekilli süslü ahşap levhalarla kapatılmıştır. Son cemaat yerinin üst örtüsü, kuzey ve doğu kanadın yaklaşık orta kesiminde ve iki kanadın kesiştiği köşede yükseltilmiştir (Fot. 18, 19, 20). Yükseltelen bu bölümler diğerlerinden farklı bir biçimde süslenmiştir. Harimin son cemaat yerine bakan cepheleri tamamen alçı ile sıvanmıştır.

Harimin kuzey cephesinde dört, doğu cephesinde üç tane sivri kemerli niş bulunur (Fot. 21, 22). Bu nişler, dikdörtgen birer çökertme içinde yer almaktadır. Kuzey cephedeki nişlerden batıdan ikincisi, diğerlerinden daha geniştir. Bu cephedeki nişlerden, batıdan itibaren ilk üç nişin içinde, üst üste yerleştirilmiş ikişer açıklık bulunmaktadır (Fot. 17). Altta yer alanlar, dikdörtgen şekilli giriş açıklıkları, üstte yer alanlar ise, sivri kemerli birer penceredir. Pencere alçıdan şebekeli dışlıklara sahiptir. Giriş açıklıklarından kuzeyden birinci ve ikincisi, şebekeli birer dışlıkla kapatılmış durumdadır. Doğu uçtaki nişin içinde ise, herhangi bir açıklık yoktur.

Doğu cephedeki üç nişten; ortadaki dikdörtgen planlı bir giriş eyvanı (Fot. 23), iki yanındakiler ise, beş cepheli plana sahip birer dış mihraptır (Fot. 24, 25). Güneydeki dış mihrabın güneybatı kenarında, 100cm. yükseklikte, dikdörtgen şekilli

¹⁵ TMİVMBA'ndeki eski fotoğraflar.

bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı, caminin çatısına çıkışı sağlayılmış merdiven kovanına açılmaktadır. ¹⁶ Ortadaki giriş eyvanın içinde, dikdörtgen şekilli giriş kapısı ve hemen üzerinde sivri kemerli bir pencere yer almaktadır. Bu pencere alçıdan şebekeli bir dışlığa sahiptir.

Kuzey, güney ve doğu cephelerindeki toplam yedi adet girişe sahip yapının harimine bugün sadece kuzey ve doğu cephelerindeki birer kapı ile girilebilmektedir. Kare planlı harim, doğu ve batısından dikdörtgen planlı birer eyvanla genişletilmiştir. Bu eyvanlardan batıda yer alanı diğerinden daha derin tutulmuştur. Kare planlı bölümün üzeri dilimli bir kubbeyle örtülüdür (Fot. 26). Dilimli kubbenin eteğinde üç sıra mukarnas şeridi yer almaktadır. Kubbeye geçiş sivri kemerli derin tromplarla sağlanmıştır (Fot. 27). Harimi genişleten eyvanlar, sivri kemerli mukarnaslı birer kavsaraya sahiptirler (Fot. 28, 29, 30, 31). Harim toplam 11 tane sivri kemerli pencere ile aydınlanmaktadır. Bunlardan dört tanesi kubbe eteğinde yer alır. Bu pencereler alçıdan şebekeli içliklere sahiptir. Kuzey ve güney duvarlarda üst seviyede açılmış üçerden toplam altı tane pencere bulunur (Fot. 32, 33). Bu pencerelerin hemen altında birer giriş açıklığı yer almaktadır. Bu açıklıklardan güneyde yer alanlar (Fot. 33), yapının güney cephesindeki eyvana, kuzeyde yer alanlar ise (Fot. 32), son cemaat yerine açılmaktadır. Harimin doğusundaki eyvanda dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı ve hemen üzerinde sivri kemerli bir pencere yer alır. Batısındaki eyvanda ise, mihrap nişi bulunur (Fot. 28). Mihrap iç içe yerleştirilmiş iki nişten oluşmaktadır. İçte beş kenarlı plana sahip sivri kemerli bir niş bulunur (Fot. 34). Bu nişi dıştan sivri kemerli mukarnas kavsaralı ikinci bir niş taçlandırmaktadır.

Süslemeler

Yapının son cemaat yerinde ahşap, hariminde alçı ve çini mozaik süslemeler bulunur.

¹⁶ Kapının mihrap nişi içinde yer alması, sonradan açılmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu bölüme çıkış, güney cephenin doğusunda, bugün kapalı durumda olan giriş açıklığı ile sağlanmıştır.

Son cemaat yeri üst örtü sistemini oluşturan yan kirişlerin araları ahşap çıtaların çakılmasıyla karelere ayrılmıştır. Bu karelerin içi, çakılan ince çıtalarla oluşturulmuş geometrik kafeslerle süslüdür. Altı, sekiz ya da 12 kollu yıldızdan gelişen geometrik kafeslerin ya da 12 kollu yıldızdan gelişen geometrik kafeslerin içi boyalıdır. En çok kullanılan renkler mavi ve kırmızıdır. Son cemaat yerininin üst örtüsünün yükseltile bölümlerinin içi farklı biçimde süslenmiştir. Bu bölümlerde önce kirişlerin çakılmasıyla geometrik bir kafes oluşturulmuştur. Bu kafesin içi de çakılan ince çıtalarla oluşturulmuş geometrik bir ağ ile bezelidir.

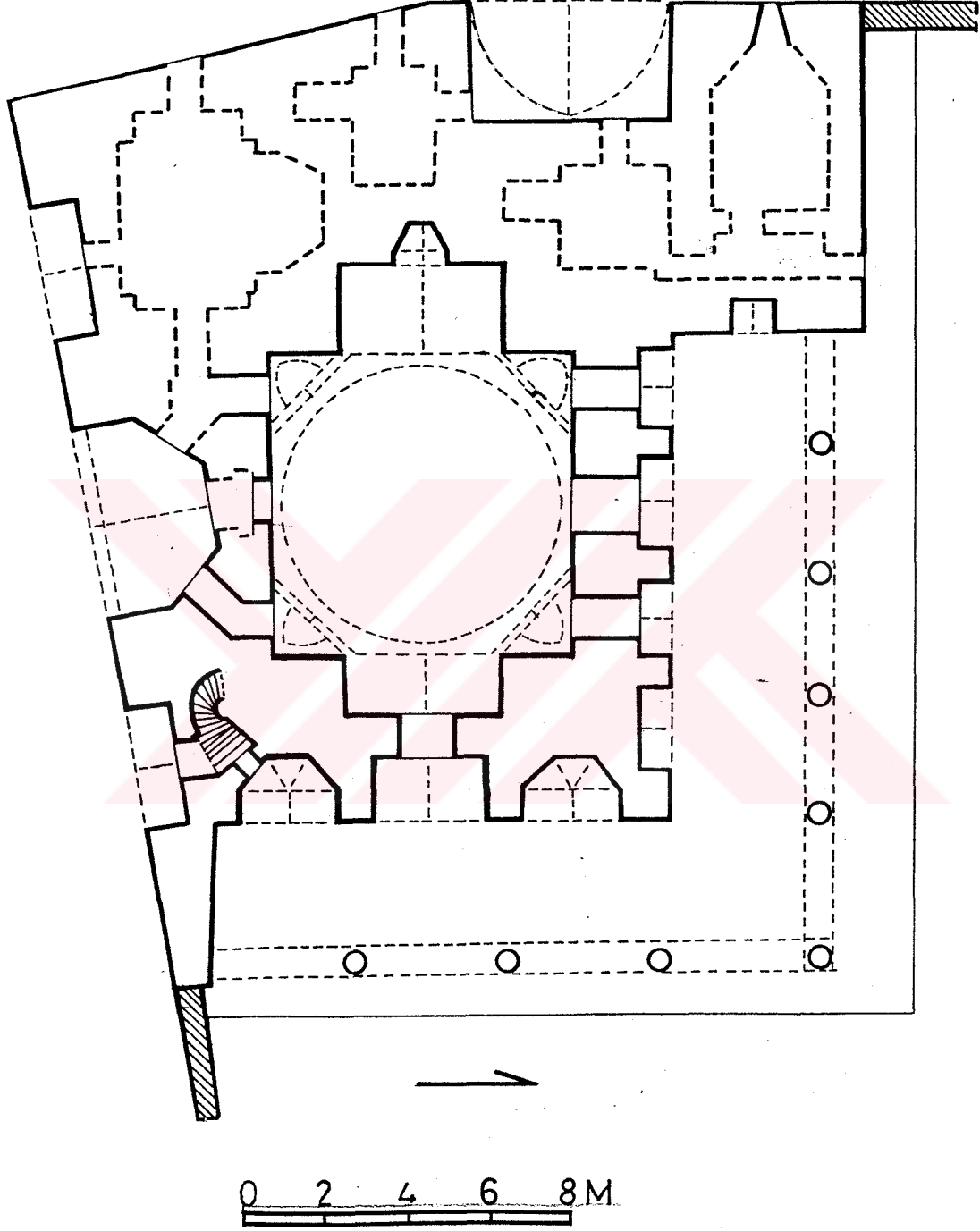
Harim duvarlarının üst kesimi ve kubbe tamamen alçı ile bezenmiştir. Sösemeler hafif kabartmalıdır ve kalıplama tekniği ile uygulanmıştır. Rozet çiçekler ve kıvrım dallarla oluşturulmuş bitkisel desenler birbirini tekrarlayan düzenlerdedir. Zemin çivit mavi, süslemeler ise kiremit kırmızısı renktedir.

Harim duvarlarının alt kesimi çini mozaikten panolarla kaplıdır. Kible duvarındaki panolar kıvrım dallarla oluşturulmuş girift bir bezemeye sahiptir. (Fot. 35) Diğer duvarlardaki panolar ise tekrarlayan düzende yerleştirilmiş rozet çiçeklerle süslüdür. (Fot. 36, 37, 38).

Tarihlendirme:

Yapı kaynaklarda 16. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilmiştir.¹⁷

¹⁷ G.A. Pugeçenkaya, L.I. Rempel, **İstoriya İskusstv Uzbekistana s drevneyeşih vremen do sredin devyatnadçatogo veka**, Moskva, 1965, s. 29; ayrıca bkz. O.A. Suhareva, **a.g.e.**, s. 196, 197, 198.

Şekil 5- Hoca Zaynutdin Camii

2- HAZRETİ İMAM CAMİİ

Cami, Karl Marks Caddesinin batısında yer alan bir mezarlığın ortasında bulunmaktadır. Yaklaşık 150 dönüm alana yayılmış olan bu mezarlığın giriş kapısı Süleyman Muradova Caddesi üzerinde yer alır. Cami, doğusunda dikdörtgen planlı bir giriş eyvanı bulunan, dört eyvanlı şemada inşa edilmiş bir harim ve bu harimin kuzey ve güneyine yerleştirilmiş üçer adet mekan ile yapıyı doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" planlı bir son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şek 6), (Fot. 39, 40).

Harimin ortasındaki kare planlı alan çift cidarlı bir kubbeyle, bu alana açılan eyvanlar sivri kemerli birer tonozla, harimin kuzey ve güneyinde yer alan mekanlar 18 ise birer kubbe ile örtülüdür. Yapının doğusunda bir havuz (Fot. 41), güneydoğusunda ise bir minare (Fot. 42) yer alır. Silindirik gövdeli güdük minare, yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Minarenin üst kesiminde sekiz tane sivri kemerli açıklık bulunur.

Yapı kuzey, güney ve doğu tarafından yeni yapılmış ahşaptan korkuluklarla sınırlandırılmış "U" biçimli küçük bir avlu içine alınmıştır. Yapının kuzey ve güney cephesine de yeni inşa edilmiş birer duvar bitleştirilmiştir. Bu duvarlar söz konusu ahşap korkuluklarla birleşmektedir. Ahşap korkuluklardan kuzeydeki batı tarafı ile doğudakinin yaklaşık orta kesimine kubbeli birer giriş yapısı ilave edilmiştir. Doğudaki giriş yapısının kuzeyinde minare yer alır (Fot. 43).

Yapıda inşa malzemesi olarak kabayonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise, bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır. Kabayonu taş doğu ve kuzey cephelerinin zemin seviyesinde kullanılmıştır.

Harimin merkezi çift cidarlı bir kubbeyle örtülmüştür (Fot. 44). Alttaki kubbe, dışta silindirik bir kasnak içine alınmıştır. Oldukça yüksek tutulmuş olan bu kasnak, köşe kenarları kısa olan ve üç basamak halinde yükselen bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Silindirik kasnağın alt seviyesinde sekiz adet sivri kemerli pencere

¹⁸T.M.İ.V.M.B.A.'ndeki 3.4 - 4.2.I indeks numaralı yapı tescil fişinde bu mekanlar çilehane olarak tanımlanmıştır.

bulunmaktadır. Bu kasnağın üzerine de sivri bir kubbe oturtulmuştur. Kasnakla kubbenin birleştiği kesimde bir sıra testere dişli friz dolanmaktadır. Bu frizin üzerinde yatay sıralanmış lacivert sırlı tuğladan ikinci bir friz daha bulunur.

Harimin batı cephesi, hiçbir açıklığın bulunmadığı sağır bir duvardır (Fot. 45). Cephenin kuzey tarafına son cemaat yerini batı taraftan kapatan duvar bitişmektedir (Fot. 41). Bu duvar harim duvarından daha yüksek inşa edilmiştir. Cephenin üst kesiminde derzler çimento ile doldurularak yenilenmiştir (Fot. 44). Cephenin mihrabın arkasına denk gelen orta kesiminde tuğla boyutlarının ve renginin, diğerlerinden farklı olduğu gözlenir. Tuğlaların bu değişiminden cephenin bu kesiminin bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Yapının güney cephesi, duvarın son cemaat yerine yakın kesiminde bir pah yapılarak ettirilmiştir ((Fot. 46, 47, 48). Cephenin doğu ucunda bu duvara son cemaat yerinin güney tarafını kapatan duvar bitişmektedir. İçte kalan son cemaat yeri duvarı, bu cephenin duvarından daha yüksek inşa edilmiştir. Cephede dört tane kapı ile bir pencere bulunmaktadır. Kapılar dikdörtgen şekillidir. Kapılardan cephenin doğusunda bulunanı cephenin pahlanan kesiminde yer alır. Bu kapı çatıya çıkışı sağlayan merdiven kovanına açılmaktadır. Cephenin batı tarafında yer alan üç kapıdan, ortadaki diğerlerinden daha geniştir. Bu kapının üzerinde kare şekilli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencere taştan şebekeli bir dışlığa sahiptir. Bu geniş kapı harime, iki yanında yer alanlar ise dikdörtgen planlı mekanlara açılmaktadır. Cephenin doğusunda bu kapılarla aynı seviyede açılmış yuvarlak kemerli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencere taştan şebekeli bir dışlığa sahiptir.

Harimi kuzey ve doğusundan kuşatan "L" biçimli son cemaat yeri batısından ve güneyinden kapalıdır. Son cemaat yerinin üzeri düz ahşap bir tavanla örtülüdür (Fot. 39, 40). Bu tavan "L" planda dizilmiş 11 adet ahşap sütunla taşınmaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar, taş ya da ahşap kaideler üzerine oturmaktadır. Bu sütunlardan kuzeydoğu köşedeki ile doğu kanatta güneyden ikinci ve üçüncünün kaideleri ahşap, diğerleri taştır. Bu kaideler taştan

kare kesitli ikinci bir kaide üzerinde yer alır. Tabanı kare kesitli olan kaideler köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dar ve yaklaşık 10 - 15 cm. yükseklikte silindirik ya da çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütunların kaideye yakın alt kesimleri oyma tekniğinde bitkisel desenlerle süslenmiştir. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Yastıklar ana kirişleri birleştirmektedir. Ana kirişlerin bir ucu batı diğer ucu kuzey duvarına oturmaktadır. Ana kirişlerden kuzey ve doğu duvarlara dik uzatılan yan kirişler bulunmaktadır. Yan kirişler, cephelerde konsol biçiminde taşıntı yaparak saçağı taşımaktadır. Son cemaat yerinin üst örtüsünün, doğudaki giriş eyvanının önünde yer alan kesimi daha yüksek inşa edilmiştir.

Yapının kuzey cephesinde, dikdörtgen çökertmeler içinde yer alan dört adet sivri kemerli niş bulunur (Fot. 40). Bunlardan batı taraftaki ikinci niş, diğerlerinden daha derin ve daha geniştir. Bu nişlerin içinde üst üste yerleştirilmiş ikişer açıklık yer alır. Üstteki açıklıklar sivri kemerli birer pencere alttakiler ise birer kapıdır. Bu kapılardan batıdaki ikinci kapı harime diğerleri ise dikdörtgen planlı mekanlara açılmaktadır. Doğu cephenin kuzey ve güneyinde, dikdörtgen çökertme içine yerleştirilmiş sivri kemerli birer niş bulunur (Fot. 39, 49). Bunlardan kuzeydeki içine bir dış mihrap yerleştirilmiştir. Dış mihrap dikdörtgen planlı sivri kemerli bir niştir. Güney taraftaki niş ise kuzey cephedeki nişlerle aynı düzenlemeye sahiptir. Bu niş içinde yer alan kapı harimin kuzeydoğusundaki mekana açılmaktadır. Doğu cephenin ortasında giriş eyvanı yer almaktadır (Fot. 50). Derinlemesine dikdörtgen planlı bu eyvanın üzeri düz ahşap bir tavanla örtülüdür. Tavan kuzey güney yönlü silindirik kirişler ve bu kirişlerin aralarını kapatan doğu-batı yönlü çıtalarla sağlanmıştır (Fot. 51). Eyvan dip duvarındaki kapı açıklığı ile harime giriş sağlanmıştır. Bu girişin üzerinde sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır.

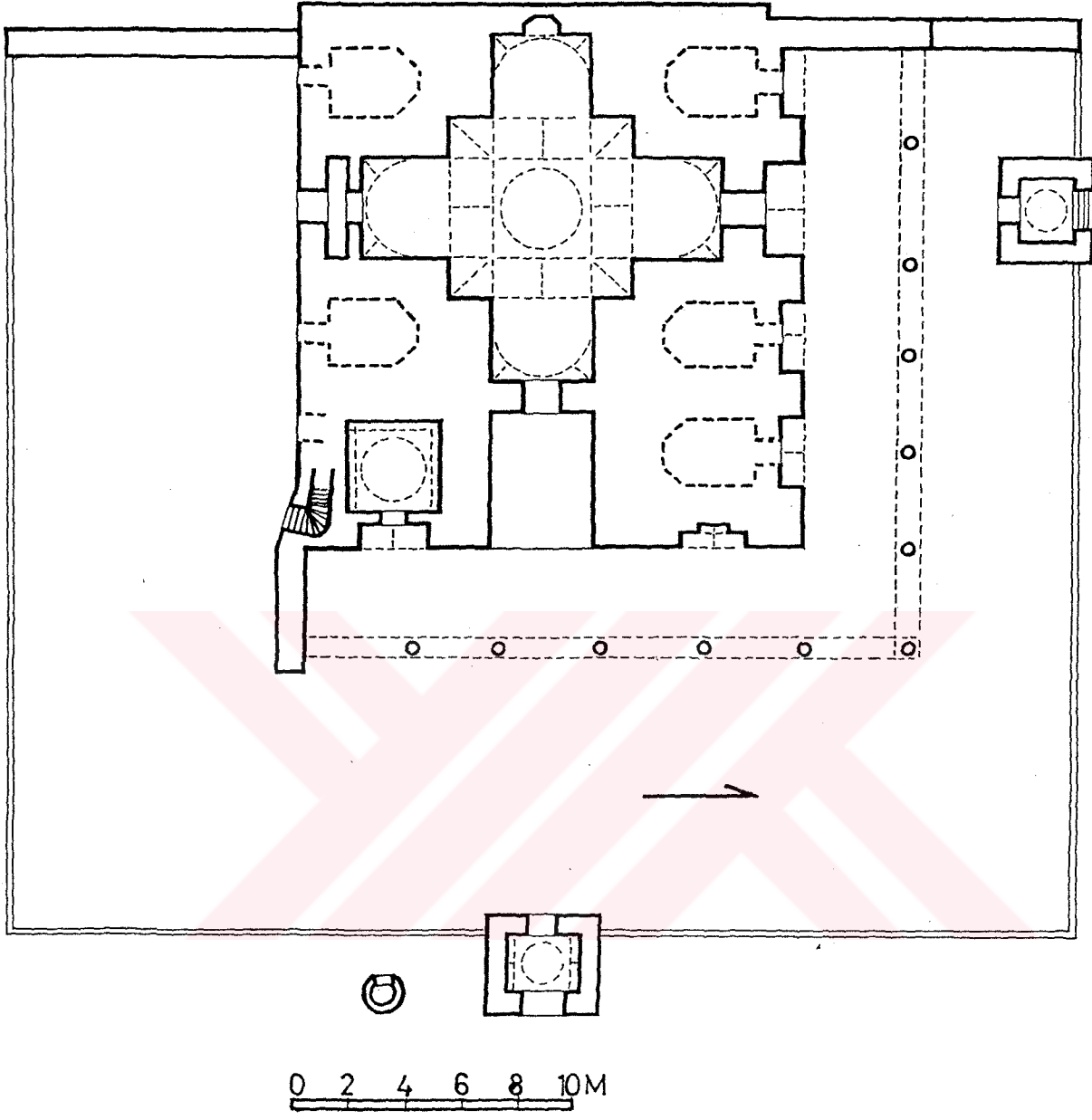
Harim toplam 11 adet sivri kemerli pencere ile aydınlanmaktadır. Bunlardan sekiz tanesi kubbe eteğinde yer alır. Harimin merkezindeki kare planlı alan dört yönde dikdörtgen planlı eyvanlarla genişletilmiştir (Fot. 52, 53). Ortadaki kare planlı

alan yüksek sivri bir kubbeyle, eyvanlar ise sivri kemerli tonozlarla örtülmüştür. Kare planlı alanda, karşılıklı olarak eyvanların başlangıcına birer sivri kemer yerleştirilmiştir. Yüksek tutulmuş bu kemerlerin birbirleriyle kesişmesiyle, ortada eyvanlardan daha yüksek kare bir alan oluşturulmuştur. Bu alanın üzeri pandantif geçişli bir kubbeyle örtülmüştür (Fot. 54). Kubbe eteğine sekiz adet sivri kemerli pencere açılmıştır. Harimdeki kare planlı alanın köşelerinde tromp benzeri geçiş unsurları oluşmuştur (Fot. 55). Yüksek olan kubbeli alan ile eyvanlar arasında kalan kesim ise, yarım haç tonozu benzeyen farklı bir örtü sistemine sahiptir (Fot. 56). Batı eyvanının dip duvarında beş kenarlı plana sahip mihrap nişi yer alır (Fot. 57). Sivri kemerli mihrap mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Fot. 58).

Tarihlendirme :

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Kayıtlarından 16. yüzyılda inşa ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır ¹⁹.

¹⁹T.M.İ.V.M.B.A. 3.4 - 4.2.I indeks numaralı yapı tescil fişi.

Şekil 6- Hazreti İmam Camii

3- BOLO HAUZ CAMİİ

Karl Marks Caddesinde 3 No'lu yapıdır.

Caminin üzeri kubbeye örtülü kare planlı harimi, dört yönden dikdörtgen planlı birer eyvanla genişletilmiştir. Bu harimin kuzeydoğu ve güneydoğusuna yerleştirilmiş iki katlı mekanlar ile bu mekanların doğusunda yer alan bir son cemaat yeri bulunur. Yapının güneydoğusunda bir minare, doğusunda ise bir havuz yer alır (Şek. 7, Fot. 59).

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır.

Harimin kubbesi yuvarlak bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Bu kasnağa sekiz tane sivri kemerli pencere açılmıştır. Kubbe yüzeyine tuğlalarla örülmüş sekiz tane çapraz yalancı kaburga yerleştirilmiştir. Bu kaburgalar arasında kalan yüzeylere dokuzar tane tuğla, üçgen çıkıntılar oluşturulacak şekilde gömülmüştür.

Harimin batı cephesi hiçbir açıklığın bulunmadığı masif bir duvardır. Cephe ortasında mihrap, yarım daire planlı bir taşıntı yapmaktadır (Fot. 60). Güney cephede yapıyı incelediğimiz tarihlerde restorasyon çalışmaları sürmekteydi. Cephenin yaklaşık bütününde duvar örgüsü dökülmüş durumdaydı (Fot. 61). Cephenin doğu tarafında sivri kemerli bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Cephenin doğu ucuna kuzey-güney yönlü bir duvar bitişmektedir. Hiçbir açıklığın bulunmadığı masif bir duvardır (Fot. 62). Bu duvarın önüne yaklaşık iki metre yükseklikte ikinci bir duvar örülmüştür. Bu ikinci duvarın kuzey tarafında sivri kemerli bir niş bulunmaktadır. Harimin kuzey cephesinde sivri kemerli bir giriş eyvanı yer alır (Fot. 63). Eyvan dip duvarında kareye yakın dikdörtgen bir giriş açıklığı bulunur. Bu açıklığın hemen üzerinde sivri kemerli bir pencere yer alır. Pencere taştan şebekeli dışlıklara sahiptir. Bu cephenin doğu ucuna

kezey-güney yönle ve üç kademe halinde yükselen bir duvar bitişmektedir. Bu duvar son cemaat yerinin ardında yer alan iki katlı mekanlara aittir.

Harimin kuzey-doğu ve güneydoğusuna yerleştirilmiş iki katlı üçer adet mekan bulunmaktadır. Bu mekanların doğusunda kuzey ve güneyden birer duvarla kapatılmış son cemaat yeri bulunur (Fot. 64). Son cemaat yerinin üzeri düz bir ahşap tavanla örtülüdür. Bu tavan, kuzey - güney yönde iki sıra halinde yerleştirilmiş onar adet sütunla taşınmaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar ahşap kaideler üzerine oturtulmuştur. Tabanı kare kesitli olan kaideler, köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dardır. Bu bölüm yaklaşık 10-15 cm. yükseklikte çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütun gövdelerinin kaideye yakın alt kesimleri oyma tekniğinde bitkisel desenlerle süslenmiştir. Sütunlar mukarnaslı birer başlığa sahiptir (Fot. 65). Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar ana kirişleri birleştirmektedir. Son cemaat yerinin tavanı doğu-batı ve kuzey-güney yönlü kirişlerle iki sıra halinde 22 eşit kareye bölünmüştür. Ana kirişleri birleştiren yan kirişler, kuzey-güney ve doğu-batı yönlü olarak dama tahtası düzeninde sıralanmıştır (Fot. 66). Yan kirişlerin araları çıtalarla kapatılmıştır.

Harimin kuzeydoğu ve güneydoğusunda yer alan iki katlı mekanlar son cemaat yerine açılmaktadır. Üst katta mekanlar arasındaki geçiş kuzey-güney yönlü dar bir koridorlarla sağlanmıştır. Bu koridorlara son cemaat yerinin kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde yeralan merdivenlerle ulaşılır. Üst kat sivri kemerlerle son cemaat yerine bakmaktadır. Alt kat mekanlarının girişi ise üstteki kemerleri tekrarlayan sivri kemeri nişler içinde yer alır.

Son cemaat yerinin doğu cephesinin ortasında dikdörtgen planlı sivri kemerli giriş eyvanı bulunur (Fot. 67). Dikdörtgen şekilli giriş açıklığının hemen üzerinde kemerli bir pencere yer alır. Pencerenin alçıdan şebekeli bir dışlığı vardır.

Harim toplam 10 tane sivri kemerli pencere ile aydınlanmaktadır. Bunların sekiz tanesi kubbe eteğinde, diğerleri doğu ve kuzey duvarlarında yer alır (Fot. 68).

Kare planlı harimin üzeri pandantif geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Fot. 68, 69). Harimi dört yönde genişleten sivri kemerli eyvanlar vardır (Fot. 70, 71, 72). Kible yönündeki eyvan diğerlerinden daha derin tutulmuştur (Fot. 73). Eyvanlar mukarnaslı kavsaralara sahiptir (Fot. 74, 75). Harimi genişleten eyvanlar arasında ise derin tromplar oluşturulmuştur (Fot. 75, 76). Bu tromplar mukarnaslara sahiptir. Mihrap beş kenarlı plana sahip sivri kemerli bir niştir.

Süslemeler:

Caminin son cemaat yerinde ahşap, alçı ve sırlı tuğla, hariminde alçı ve lalemiş süslemeler bulunur.

Son cemaat yeri sütunlarının kaideye yakın alt kesimleri oyma tekniğinde bitkisel desenlere sahiptir. Mukarnaslı sütun başlıklarında mukarnas dişleri, mavi, kırmızı, yeşil ve sarı renklerde boyanmıştır. Son cemaat yeri tavanını cepheden ve içten dolanan friz kalemîşi süslemelere sahiptir. Bitkisel desenlerden oluşan bu frizde sarı, yeşil ve mavi renkler kullanılmıştır. Örtü sistemini oluşturan ana giriş ve yan girişlerin yüzeyinde yer yer kalemîşi bezemeler var. Tavan 22 eşit kareye ayrılmış olan tavanda dört bölüm ahşap süslemelere sahiptir. Bunlar giriş eksenindeki iki kare ile bunun kuzey ve güneyinde dış tarafta yer alan üçüncü karelerdir. Bu bölümlerde ahşap çıtaların çakılmasıyla geometrik bir kafes oluşturulmuştur. Çakılan çıtaların yüzeyine ve bu çıtalar arasındaki geometrik bölümlere kalemîşi süslemeler yapılmıştır.

Son cemaat yerini kuzey ve güneyden kapatan duvarın üst kesimdeki sivri kemerli nişlerin içi alçı kaplıdır.

Giriş eyvanında sırlı tuğla ile yapılmış geometrik örneklerle süslüdür. Eyvan kemeri ve kemer köşeliklerinde ise kalemîşi süslemeler bulunur.

Herimde alçı ve kalemîşi süslemeler yer alır. Kubbe eteğinde pencerelerin hemen üzerinde bal peteğini andıran iri mukarnaslar bulunur. Mihrap duvarlarının alt kesimi silmelerle panolara ayrılmıştır. Bu panoların içinde çökertme kemerler

bulunur. Mihrap yönündeki mukarnas kavsaralı eyvanın içi bitkisel örneklerle süslenmiştir. Lacivert, kırmızı, sarı ve yeşil renkler kullanılmıştır.

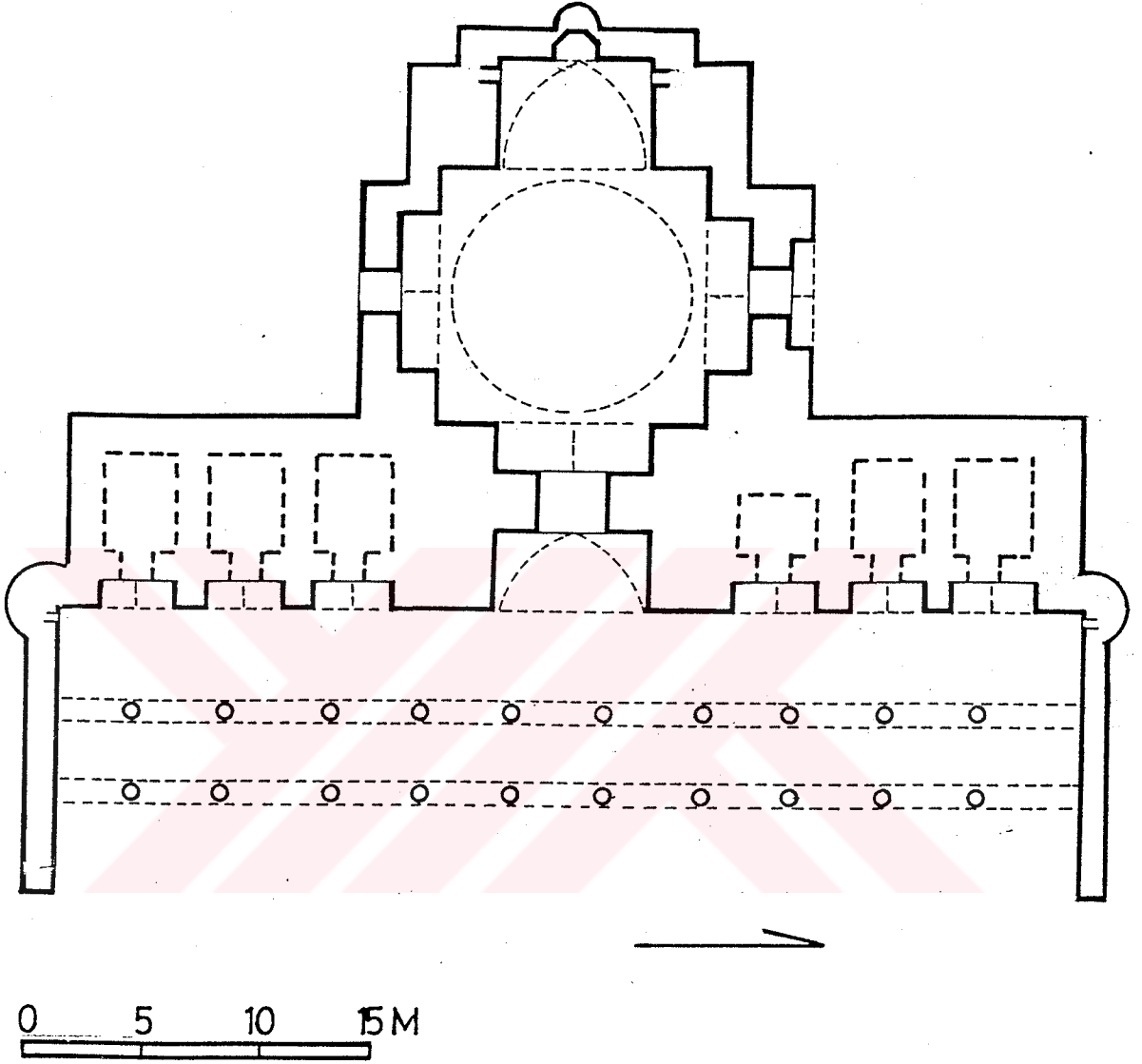
Tarihlendirme:

Kaynaklardan caminin 1712'de inşa edildiği öğrenilmektedir ²⁰. 1915'de yapıya son cemaat yeri ve minare eklenmiştir. Son cemaat yerini usta Kurşana Yoldoşava, minareyi usta Şirin Muradov inşa etmiştir. Bu inşaat sırasında yapı onarım geçirmiştir. Onarım usta Macit Salihov tarafından yapılmıştır ²¹.

²⁰ G.A. Pugaçenkova, L.T. Rempel, **a.g.e.**, s. 375.

²¹ **T.M.İ.V.M.B.A.**, yapı tescil fişi. (Bu belgede indeks numarası yoktur.)

Şekil 7- Bolo Hauz Camii

**c- Eş Büyüklükte Kubbelerle Örtülü Çok
Birimli Camiler**

1- MAGOKİ ATTARİ CAMİİ

Sovetskoy Caddesi ile Puşkin Caddesinin kesiştiği bir köşede yer alır.

Yapı bugün dokuma eserlerin sergilendiği bir müze olarak kullanılmaktadır. Cami bugün zemin seviyesinden yaklaşık dört metre kadar çukurda kalmıştır.

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise dikey dizilmiş tuğla sırası yer alır.

Cami, eşdeğerde çok üniteli plan şemasında inşa edilmiş bir harim ile bu harimin doğu ve güney cephelerinde yer alan dışa taşkın birer taçkapıdan oluşmaktadır (Şek. 8, Fot.77). Derinlemesine yönelen harim iki sıra halinde dizilmiş altı ayak ile 12 eşit bölüme ayrılmıştır. Her bölüm birer kubbe ile örtülmüştür.

Camiyi örten kubbelerden mihrap ekseninde yer alan, doğudan birinci ve üçüncü kubbeler çift cidarlıdır (Fot.78). Bu kubbeler dıştan sekiz dilimli sivri birer kubbe şeklindedir. Alttaki (içteki) kubbeleri kuşatan sekizgen birer duvar, dıştaki sivri kubbelere kasnak oluşturmaktadır. Bu kasnakların her yüzüne dikdörtgen çökertmeler içine yerleştirilmiş, birer sivri kemerli pencere açılmıştır. Bu pencereler taştan şebekeli dışlıklara sahiptir.

Caminin batı cephesi hiçbir açıklığın bulunmadığı masif bir duvardır (Fot.79). Doğu ve güney cephelerinde ise birer taçkapı dışında herhangi bir açıklığa rastlanmamaktadır. Kuzey cephesinin doğusunda ahşap lentoya sahip dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Fot.78). Bu açıklık sonradan tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Yapının daha önce çizilen planlarından güney cephesinde iki, kuzey cephesinde ise üç pencere açıklığı bulunduğu görülmektedir. Bugün ise, kuzey cephedeki sonradan kapatılan pencere dışında herhangi bir pencere izine rastlanmamaktadır (Fot. 80). Yapılan onarımlar sırasında bu duvarların yenilendiği düşünülmektedir.

Yapıya 16.yy.da eklenen taçkapısı, doğu cephesinde bulunmaktadır. Bu taçkapı Sovetskoy Caddesine açılmaktadır. Dışa taşkın olan taçkapı beden

duvarlarından oldukça yüksek inşa edilmiştir. Dıştan geniş bir çerçeve içine alınmış sivri kemerli bir eyvan görünümündedir. Eyvanın üzeri sivri kemerli bir tonozla örtülmüştür. Eyvanın dip duvarında düşey dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı yer alır. Doğu taçkapısı ile harim arasında, kare planlı, üzeri kubbeye örtülü bir geçiş mekanı bulunur. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Bu mekanın doğu ve batısında sivri kemerle örtülü birer geçiş aralığı yer alır. Kuzeyinde çatıya çıkışı sağlayan "L" planlı merdiven kovanı, güneyinde ise küçük bir eyvan bulunmaktadır. Günümüzde bu taçkapı kilitli tutulmaktadır.

Yapının orijinal taçkapısı güney cephesinin doğusunda yer alır. (Fot. 81) Bugün harime giriş için sadece bu taçkapı kullanılmaktadır. Dışa taşkın inşa edilmiş taçkapı hemen hemen cephenin yarısını kaplamaktadır. Zeminden yaklaşık 100 cm. yüksekliğinde bir kaide üzerinde yer alır. Bu kaidenin alt kesimi tuğlayla, üst kesimi ise üç sıra kesme taşla inşa edilmiştir (Fot. 82). Taçkapı, kareye yakın yatay dikdörtgen şekillidir (Fot. 83, 84, 85). İki yanında birer payanda yer alır.²² Tamamen tuğlayla inşa edilmiş bu payandaların üst kesimlerine kaplama yapılmamıştır. Alt kesimlerinde ise, ön cephe yüzlerine yan yana ikişer çeyrek sütunçe yerleştirilmiştir. Taçkapı ana nişi, dikdörtgen planlı geniş sivri kemerli bir eyvan şeklindedir (Fot. 86). Bu eyvan köşeleri mukarnas bingilerle dondurulmuş ortası ise düz bırakılmış çeyrek kubbeye örtülü bir kavsaraya sahiptir. Kavsara kuşatma kemeri, köşelerde vazo şekilli başlıklara sahip daire profilili sütunçeler üzerine oturur (Fot. 82). Bu sütunçeler yassı küre şekilli kaidelere sahiptir.

Eyvan dip duvarında yer alan, ahşap lentoya sahip düşey dikdörtgen şekilli giriş açıklığından harime geçilir. Harimin içi tamamen alçı ile sıvalıdır. Mihrap aksına göre dikine dikdörtgen planlı harimde, iki sıra halinde, eşit aralıklarla yerleştirilmiş altı tane paye yer alır. Bu payeler haç benzeri kesitlidir. Payeler duvarlara ve birbirlerine sivri kemerlerle bağlanarak harimde 12 eşit kare bölüm oluşturulmuştur (Fot. 87, 88). Kare planlı bölümlerin üzeri birer kubbeye örtülmüştür

²² Bu kütleli çıkıntılar işlev olarak payanda olmamakla birlikte biz payanda olarak adlandırdık.

Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbelerden mihrap aksı üzerindeki doğudan birinci ve üçüncüsü diğerlerinden daha yüksük yapılarak mihrap aksı vurgulanmıştır (Fot. 90, 91). Çift cidarlı olan bu kubbeler sekizgen yüksek birer kasnak üzerine oturtulmuştur. Kasnağa geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kasnağın her yüzüne sivri kemerli birer pencere açılmıştır. Bu pencereler ahşaptan şebekeli içliklere sahiptir. Batı duvarı ortasında yer alan mihrap dikdörtgen planlı sivri kemerli bir niştir (Fot. 92).

Süslemeler

Güneydeki taçkapıda çini terrakota ve tuğla süsleme bulunmaktadır.

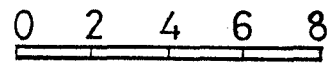
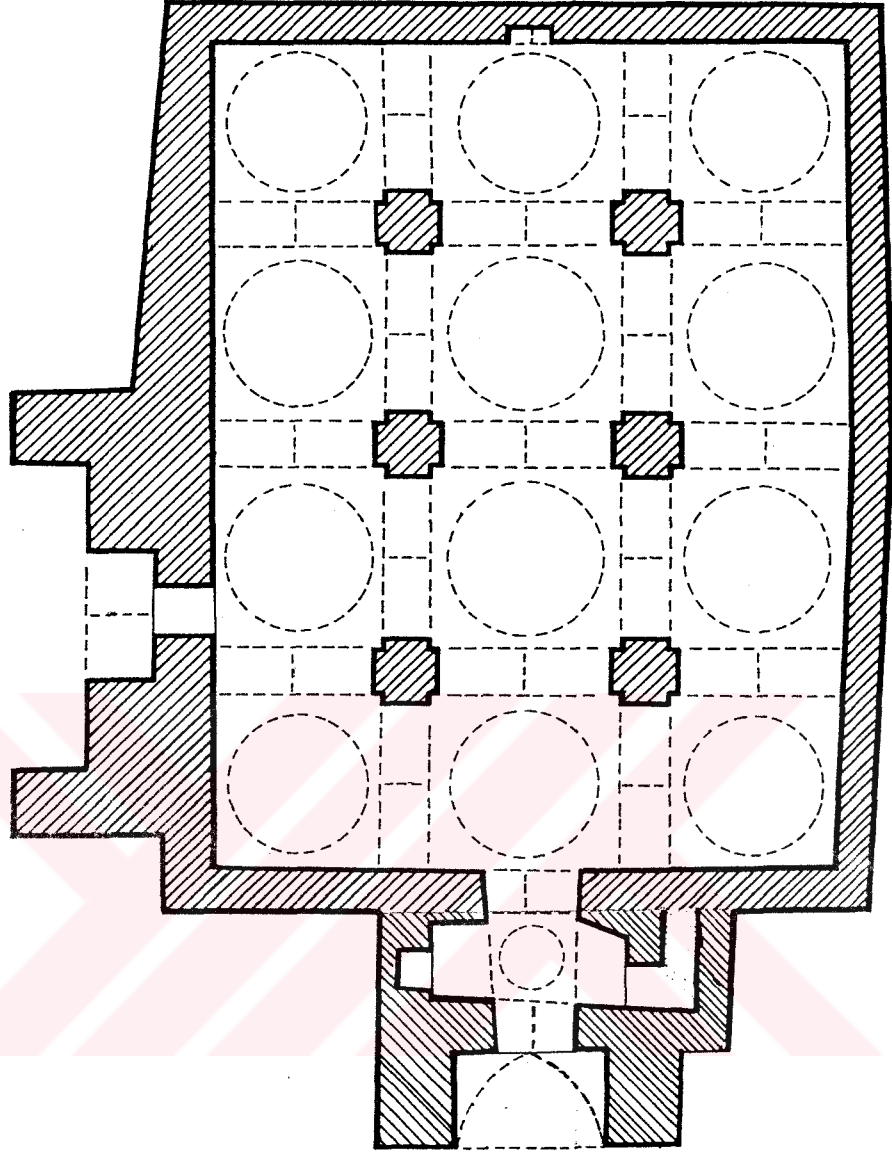
Kavsara kuşatma kemerinde kabartmalı firuze çiniden nesih yazı bordürü yer alır. Taçkapı nişinin iki yanında üst üste yerleştirilmiş üçer adet dikdörtgen pano bulunur. Bu panolar terrakota süslemelere sahiptir. Birbiri içine geçen sekizgenlerden oluşan geometrik bir kafes oluşturulmuştur. Bu kafesin içi bitkisel desenlerle süslenmiştir. Taçkapının iki yanındaki payandalar dikdörtgen panolara ayrılmış ve bu panoların içi tuğlaların farklı şekillerde dizilmesiyle süslenmiştir.

Tarihmendirme

12. yüzyılda Karahanlılar zamanında inşa edilmiştir. Bir hükümdar yapısı değildir. Ekonomik güce sahip zenginler tarafından yaptırılmıştır. Yapı Samaniler devrinde inşa edilmiş olan Mah Camiinin temelleri üzerine kurulmuştur ²³. 16. yüzyılda Abdülazizhan döneminde doğudaki taçkapı eklenmiştir ²⁴.

²³ M. Cezar, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977, s. 160

²⁴ T.M.İ.V.M.B.A.'ndeki 3.4-4.2.1. indeks nolu yapı tescil fişi.

Şekil 8- Magoki Attari Camii

2- KUKELDAŞ CAMİİ

Şota Rustaveli sokağında 10 No'lu yapıdır.

Yapının çevresi yükselen toprak seviyesi nedeniyle yerden yaklaşık 50-60 cm. yükseliğe kadar toprakla dolmuştur.

Cami harimi dört kubbeyle örtülmüş, eş değerde çok üniteli plan şemasına sahiptir (Şek. 9). Harimi kuzey ve doğusundan kuşatan son cemaat yeri ise, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Caminin batı cephesinin güney tarafı ile güney cephesinin tamamı sonradan inşa edilmiş evlerle kapanmıştır. Bu evlerden batı cephesine bitişik olanın avlu duvarları, yapının kuzey cephesinin de önünü kapatmaktadır. Son cemaat yerinin kuzey kanadının büyük bir bölümü bu avluya dahil edilmiştir. Ayrıca son cemaat yerini batı tarafından kapatan duvar da tamamen yıkılmıştır.

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla ile örülmüştür. Batı duvarın üst kesiminde bir sıra dikey tuğla dizisi yer almaktadır.

Caminin harimi eş değerde, çok üniteli plan şemasına sahiptir. Kare planlı harimin üzeri dört tane kubbeyle örtülüdür. Güneybatıda yer alan kubbe bugün yıkılmak üzeredir. Harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan son cemaat yerinin bugün sadece güney duvarı ayakta. Bugün son cemaat yerinin üst örtüsü ayakta değildir. Kaynaklardan bu bölümün düz ahşap tavanla örtülü olduğu ve "L" planda sıralanmış yedi tane ahşap sütunla taşındığı anlaşılmaktadır²⁵. Yapının doğu ve

²⁵T.M.İ.V.M.B.A. 'ndeki 3.4-4-2-I indeks no'lu yapı tescil fişi. Aynı son cemaat yerinin 1974 yılından önce ortadan kalkmış olduğunu öğreniyoruz. Bugün yapının içinde rasgele atılmış durumda ahşap sütunlar bulunmaktadır. Bu sütunların kaideye yakın alt kesimleri bitkisel desenlerle eğri kesim tekniğinde süslenmiştir. Bu sütunlar caminin son cemaat yerine ait olmalıdır.

kuzey cepheleri sonradan inşa edilmiş payandalarla desteklenmiştir (Fot. 93). Bu payandalar, doğu cephesinin kuzey ve orta kesimine, kuzey cephesinin ise doğusuna yerleştirilmiştir. Yaklaşık iki metre yükseklikte olan 1.30 x 2.90 m ölçülerindeki bu üç payanda, tuğladan inşa edilmiştir.

Bir bölümüne sonradan inşa edilmiş evlerin bitişiği batı cephesi, açıklığın bulunmadığı sağır bir duvardır (Fot. 94). Caminin son cemaat yerine bakan cepheleri tamamen alçı ile sıvanmıştır (Fot. 93, 95). Yapının kuzey ve doğu cephelerinde üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiş dörder adet açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklardan üst sıradakiler sivri kemerli birer penceredir. Alt sıradakiler ise düşey dikdörtgen şekilli birer kapıdır. Doğru cephenin güney tarafındaki giriş açıklığı ile kuzeydeki açıklıklar sonradan tuğla örülerek kapatılmıştır. Doğru cephenin ortasında sivri kemerli bir dış mihrap yer alır. Mihrabın önüne yığılmış taşlar nedeniyle, niş kesintisinin nasıl olduğu anlaşılamamaktadır 26a.

Camiye bugün doğu cephesinin kuzey tarafındaki kapıdan girilmektedir. Harimin duvarları ve üst örtüsü tamamen alçı ile sıvanmıştır. Harim; kuzey, güney ve doğu duvarlarının üst kesimine açılmış olan toplam altı tane pencere ile aydınlanmaktadır. Bu pencerelerden kuzey ve güney duvarlarda yer alanlar sonradan kapatılmıştır. Harimin ortasında, dört köşesi doksan derecelik açı oluşturacak şekilde edilmiş bir paye bulunur (Fot. 96). Harim duvarlarının ortasına ve köşelerine de birer gömme paye yerleştirilmiştir. Merkezdeki payeden bu payelere atılan sivri kemerlerle harim, dört eşit bölüme ayrılmıştır (Fot. 97). Bu bölümler birer kubbeye örtülmüştür. Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Duvar ortasındaki payelerle köşe payeleri de birer sivri kemerle bağlanmıştır (Fot. 98). Böylece harim duvarlarında sivri kemerli ikişer çökertme oluşturulmuştur. Mihrap, batı duvarındaki gömme paye üzerinde yer alır (Fot. 98). Beş kenarlı plana sahip mihrap, sivri kemerli bir niştir. Niş içindeki sıvalar bugün dökülmüş durumdadır.

26a **T.M.İ.V.M.B.A.** 'ndeki 3.4-4.2.I indeks no'lu yapı tescil fişinde bu mihrap mukarnas kavrsalı olarak tanımlanmıştır.

Süslemeler

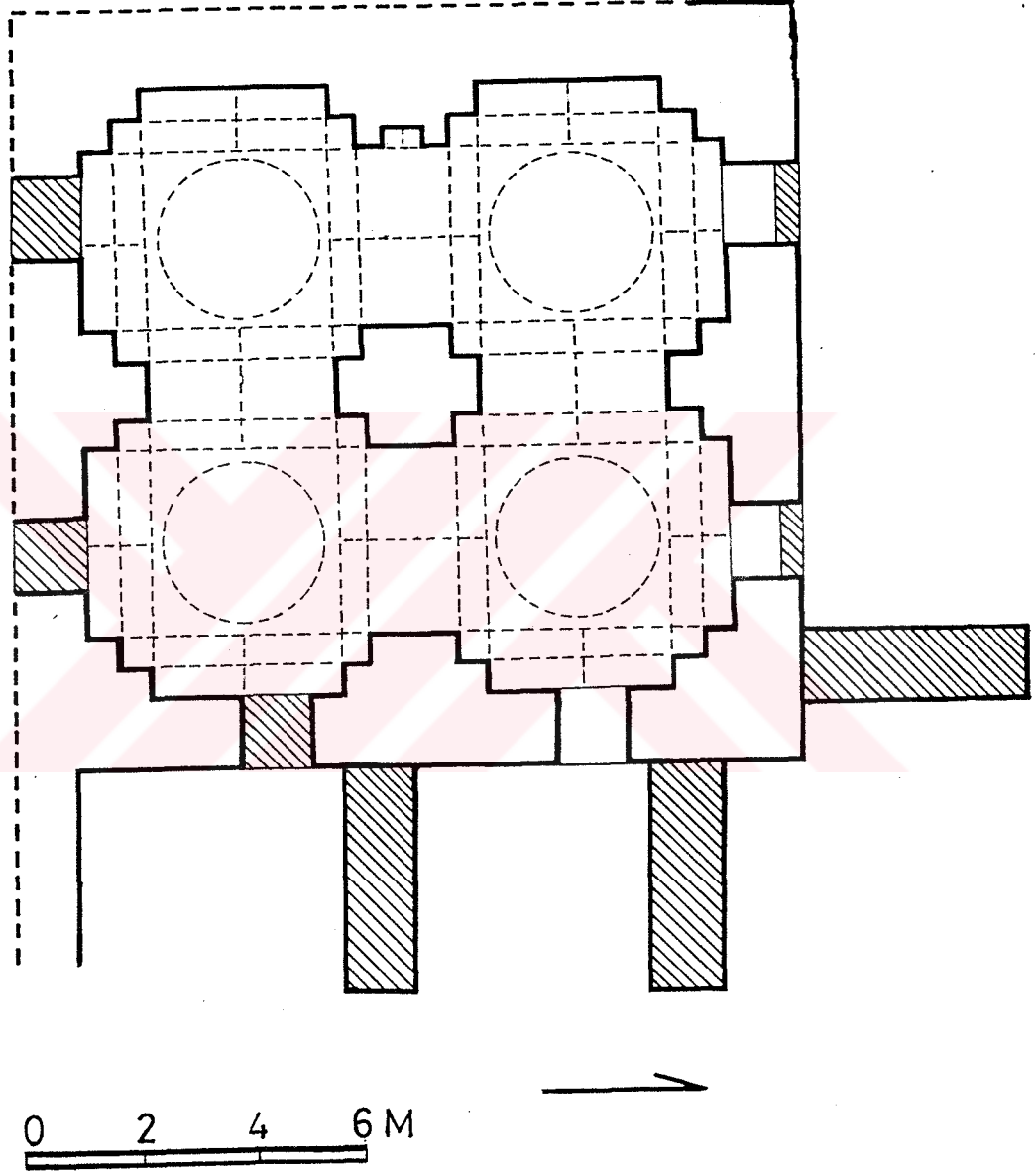
Yapının harimi ve son cemaat yerine bakan cepheleri tamamen alçı ile sıvalıdır. Süslemeler alçı üzerinde yapılan silmeler ve çökertmelerle oluşturulmuştur. Harimin kuzey cephesi silmelerle panolara ayrılmış ve bu panolar içine sivri kemerli çökertmeler yapılmıştır. Harimdeki paye ve kemerler ince silmelere sahiptir. Pandantif yüzeylerine silmelerle eş kenar dörtgenler yapılmıştır. Harimdeki bütün silmeler kiremit kırmızısı renkle belirginleştirilmiştir.

Tarihlendirme

Cami, arşiv kayıtlarında 16.yüzyıla tarihlendirilmiştir ²⁶.

²⁶T.M.İ.V.M.B.A.' ndeki yapı tescil fişi. Ayrıca bkz. O A. Suhareva , **a.g.e**, s.182, 183.

Şekil 9- Kukeldaş Camii

2- Düz Ahşap Tavanlı Camiler

1- Balyand Camii

Cami, Mira sokağında 30 no ' lu yapıdır.

Yapı, zeminden yaklaşık 1.20m. yüksekliğinde bir subasman üzerine oturtulmuştur. Bu bölüm büyük boyutlu taşlarla inşa edilmiştir.

Cami, kare planlı bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan " L " biçimli son cemaat yerinden oluşur (Şek 10, Fot. 99) .

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür .Üst kesimde ise, bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır.Caminin üst örtüsü düz damdır.

Harimi doğu ve kuzeyden kuşatan son cemaat yeri, batı ve güneyden birer duvarla kapatılmıştır. Bu duvarlar, harim duvarının devamı olarak örülmüştür. İki bölüm arasındaki fark, harimin son cemaat yerinden daha yüksek inşa edilmesiyle belirtilmiştir.

Caminin batı cephesi hiçbir açıklığın bulunmadığı sağır bir duvardır (Fot. 100). Cephede yer yer derzlerin yenilendiği görülür. Buna en çok saçağa ve kaideye yakın kesimlerde rastlanmaktadır. Yapının kuzey ve güney cephelerinde üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiş altışar adet açıklık bulunur (Fot. 99, 101). Üst sıradakiler, sivri kemerli birer penceredir. Bu pencerelerden güney cephedekiler taş , kuzey cephedekiler ise alçı şebekeli dışlıklara sahiptir. Alt sıradakiler düşey dikdörtgen şekilli kapı açıklıklarıdır. Bunlardan ortada yer alanlar ahşap kapı kanatlarına sahiptir. İki yanda bulunanların ise sonradan örülerek kapatıldığı, bugünkü görünümünden anlaşılmaktadır.

Caminin kuzey ve doğu cephelerinde son cemaat yeri içten tamamen alçı ile sıvanmıştır (Fot. 99). Bu cepheler , çökertme ve silmelerle panolara ayrılarak süslenmiştir (Fot. 102, 103). Son cemaat yerinin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Bu tavan "L" planda dizilmiş beş adet ahşap sütunla taşınmaktadır.Yukarı doğru

daralarak yükselen silindirik sütunlar ahşap kaideler üzerine oturmaktadır. Bu kaideler taştan kare kesitli ikinci bir kaide üzerinde yer alır. Tabanı kare kesitli ahşap kaideler, köşelerden birer mukarnas dışıyla daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dar ve yaklaşık 10 - 15 cm yükseklikte silindirik ya da çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütunların orijinalinde mukarnaslı başlıklara sahip olduğu bilinmektedir ²⁷ . Ancak bugün sütunlar başlıksızdır. Sütunların kaideye yakın alt kesimleri eğri kesim tekniğinde bitkisel desenlerle süslenmiştir. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar ana kirişleri birleştirmektedir. Ana kirişlerin bir ucu batı, diğer ucu güney duvarına oturmaktadır. Ana kirişlerden kuzey ve doğu duvarlara dik uzatılan yan kirişler bulunmaktadır (Fot. 104). Yan kirişler, cephelerde konsol biçiminde taşıntı yaparak saçağı taşımaktadır. Yan kirişlerin araları kare ve dikdörtgen biçiminde süslü levhalarla kapatılmıştır. Bu levhalar profilli çıtalarla birbirinden ayrılmıştır.

Caminin doğu cephesinin üst kesiminde iki adet sivri kemerli pencere bulunur (Fot. 102). Bu pencereler alçı şebekeli dışlıklara sahiptir. Pencerelerin altında düşey dikdörtgen şekilli birer giriş açıklığı vardır. Bu giriş açıklıkları ahşap kapı kanatlarına sahiptir. İki kapı arasında ise, beş kenarlı plana sahip sivri kemerli bir dış mihrap yer alır.

Harime kuzey ve güney cephelerdeki üçer ve doğu cephedeki iki açıklık ile girilmekteydi (Fot. 102, 103). Bu açıklıklardan kuzey ve güney cephelerin iki ucundaki ikişer giriş sonradan kapatılmıştır. Harime sadece kuzey ve güney cephelerin ortasında yer alan birer ve doğu cephedeki iki kapıdan girilebilmektedir. Kare planlı harimin üzeri düz ahşap bir tavanla örtülmüştür (Fot. 105). Tavanla duvarlar arasında iki sıra mukarnasla süslenmiş bir geçiş kuşağı yer alır. Harim kuzey, güney ve doğu duvarlarının üst kesimine açılan toplam sekiz adet sivri

²⁷ T.M.İ.V.M.B.A. 'deki 3.4.4.1 - 4.2. İndeks numaralı yapı tescil fişi ; ayrıca bkz; G. A. Pugaçenkova , L. İ.Rempel. a.g.e. s. 333 V. Voronina , **Arhitekturmle Pamyatniki Sredney Azii Buhara, Samarkand**, Leningrad, 1969, s.11; O. A. Suhareva a.g.e. s.157.

kemerli pencere ile aydınlanmaktadır (Fot. 106, 107, 108). Bu pencerelerin altında düşey dikdörtgen şekilli giriş açıklıkları bulunur. Bunlardan kuzey ve güney duvarlarının doğu ve batı ucunda yer alanlar sonradan kapatılmıştır (Fot. 106, 107). İçleri tuğla ile örülerek birer niş haline getirilmiştir. Batı duvarının ortasında beş kenarlı plana sahip mihrap nişi yer alır (Fot. 109, 110). Mihrap, çini mozaik tekniğinde yapılmış süslemelere sahiptir. Harim duvarlarında yerden yaklaşık 100 cm. yükseklikte Bursa kemerli nişçikler yer alır. Bunlar batı duvarında mihrabın sağında ve solunda ilişerden dört tane (Fot. 111), kuzey ve güney duvarlarında ikişer (Fot. 106, 107), ve doğu duvarında üç tane (Fot. 108) olmak üzere toplam 11 tanedir.

Süslemeler

Yapıda, ahşap, alçı ve çini mozaik süslemeler görülür.

Ahşap süslemeler son cemaat yeri ve harim tavanında bulunur. Son cemaat yeri sütunlarının kaideye oturan alt kesimleri bitkisel kabartmalarla süslenmiştir. Bu kabartmalar eğri kesim tekniğinde yapılmıştır. Örtü sistemini oluşturan yan kirişlerin araları çakılan çıtalarla kasetlenmiştir. Kasetleme dönüşümlü olarak iki dikdörtgen bir kare düzeninde yapılmıştır. Bu karelerin içine sahte küdekarı teknikte 12 kollu yıldızdan gelişen geometrik bir ağ işlenmiştir. Dikdörtgenlerin içinde ise çin bulutu motifleri görülür.

Harimin tavanı duvarları dolanan iki sıra mukarnas dizisiyle yükseltilmiş ve daraltılmıştır. Tavanda 12 kollu yıldızdan gelişen geometrik bir kafes bulunur. Bu kafesi oluşturan çıtaların üzerine ve aralındaki boşluklara kalemişi teknikte bitkisel desenler yapılmıştır.

Alçı süsleme harimin son cemaat yerine bakan cepheleri ile harim duvarlarının üst kesiminde görülür. Son cemaat yerinin cepheleri silmelerle panolara ayrılıp kabartma ve çökertmelerle süslenmiştir.

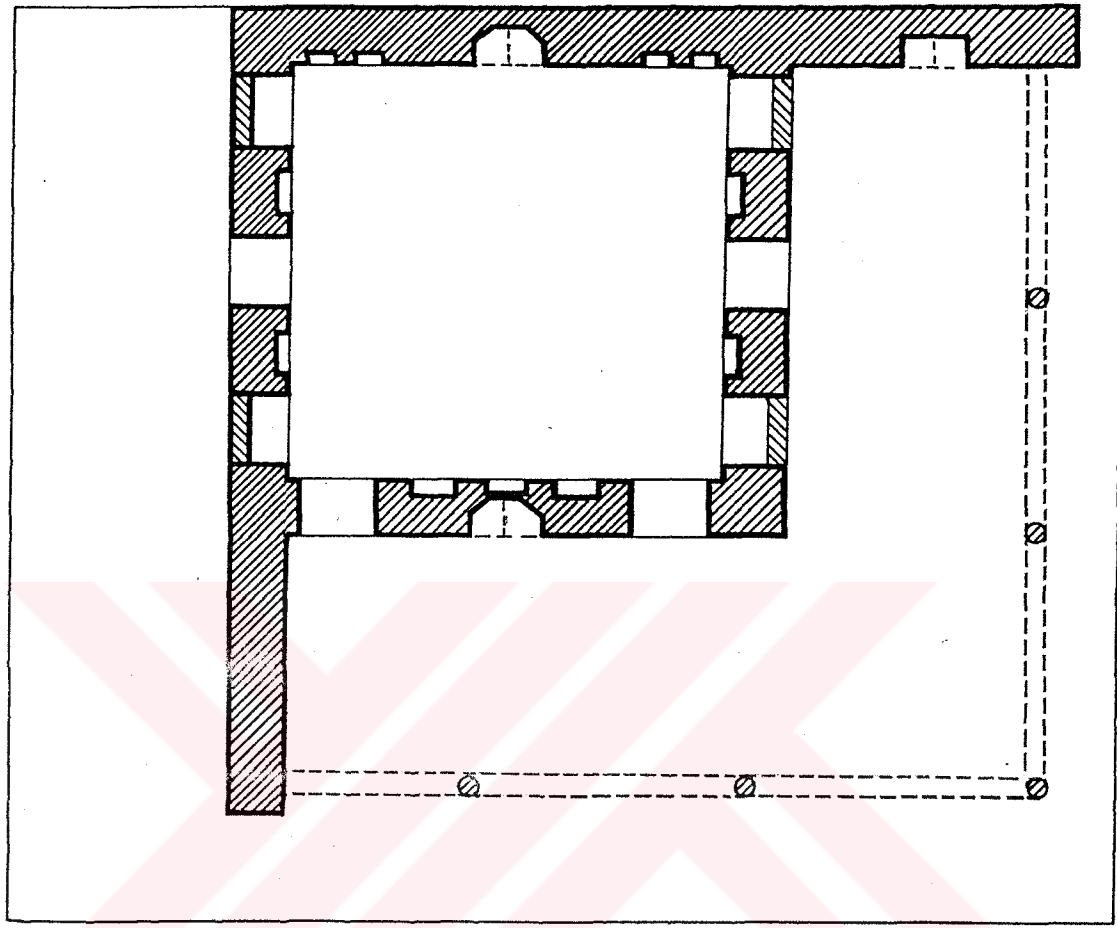
Harim duvarlarının üst kesiminde alçı kabartma, alt kesiminde ise çini mozaik süslemeler bulunmaktadır. Duvar yüzeyleri silmelerle panolara ayrılmıştır. Bu panoların içine sivri kemerli çökertmeler yapılmıştır. Duvarlar boşluk bırakılmadan bitkisel desenlerle süslenmiştir. Süslemeler hafif kabartmalı ve kalıplama tekniği ile uygulanmıştır. Zemin mavi kabartma halindeki süslemeler ise kiremit kırmızısı renktedir.

Harim duvarlarının alt kesimi çini mozaik kaplıdır. Çini mozaik süsleme panolar halinde yapılmıştır. Kuzey, güney ve doğu duvardaki panolar altıgen çini plakalarla kaplanmıştır. Bu panolar çini mozaikten bir bordüre sahiptir. Bu bordür kıvrık dallarla birbirine bağlanan çiçeklerle süslüdür. Mihrap kıvrım dallar arasındaki çiçek motifleriyle süslüdür.

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Cami kaynaklarda 16. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilmiştir ²⁸.

²⁸ **T.M.İ.V.M.B.A.** ' ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin indeks numarası yoktur.) Ayrıca bkz.O.A. Suhareva, **a.g.e.**, s.188,189.

Şekil 10- Balyand Camii

2- İMAM GAZALİ CAMİİ

İmam Gazali sokağında 2 nolu yapıdır.

Yapının batı cephesine sonradan inşa edilen evler bitişmektedir.

Cami batıdan doğuya doğru eğimli bir arazi üzerinde yer alır. Bu eğim nedeniyle, yapının doğu tarafı yaklaşık 60 cm. yüksekliğinde bir subasman üzerine oturtulmuştur.

Yapı, kare planlı bir harim ile doğusundaki son cemaat yerinden oluşur (Şek.11, Fot. 112).

Güney cephenin doğusunda, cepheye bitişik bir yapı bulunur (Fot.113). Bu cephede, son cemaat yerinin güney yanı, harim duvarının devamı olarak örülmüştür. Harim ile son cemaat yeri arasındaki fark, son cemaat yeri duvarının daha yüksek tutulmasıyla belirtilmiştir. Cephenin batı ucunda, üst üste yerleştirilmiş iki açıklık yer alır (Fot. 114). Bunlardan üstte bulunanı sivri kemerli bir penceredir. Bu pencere tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Altta ise, düşey dikdörtgen şekilli giriş açıklığı bulunur. Bu girişin etrafında yer yer delikler vardır. Bunlar, yapıya bitişik inşa edilmiş, başka bir yapının izleri olmalıdır. Bu bölümün alt kesimine, sonradan inşa edilmiş bir bina bitişmektedir. Yapının kuzey cephesinde, üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiş dört adet açıklık bulunur (Fot.112). Üst sıradakiler, tuğla ile örülmüş sivri kemerli pencerelerdir. Bu pencereler dikdörtgen çökertmeler içinde yer almaktadır. Pencereler çiniden şebekeli dışlıklara sahiptir. Alt sıradakiler ise düşey dikdörtgen şekilli birer giriş açıklığıdır. Bugün tuğla ile harçsız örülerek kapatılmışlardır.

Caminin doğusundaki son cemaat yeri, içten tamamen alçı ile sıvanmıştır (Fot.112). Bu bölümün üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür. Bu tavan kuzey-güney yönde yerleştirilmiş üç adet ahşap sütunla taşınmaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlardan iki tanesi taş biri ahşap kaide üzerinde yer alır. Tabanı kare kesitli olan kaideler üst kesimde daraltılarak yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların

kaideye oturan alt kesimleri daraltılarak silindirikleştirilmiştir. Sütunların kaideye yakın alt kesimleri eğri kesim tekniğinde süslenmiştir. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar, ana kirişleri birleştirmektedir. Kuzey-güney yönlü ana kirişler, kuzey tarafta doğu-batı yönlü bir kirişle kesişmektedir. Ana kirişlerden duvara dik uzatılan yan kirişler bulunmaktadır. Yan kirişler cephede konsol biçiminde taşıntı yaparak saçağı taşımaktadır. Saçak bu cephede yatay dizilmiş üç sıra tuğladan oluşmaktadır. Yan kirişlerin araları kare şekilli levhalarla kapatılmıştır. Bu levhalar çıtalarla birbirinden ayrılmıştır.

Doğu cephenin ortasında kare planlı bir dış mihrap yer alır (Fot. 115). Sivri kemerli mihrap nişi, mukarnas dişleri ve sarkıtlardan oluşan bir kavsaraya sahiptir. Dış mihrabın kuzeyinde, güney cephedeki gibi üst üste yerleştirilmiş iki açıklık vardır. Üstteki sivri kemerli pencere, alçıdan şebekeli dışlığa sahiptir. Pencerenin altında dikdörtgen biçimli harim girişi yer alır.

Kare planlı harimin üzeri ahşap bir tavanla örtülüdür (Fot. 116). Bu tavan ortada bir ahşap sütunla desteklenmektedir. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütun, taş bir kaide üzerine oturmaktadır (Fot.117). Sütun gövdesi baklava şeklinde motiflerle süslüdür. Tabanı kare kesitli olan kaide köşelerden pahlanarak sekizgene dönüştürülmüştür. Sütunun kaideye oturan alt kesimi, daraltılmış ve 10-15cm. yükseklikte çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Doğu-batı ve kuzey-güney yönünde birbirine dik atılan ana kirişler, kesişme noktasında, profilli bir yastık aracılığıyla sütuna oturmaktadır (Fot. 116). Duvarlardan bu kirişlere dik uzatılan yan kirişler bulunmaktadır. Yan kirişlerin araları çıtalarla kapatılarak üst örtü tamamlanmıştır. Tavanın kuzey yarısındaki yan kirişler ve bunları kapatan çıtalar tümüyle yenilenmiştir. Güney taraftaki yan kirişlerde boyalı nakış kalıntılarına rastlanmaktadır. Harime kuzey cephesindeki iki güney ve doğu cephelerindeki birer adet açıklıkla girilmekteydi (Fot. 117, 118, 119). Bu açıklıklardan kuzeyde bulunanlar, tuğla ile örülerek kapatılmıştır (Fot. 119). Harim toplam dört pencere ile aydınlanmaktadır. Bunlardan doğu duvar ortasında yer alan ile güneydeki pencere

sonradan kapatılmıştır (Fot. 118, 120). Batı duvar ortasında kare planlı mihrap nişi yer alır (Fot. 121). Sivri kemerli mihrap mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Fot. 122). Bu mihrap son cemaat yerindeki dış mihrap ile aynı düzendedir.

Süslemeler

Caminin son cemaat yerinde alçı hariminde ise ahşap süslemeler vardır.

Son cemaat yerine bakan doğu cepha ve bu bölümü güneyden kapatan duvar tamamen alçı ile sıvalıdır. Duvar yüzeyleri silmelerle panolara ayrılmıştır. Bu panoların içi çökertme kemerlerle süslenmiştir.

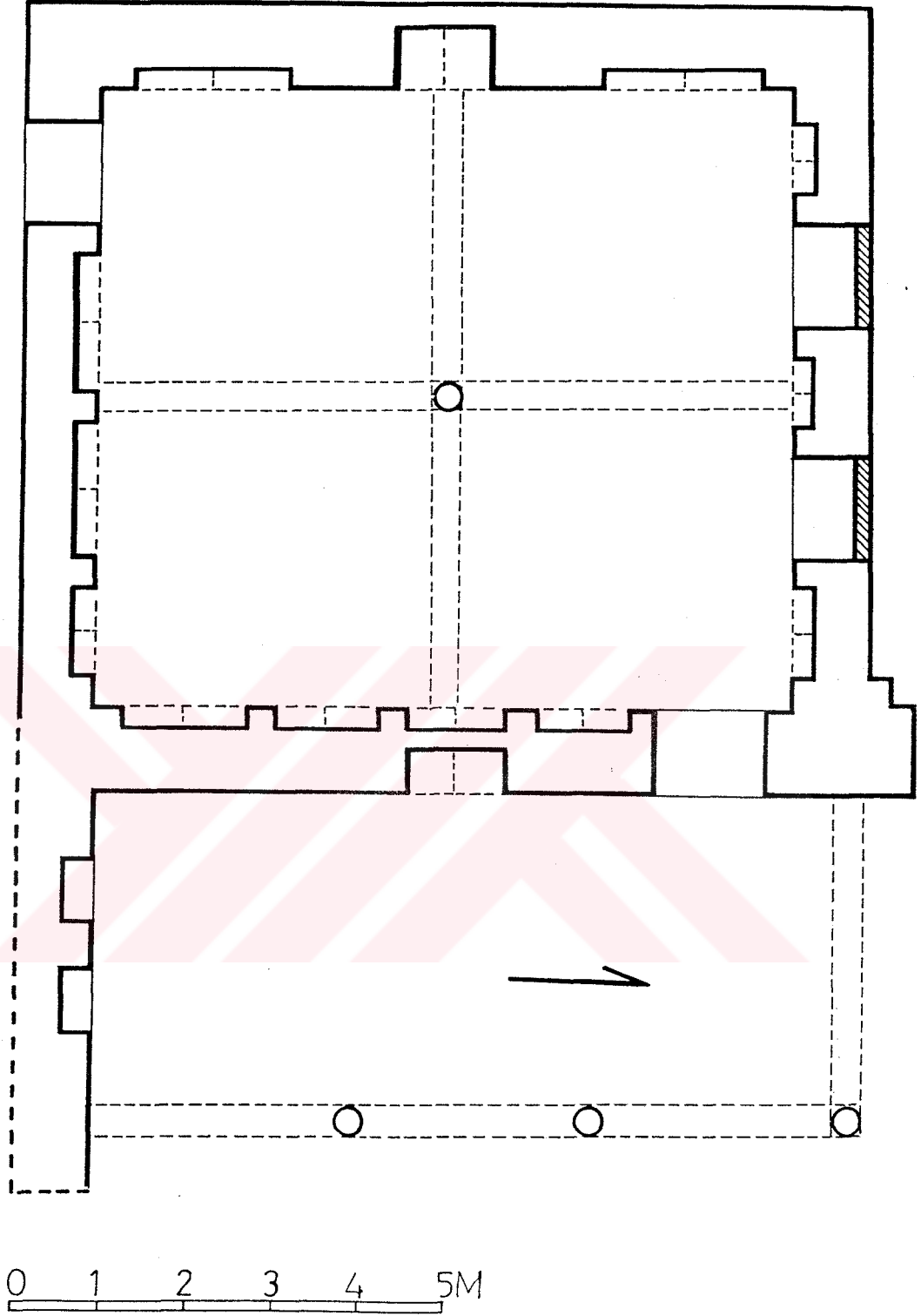
Harimin örtü sistemini oluşturan kirişlerde kalemşi süsleme kalıntıları bulunmaktadır. Güney taraftaki yan kirişler üzerinde bu süsleme kalıntlarına rastlanmıştır.

Harimdeki sütunun gödesi eğri kesim tekniğinde yapılmış eşkenar dörtgenlerle süslüdür.

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Arşiv kayıtlarında 16.yüzyıla tarihlenmiştir²⁹.

²⁹ T.M.İ.V.M.B.A. ' ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin indeks numarası yoktur); Ayrıca bkz.O.A. Suhareva, a.g.e., s.188,189.

Şekil 11- İmam Gazali Camii

3- ŞOYAHŞİ CAMİİ

Samarkandskaya Caddesi'nde 46 no'lu yapıdır.

Cami enine dikdörtgen planlı bir harim ile bu harimi doğu ve kuzeyinden kuşatan "L" biçimli son cemaat yerinden oluşur (Şek. 12, Fot 123, 124)

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar, yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise, bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır. Güney ve batı cephelerinin zemin seviyesinde de, aynı şekilde sıralanmış dikey tuğla sırası yer almaktadır. Caminin düz damlı üst örtüsünün üzeri beşik bir çatıyla örtülmüştür

Harimin doğu ve kuzeyinde uzanan son cemaat yeri, batısından ve güneyinden birer duvarla kapatılmıştır. Bu duvarlar, harim duvarının devamı olarak örülmüştür (Fot. 123, 124).

Caminin son cemaat yerine bakan kuzey ve doğu cepheleri ile batı ve güney duvarları tamamen alçı ile sıvanmıştır. Bu cepheler alçıdan çökertme ve silmelerle panolara ayrılarak süslenmiştir. Caminin batı cephesi, hiçbir açıklığın bulunmadığı, sağır bir duvardır (Fot. 125). Cephenin üst kesiminde, derzlerin boşaldığı görülmektedir. Cephenin güney köşesi pahlanmıştır. Harimin güney cephesinde, düşey dikdörtgen biçimli, yanyana dizilmiş dört adet çökertme bulunmaktadır (Fot. 126) Bu çökertmelerden üç tanesinin içinde, sivri kemerli az derin tutulmuş birer niş vardır. Bu nişlerin içine ise, altlı üstlü ikişer açıklık yerleştirilmiştir. Bunlardan altta yer alanlar, düşey dikdörtgen biçimli açıklıklar şeklindedir. Yerden yaklaşık 110 cm. yüksekliğindedir ve ahşap kapı kanatları vardır. Üstte bulunan açıklıklar ise, sivri kemerli birer penceredir. Taştan şebekeli dışlıklara sahiptir. Söz konusu çökertmelerin dördüncüsü ise daha küçük tutulmuştur. İçine sivri kemerli ikinci bir çökertme daha yapılmıştır. Bu çökertmede, herhangi bir açıklığa yer verilmemiştir. Cephenin, doğu tarafında da (son cemaat yerinin güney duvarının batı yanı) diğer üç çökertmeyle aynı özellikleri gösteren bir çökertme vardır (Fot. 127). Ancak üstte yer

alan pencere tuğlayla örülerek kapatılmıştır. Altta yer alan yer alan açıklıktan da cemaat yerinin doğu kanadına girilmektedir.

Harimin kuzey ve doğu cephesinin önünde uzanan " L " biçimli son cemaat yerinin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Fot. 123, 124). Tavanı doğu taraftan kuzey-güney yönlü bir sıra ahşap sütun taşımaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar, taş ya da ahşap kaideler üzerine oturmaktadır. Bunlardan kuzey taraftaki üç adet sütun, ahşap kaideye sahiptir. Doğü kanattaki birinci sıranın son sütunu taş, diğerleri ahşap, ikinci sırada ise, ilk sütun ahşap diğerleri taş kaidelere sahiptir. Tabanı kare kesitli olan kaideler, köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dar ve 10-15 cm yükseklikte silindirik ya da çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütunlardan kuzey kanadın batı ucundaki sütun ile doğü kanadın iç sırasındaki sütunlardan kuzeyden ikincisi mukarnaslı birer başlığa sahiptir (Fot. 128, 129) Diğer sütunlar ise başlıksızdır. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır (Fot. 129, 130). Bu yastıklar ana girişleri birleştirmektedir. Doğuda yedişer sütunla taşınan kuzey güney yönlü iki sıra giriş, kuzeydeki beş sütunla taşınan doğü - batı yönlü bir sıra giriş ile birleşmektedir (Fot. 129). Bu girişleri dik kesen yan girişlerle üst örtü sağlanmıştır.

Harimin doğü cephesinde ortada dışa taşkın inşa edilmiş bir dış mihrap vardır (Fot. 131) Sivri kemerli dış mihrap beş cepheli plana sahiptir. Mihrabın iki yanında ise üçer adet sivri kemerli niş bulunmaktadır. Bu nişlerden ortada yer alanlar zeminden yaklaşık 80 cm yükseklikten itibaren başlar. Bu nişlerin iki yanında yer alanların içinde üst üste yerleştirilmiş ikişer açıklık bulunur. Üsttekiler sivri kemerli pencere, alttakiler ise düşey dikdörtgen şekilli giriş açıklıklarıdır (Fot. 123).

Harimin kuzey cephesi, güney cephenin batı tarafı ile aynı düzenlemeye sahiptir (Fot. 124). Ancak, burada çökertmeler içindeki üst sıra pencerelerinin onarımlarla biçim değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bugün kare şekilli olan bu pencereler, sivri kemerli birer alınlığa sahiptir. Cephenin doğü ucunda ise, üst üste yerleştirilmiş iki adet sivri kemerli çökertme dikdörtgen bir çökertme içine alınmıştır.

Harim, beş sıra halinde, ikişerden 20 ahşap sütunla, kible duvarına dik uzanan altı sahına ayrılmıştır (Fot. 132). Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar, ahşap kaideler üzerine oturmaktadır (Fot. 133). Tabanı kare kesitli olan kaideler, köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimleri dardır. Bu bölüm yaklaşık 10- 15 cm yükseklikte silindirik ya da çokgen kesitli olarak şekillendirilmiştir. Sütunlardan sadece mihrabın karşısında yer alanı sarmal yivli bir gövdeye sahiptir (Fot. 134). Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar doğu-batı yönlü ana kirişleri birleştirmektedir. Bu kirişler kuzey-güney yönlü yan kirişleri taşımaktadır. Yan kirişler, yüzeyi traşlanmış silindirik ağaç kütüklerinden yapılmıştır. Yan kirişlerin araları kalın tahtalarla kapatılmıştır. 1982'de harim duvarlarında süslemelerin bulunduğu bilinmektedir³⁰. Bugün ise, duvarlar tamamen alçı sıvalıdır. Dökülen sıvalardan duvarların kalem işi süslemelerle bezeli olduğu anlaşılmaktadır (Fot. 135). Harimin doğu duvarında dört, kuzey ve güney duvarlarında ise üçer adet altlı üstlü yerleştirilmiş iki sıra açıklık vardır (Fot. 136, 137, 138). Bunlardan alt sırada yer alanlar düşey dikdörtgen biçimlidir. Yerden yaklaşık 110 cm .yüksekliğindedir ve ahşap kapı kanatları vardır. Üstte bulunan açıklıklar ise, sivri kemerli birer penceredir. Pencereleler, düz silmelerle çerçevelenmiştir. Bunlardan güney duvarında yer alanlar, ahşap kanatlara sahiptir (Fot. 138). Doğu duvarında açıklıklar arasında kalan alanlarda silmelerle yapılmış dikdörtgen panolar bulunmaktadır (Fot. 139). Bu panolar, zeminden yaklaşık 90-100 cm. yükseklikten itibaren başlatılmıştır. Batı duvarının ortasında mihrap yer alır (Fot. 140). Mihrap beş kenarlı bir nişe sahiptir. Sivri kemerli mukarnaslı bir kavşarası vardır (Fot. 141). Mukarnas dişleri arasına birer sarkıt yerleştirilmiştir. Bu sarkıtların aşağı bakan yüzleri beş kollu birer yıldız şeklindedir. Mukarnasların hemen altında silmelerle yapılmış kemerlemeler yer alır (Fot. 142). Mihrap duvar yüzeyinden biraz dışa taşkın yapılmış kareye yakın dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (Fot. 143). Mihrap nişini kuşatan kemerin başlangıcında yüksek kabartma olarak yapılmış vazo motifi yer alır (Fot. 144).

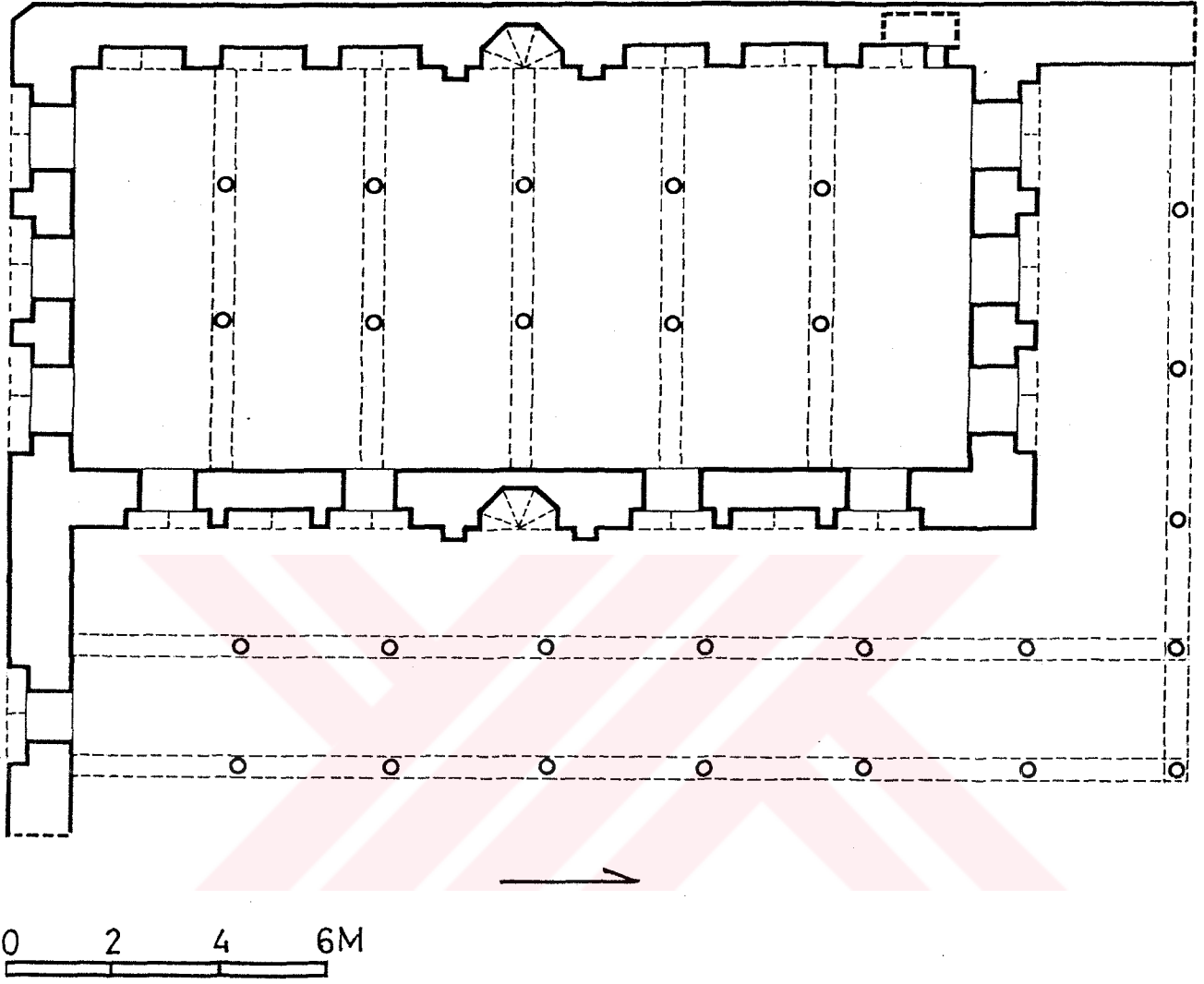
³⁰ T.M.İ.V.M.B.A. 'ndeki yapı tescil fişi (Bu tescil fişinde indeks numarası yoktur).

Mihrabın iki tarafına az derin tutulmuş üçer adet sivri kemerli niş yerleştirilmiştir (Fot. 145). Bu nişler, zeminden yaklaşık 70 cm. yükseklikten itibaren başlatılmıştır. Bu duvarın kuzey ucunda ahşap kapı kanatlarına sahip dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı vardır (Fot. 146). Buradan dikdörtgen planlı küçük çilehane hücrelerine girilmektedir.

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Arşiv kayıtlarından 17. yüzyılda inşa ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır³¹. Yapının Şohi Ahsi adıyla da tanınan Mir Payanda Muhammed (ölüm tarihi:1688-89) tarafından yaptırıldığı bilinmektedir 31a.

³¹**T.M.İ.V.M.B.A.** 'ndeki yapı tescil fişi (Bu tescil fişinde indeks numarası yoktur).
31a O. A. Suhareva , **a.g.e.**, s.243.

Şekil 12- Şohaysi Camii

4- ŞOHİ ZANDCİL CAMİİ

Ahunbabaeva sokağında 25 no' lu yapıdır ³².

Yapının doğu ve kuzey cephesi sonradan inşa edilmiş evlerle tamamen kapanmıştır. Doğu cephesinde son cemaat yeri içinde sonradan inşa edilmiş bir ev bulunmaktadır.

Cami, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim ile doğusundaki son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şek 13, Fot. 147).

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır.Yapının üzeri toprak damla örtülüdür.

Yapının batı cephesinde üç adet sivri kemerli pencere bulunur (Fot. 148).Bu pencereler bugün tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Güney cephenin batı tarafında üç adet sivri kemerli pencere bulunur (Fot. 149). Bu pencereler dikdörtgen birer çökertme içine yerleştirilmiştir. Pencerelerin sivri kemerli köşelikleri sıvalıdır. Bu pencerelerden iki yanda yer alanların hemen altında düşey dikdörtgen şekilli birer giriş açıklığı bulunur. Bu açıklıkların hepsi tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Cephede, son cemaat yerinin güney duvarı harim duvarının devamı olarak örülmüştür. Bu iki bölüm arasındaki ayırım, son cemaat yeri duvarının harim duvarından daha yüksek inşa edilmesiyle belirtilmiştir. Cephenin bu bölümünde zemin seviyesinde kare şekilli bir pencere açıklığı vardır. Son cemaat yerini içine alarak inşa edilmiş yeni ev, bu cepheyi tamamen kapatmaktadır. Bu evin avlusundan son cemaat yeri tavanının bir kısmı görülebilmektedir. Görülebildiği kadarıyla ve elimizde bulunan eski planlara göre şöyledir: Son cemaat yeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Fot. 150). Bu tavan kuzey-güney yönde yerleştirilmiş iki adet sütunla taşınmaktadır.Ancak, bu sütunlardan bugün kuzeyde yer alanı ayaktaadır. Bu sütun ,sarmal yivli bir gövdeye ve mukarnaslı bir başlığa sahiptir. Sütunun üzerine profilli bir yastık oturmaktadır.

³² **T.M.İ.V.M.B.A.**'ndeki yapı tescil fişindeki adres Ahunbabaeva Sokağı No: 19'dur.

Bu yastık son cemaat yerinin kuzey ve güney duvarları arasında uzanan kirişleri birleştirmektedir. Bu kirişler doğu duvarından uzanan yan kirişleri taşımaktadır. Yan kirişler, cephede konsol biçiminde taşıntı yaparak saçağı taşımaktadır. Yan kirişlerin arası ahşap çitalarla kapatılmıştır.

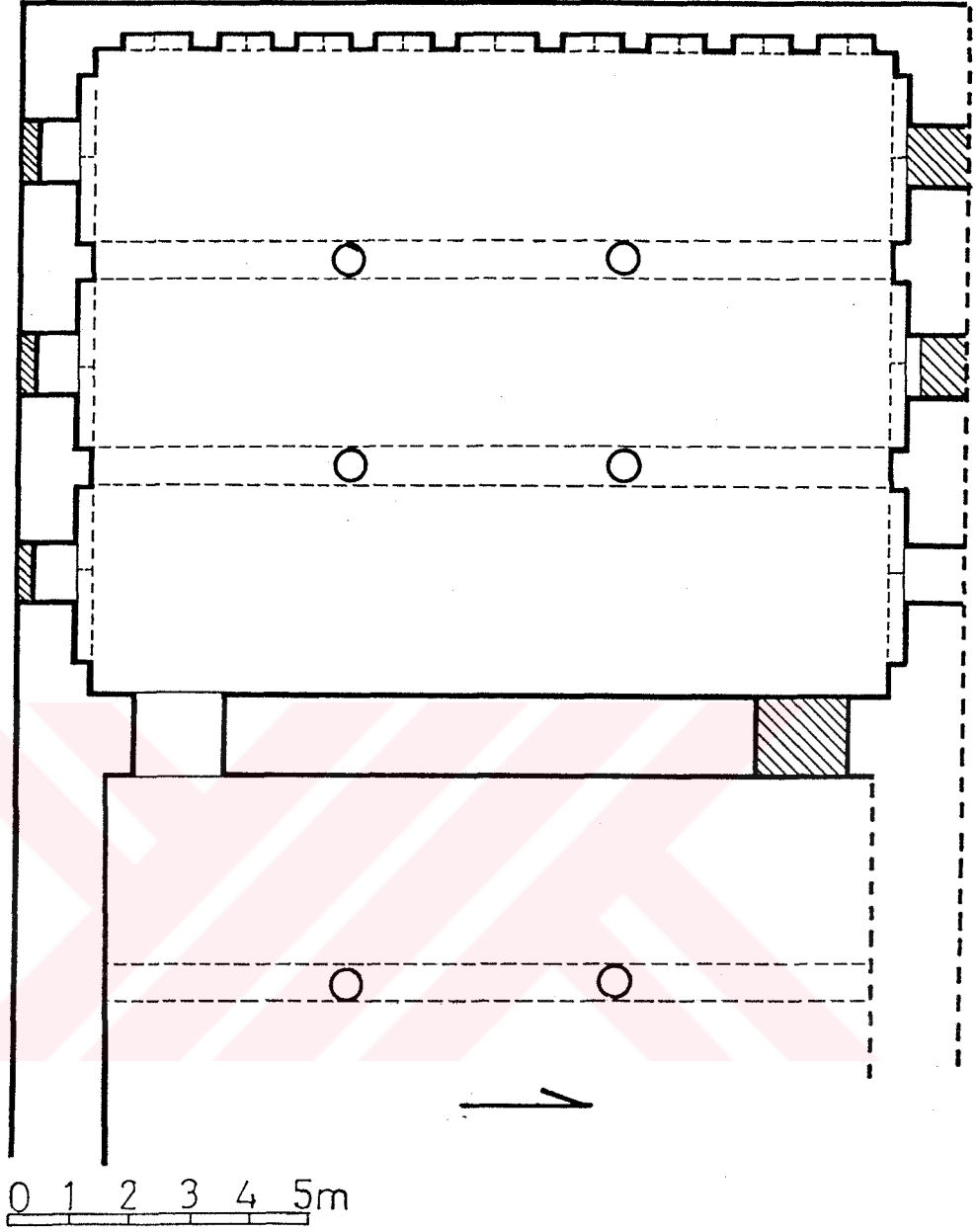
Harim iki sıra halinde ikişerden dört ahşap sütun ile kible duvarına paralel uzanan üç sahna ayrılmıştır (Fot. 151). Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar, ahşap kaideler üzerine oturmaktadır (Fot. 152). Kare kesitli olan kaideleri üst bölümü köşelerden profilli olarak pahlanmıştır. Sütunların kaidelere oturan alt kesimi dar ve 10-15cm. yükseklikte silindirik olarak şekillendirilmiştir. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar kuzey-güney yönlü ana kirişleri birleştirmektedir. Bu kirişler doğu-batı yönlü yan kirişleri taşımaktadır. Yan kirişler yüzeyi traşlanmış silindirik ağaç kütüklerinden yapılmıştır. Yan kirişlerin araları tahtalarla kapatılmıştır. Bu sistemin üzeri hasır ve toprakla örtülmüştür (Fot. 151). Caminin üst örtüsü büyük ölçüde yıkılmıştır. Mihrap önündeki sahnın tümüyle ayakta. Diğer iki sahnın ise kuzey ve güney tarafları çökmüştür. Bu sahnalarda sadece sütunlar arasında kalan bölüm ayakta. Harimin kuzey, güney ve doğu duvarlarında toplam 8 kapı, 9 pencere bulunur (Fot. 153, 154, 155, 156, 157). Doğü duvarının üst seviyesinde bulunan bir pencere dışındakiler altta kapı, üzerine pencere gelecek şekilde altı üstlü yerleştirilmiştir. Kuzey ve güney duvarda üçer adet doğü duvarda ise iki adettir. Üst sırada bulunan pencereler sivri kemerlidir, alt sıradaki kapılar ise düşey dikdörtgen biçimli açıklıklar şeklindedir. Pencerelerin tümü tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Kuzey ve güney duvarlardaki giriş açıklıklarından ortada bulunanlar, iki yandakilerden daha alçak ve dardır. Kuzey duvardaki giriş açıklıklarının tümü, güney duvarlardakilerden ise doğü uçta yer alanı ahşap sövelere sahiptir. Doğü duvarda yer alan açıklıklar kuzey ve güney uca yerleştirilmiştir (Fot. 157). Yapıya doğü duvarının güneyindeki kapıdan girilmektedir. Batı duvarının ortasında dikdörtgen planlı mihrap nişi yer alır (Fot. 158). Sivri kemerli mihrap, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Fot. 159). Mihrabın iki yanında dörder adet sivri kemerli az derin nişler bulunur (Fot. 160).

Tarihlendirme

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur. Kaynaklarda caminin 18. yüzyıla ait olduğu belirtilmektedir³³.

³³-**T.M.İ.V.M.B.A.**'ndeki yapı tescil fişi (Bu belgede indeks numarası yoktur); ayrıca bkz. O. A. Suhareva, **a.g.e.** , s.222.

Şekil 13- Şohi Zandcil Camii

B- AVLULU CAMİLER

1- KALYAN MİNARE CAMİ

Kommunarov caddesinde 16 nolu yapıdır.

Cami doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerinde yer almaktadır. Batısında bir pazar yeri bulunan yapının kuzeyinden Kommunarov caddesi geçmektedir. Halen onarım çalışmaları devam eden caminin pazara bakan batı cephesinin güneyine yeni bir şantiye binası yapılmıştır. Cephenin kuzeyine ise pazar yerine geçişi sağlayan sonradan inşa edilmiş bir taçkapı bitişmektedir.

Yapı, ortası avlulu dört eyvanlı plan şemasında inşa edilmiştir. Dört yönden revaklarla çevrili derinlemesine dikdörtgen planlı avluda; ana evyanın arkasında harim, yapının güneydoğusunda ise bir minare yer alır (Fot. 161). Minare sivri bir kemerle yapıya bağlanmaktadır (Fot. 162). Binanın dört köşesine silindirik destek kuleleri yerleştirilmiştir. Caminin doğu cephesinde bir, kuzey ve güney cephelerinde ikişer taçkapı bulunmaktadır.

Caminin üst örtüsü kubbelerle sağlanmıştır. Avluyu dolanan revakların üzeri toplam 288 adet kubbe ile örtülmüştür. Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yapının doğu cephesindeki taçkapı ile giriş eyvanı arasında yer alan koridor, pandantif geçişli üç adet kubbe ile örtülüdür. Bu koridorun iki yanında üçer adet kare planlı mekan yer alır. Bu mekanlar, kuzey-güney yönlü sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Yapının ana eyvanının ardında yer alan harimin üzeri ise çift cidarlı yüksek bir kubbeyle örtülmüştür (Fot. 163). Alttaki kubbe dıştan yüksek tutulmuş silindirik ve kasnak ile çevrelenmiştir. Üzerine sivri bir kubbe oturtulmuş olan bu silindirik kasnak, köşe kenarları kısa tutulmuş sekizgen bir kaide üzerinde yer alır.

Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik minare (Fot. 164), sekizgen bir kaide üzerine oturmaktadır. Minare gövdesi 46.50 m. yüksekliktedir.³⁴ Gövdeden şerefeye geçiş iki sıra mukarnasla sağlanmıştır. Bu mukarnasların hemen altında

³⁴ T.M.İ.V.M.B.A. 'deki 3.4.44-4.2.2 nolu yapı tescil fişi.

firuze renkli kabartma çiniden bir süsleme kuşağı yer alır. Şerefenin hemen üzerinde, yukarı doğru genişleyerek yükselen üç sıra mukarnas dizisi yer alır. Bu bölüm dikey sıralanan tuğlalarla son bulmuştur. Şerefenin üzeri konik bir külahla örtülmüştür.

Caminin kuzey ve güney cephelerinin doğu ve batısında aynı düzenlemeye sahip birer taçkapı yer alır (Fot. 165). Bu taçkapılar cephe duvarlarından daha yüksek ve dışa taşkın inşa edilmiştir. Taçkapılar döktörtgen planlı, sivri kemerli birer eyvan şeklindedir. Sivri kemerli niş içine, ahşap lentoya sahip, düşey dikdörtgen şekilli birer giriş açıklığı yerleştirilmiştir. Güney cephenin doğu tarafında altı tane mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzey cephenin doğu ucunda birbirine bitişik altı küçük eyvan yer alır.³⁵ Bu eyvanlar sivri kemerlidir. Cephenin ortasında iki taçkapı arasında kalan kesimde beş adet yırtmaç niş bulunur (Fot. 166). Bu nişlerin üst kesimine birer çörten yerleştirilmiştir. Batı cephenin ortasında dışa taşkın inşa edilmiş beş cepheli mihrap duvarı yer alır (Fot. 167, 168). Bu duvar üç adet payanda ile desteklenmiştir (Fot. 169). Payandaların iki yanında yer alanlar, cepheye bitişik inşa edilmiştir. Ortadaki ise, dikdörtgen bir kaide üzerine oturtularak mihrap duvarına yarım sivri bir kemerle bağlanmıştır. Cephede mihrap çıkıntısının kuzeyinde dikdörtgen bir çökertme içine yerleştirilmiş sivri kemerli bir pencere yer alır. Mihrap çıkıntısının güneyinde de küçük bir açıklık olduğu yapının daha önce çizilmiş planından anlaşılmaktadır. Ancak bu açıklık günümüzde yürütülen onarım çalışmalarında yaklaşık dört metre genişlikte büyütülmüştür (Fot. 170)

Doğu cephesinin ortasında çini mozaik kaplı ana taçkapı yer alır (Fot. 171). Beden duvarlarından üç kat daha yüksek ve dışa taşkın olan taçkapı iki katlı inşa edilmiştir. Taçkapı yan kanatlarının cephe duvarıyla birleştiği köşelerin önü birer duvarla kapatılarak gizlenmiştir. Bu duvarlar üzerine de beş cepheli plana sahip sivri kemerli birer niş açılmıştır. Beş cepheli plana sahip taçkapı sivri kemerli bir eyvan şeklindedir. Bu eyvan sivri kemerle dışa açılan bir galeri katına sahiptir. Eyvanın ortadaki cephesinde sivri kemerli bir giriş açıklığı ve iki yanında beş cepheli plana

³⁵ Bu eyvanların önü ahşaptan bir çerçeve ile kapatılmış ve bugün dükkan olarak kullanılmaktadır.

sahip sivri kemerli birer niş bulunmaktadır. Taçkapının kuzeyinde ve güneyinde kalan duvarlar yüzeylerinde sekizer tane dikdörtgen şekilli pano yerleştirilmiştir. Bir dar, bir geniş olmak üzere sıralanan bu panolar, zeminden yaklaşık 100 cm.yükseklikten itibaren başlatılmıştır. Birer pilasterle ayrılan panoların içine tuğlalarla sivri kemerli çökertmeler yapılmıştır. Çökertmelerin içi tuğlaların farklı şekillerde dizilmesiyle süslenmiştir.

Taçkapıdan 14 basamak inerek doğu-batı yönünde uzanan giriş koridoruna geçilir (Fot. 172) Ardarda üç adet kubbeyle örtülü üçer (Fot 173) mekan bulunmaktadır. Koridordan sivri kemerli bir açıklık ile giriş eyvanına, buradanda avluya ulaşılır. Tonozla örtülü mekanlarda ise, avluyu dolanan revak sıralarına geçilebilmektedir Derinlemesine dikdörtgen planlı avlu 50.5 x 76.8 m. ölçülerindedir ³⁶. Avlunun batısında kare planlı bir kaide üzerinde sekizgen planlı üzeri kubbeyle örtülü bir yapı yükselir (Fot. 174). Bu yapının her yüzünde sivri kemerli birer açıklık bulunur. Avlu kenarlarının ortasına karşılıklı gelecek şekilde birer eyvan yerleştirilmiştir (Fot. 175, 176, 177, 178). Caminin beden duvarlarından daha yüksek inşa edilmiş dikdörtgen planlı bu eyvanlar, sivri kemerli birer tonozla örtülüdür. Eyvanlardan doğu ve batıdakiler kuzey ve güneydeki yan eyvanlardan daha yüksektir. Yan eyvanların dip duvarlarında ikişer adet sivri kemerli açıklık bulunur (Fot. 179, 180). Avluyu dört yönden dikdörtgen kesitli payeler üzerine oturan sivri kemerli revaklar çevreler. Ana eyvan ile giriş eyvanının iki yanında ikişer; yan eyvanların iki yanında ise yedişer adet revak kemeri vardır. Bu revaklar doğu ve batıda beş sıra, kuzey ve güneyde dört sıradadır. İçte yer alan bu revak sıralarında payeler kare kesitlidir (Fot. 181, 182). Revak sıraları doğuda giriş bölümleriyle, batıda ise harimle kesilmektedir. Kuzey ve güneydeki revak sıralarının bir bölümü yan eyvanlarla kesilmiştir. Revakların üzeri birer kubbeyle örtülmüştür (Fot. 183, 184). Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Harim batıda ana eyvanın ardında yer alır (Fot. 185). Eyvan dip duvarındaki sivri kemerli bir açıklık ile harime ulaşılır.

³⁶ T.M.İ.V.M.B.A.'deki 3.4.44-4.2.1 nolu yapı tescil fişi.

Ortadaki kare planlı alan; kuzey, güney ve batı yönde birer eyvanla genişletilmiştir (Fot. 186, 187, 188, 189). Kare planlı alanın üzeri kubbeye örtülmüştür (Fot. 190, 191). Kubbeye geçiş sivri kemerli tromplarla sağlanmıştır. Harim kubbe eteğinin kuzey, güney ve batı kenarları ile kuzey ve güney eyvanlarının üst seviyesine açılmış olan toplam beş adet sivri kemerli pencere ile aydınlanmaktadır. Harimi genişleten eyvanlar dikdörtgen planlıdır ve sivri kemerli birer tonozla örtülmüştür. Kuzey ve güneydeki eyvanların dip duvarlarında sivri kemerli birer açıklık yer alır (Fot. 187, 188). Bu açıklıklarla yapının batısındaki revak sıralarına geçiş sağlanmıştır. Güney eyvanındaki açıklığın sonradan kapatıldığı bugünkü görünümünden anlaşılmaktadır. Harimi genişleten batı eyvanı diğer eyvanlardan daha derin tutulmuştur (Fot. 189). Bu eyvan, dikdörtgen planlı ikinci bir eyvanla batı yönde uzatılmıştır. Sivri kemerli olan bu eyvan mukarnaslı bir kavsarayla örtülmüştür (Fot. 192). Bu eyvanın dip duvarında mihrap nişi yer alır. Mihrap beş kenarlı plana sahip iç içe iki nişten oluşmaktadır. Dıştaki niş, sivri kemerli mukarnas kavsaralıdır. İçteki niş ise sivri kemerli bir kavsaraya sahiptir. Dikdörtgen bir çerçeveye sahip mihrap tamamen çini mozaik kaplıdır. Batı eyvanının kuzey ve güneyine kare planlı birer küçük mekan yerleştirilmiştir. Birer sivri kemerli açıklıkla girilen bu mekanlar doğu ve batı yönde sivri kemerli birer nişle genişletilmiştir. Bu mekanların üzeri, geçişleri pandantifle sağlanan birer kubbe ile örtülmüştür.

Süslemeler

Yapıda tuğla, sırlı tuğla ve çini mozaik süslemeler bulunmaktadır.

Doğudaki ana taçkapı tamamen çini mozaik kaplıdır. Taçkapı çerçevesinde dikdörtgen çökertmeler içine yerleştirilmiş bir yazı bordürü bulunmaktadır. Bu yazı bordürü birbirinin tekrarı olan küçük rozet çiçeklerle çerçevelenmiştir. Taçkapı kemer köşeliklerinde geometrik bir ağ içinde yer alan çiçek motifleri bulunur.

Doğu cephenin taçkapının kuzey ve güneyinde kalan kesimlerinde tuğla süslemeler görülür. Cephe silmelerle bir dar, bir geniş dikdörtgenlere ayrılmıştır. Bu

dikdörtgenler içinde sivri kemerli çökertmeler bulunur. Bu çökertmelerin içi tuğlaların farklı şekillerde dizilmesiyle süslenmiştir.

Doğu cephenin güneyinde yer alan minare dar ve geniş kuşaklara ayrılarak geometrik örneklerle süslenmiştir. Üst kesimdeki mukarnas dizisinin hemen altında kabartma firuze çiniden bir yazı bordürü vardır.

Avludaki revak cepheleri ve eyvanlar ile harim kubbesinde sırlı tuğla süslemeler bulunmaktadır. Revak kemerleri, birbirinin tekrarı olan eşkenar dörtgenlerden oluşan geometrik bir örnekle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır³⁷. Eyvanların içi de geometrik örneklerle süslüdür. Bu süslemelerde lacivert, firuze ve beyaz renkte sırlı tuğlalar kullanılmıştır. Harimi örten çift cidarlı kubbe firuze rengi sırlı tuğlalarla kaplıdır. Kubbe kasnağında geniş bir kufi yazı bordürü bulunur³⁸. Ana eyvanın kemer ayağında yer alan sütunçeler renkli sır tekniğindeki çinilerle süslüdür. Altı kollu yıldız andıran bitkisel desenler görülür. Sarı, siyah, lacivert, firuze, beyaz ve yeşil renkler kullanılmıştır.

Harim duvarlarının alt kesimi, yeşil renkte altıgen çini plakalarla kaplıdır. Mihrap çini mozaik teknikte süslenmiştir.

Tarihlendirme

Caminin iki inşa evresi vardır. İlk olarak Karahanlı hükümdarı Arslan Han tarafından cami ve minarenin inşasına başlanır. Ancak inşaat biter bitmez minare yıkılır. Yıkılan minarayla birlikte caminin de 2/3'si harap olur. Cami 1121'de³⁹, tekrar inşa edilen minare ise 1127'de tamamlanır⁴⁰. Bugünkü yapı ise bu caminin

³⁷ İnceleme tarihimiz olan Ağustos 1996'da yapı onarılmaktaydı. Eyvan ve revak kemerlerinin köşeliklerindeki süslemelerin onanımı henüz tamamlanmamıştı.

³⁸ Yapıyı incelediğimiz tarihlerde kubbedeki onarım devam etmekteydi. Bu onarım sırasında kubbedeki bütün tuğlalar sökülüştür. Bu nedenle kubbenin firuze rengi tuğlalarla kaplı hali fotoğraflarımızda bulunmamaktadır.

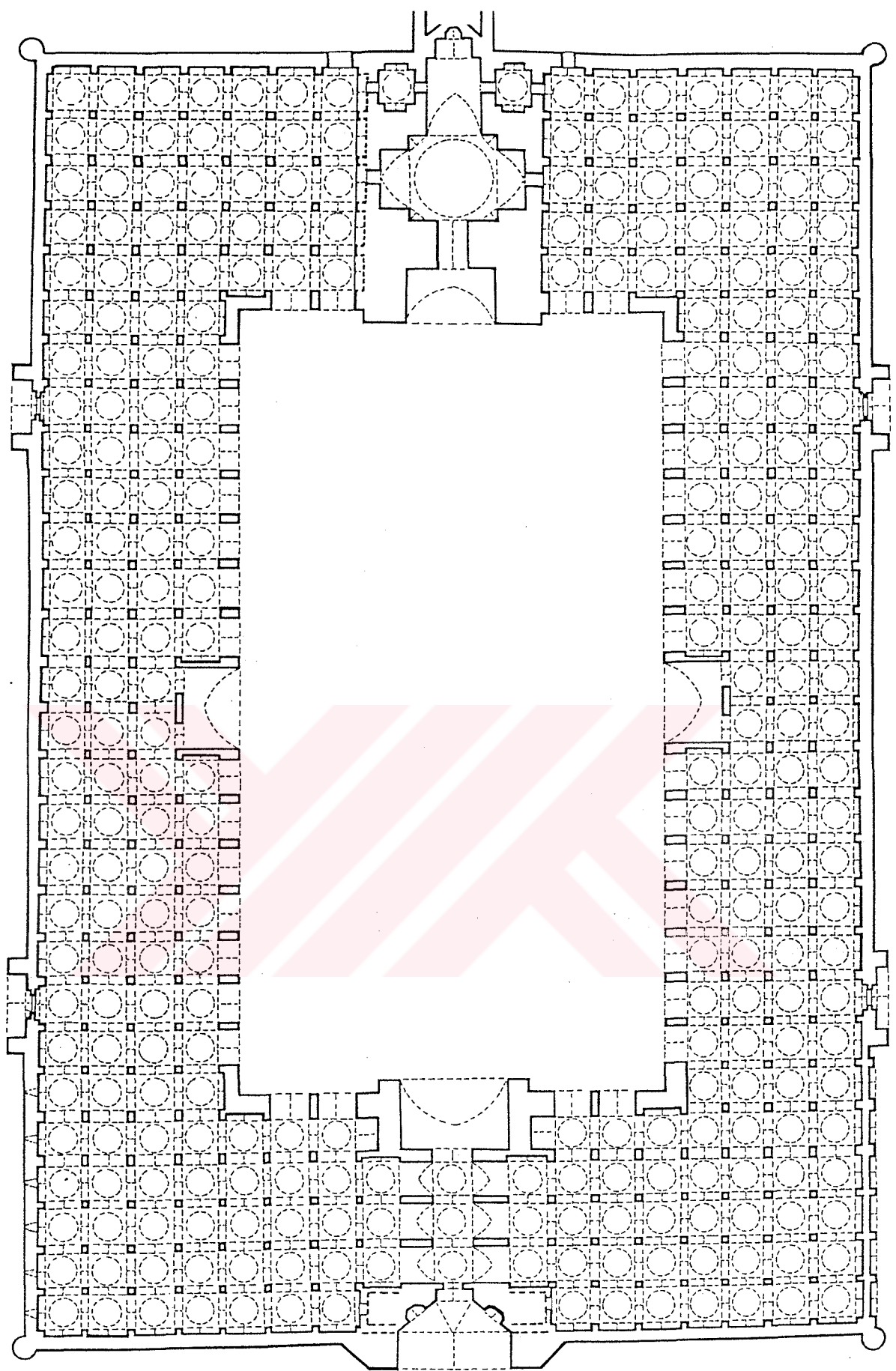
³⁹ M. Cezar, **a.g.e.**, s. 371.

⁴⁰ B.N. Zasiipkin, **Arhitektura Sredneye Azli Drevnih I Srednih Vekov**, Moskva, 1948, s. 66.

temelleri üzerinde ve aynı planda, 1514'de Şeybanilerden Özbek Han tarafından inşa ettirilmiştir ⁴¹.

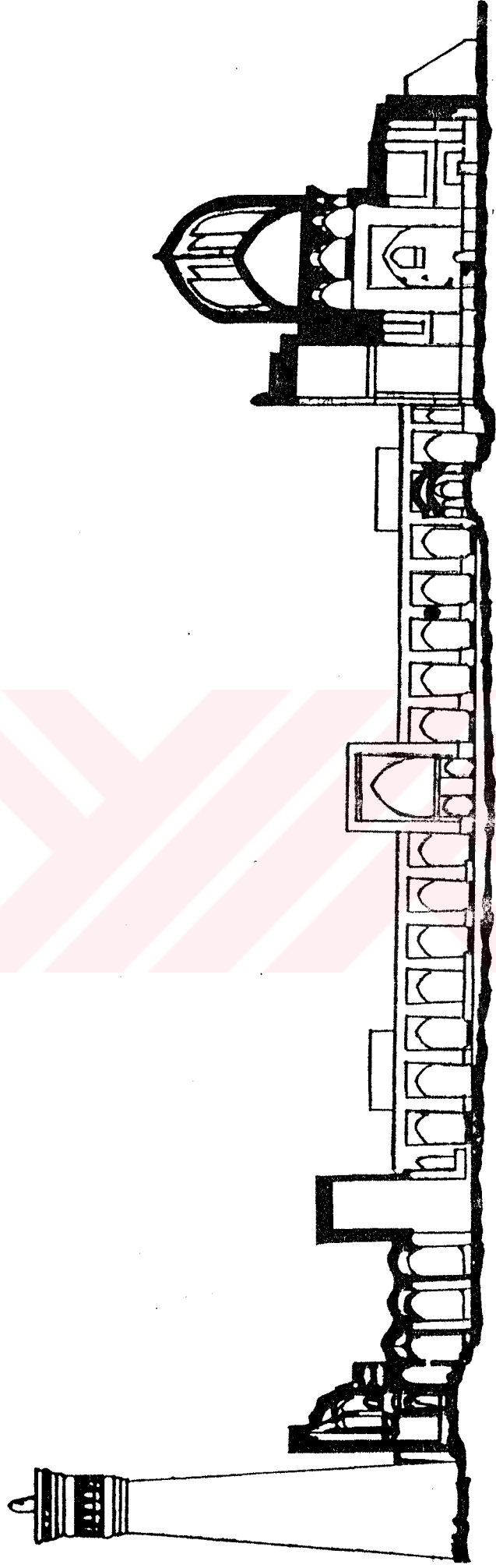
⁴¹ B.N. Zasiplin, **ay.es.**, s.122.

0 2 4 6M.

0 2 4 6 8 10 m.

Şekil 14 a- Kalyan Minare Camii, kesit.
B.N. Zasişkin'den

HOCA KALON CAMİİ

Bahauddin Nakşband Caddesinde 47 nolu yapıdır.

Cami orjinalinde orta avlulu ve bir eyvanlı plan şemasına sahip bir harim ile güneydoğusundaki minareden oluşmaktadır (Şek. 15 a, Fot. 193). Minare sivri bir kemerle yapıya bağlanmaktadır.

Yapının kuzeyinin tamamı, doğu ve batısının ise kuzey bölümü temellerine kadar yıkılmıştır. Batı tarafın yıkılmış olan bölümü bugün çöp ve molozla doludur.

Yapının inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatar sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise, bir sıra dikey tuğla dizisi yer alır. Caminin üst örtüsü pandantif geçişli kubbelerle sağlanmıştır.

Yapının batı cephesi hiçbir açıklığın bulunmadığı masif bir duvardır. (Fot. 194). Cephenin güneybatı köşesi pahlanmıştır. Güney cephe Bahauddin Nakşband Caddesine bakmaktadır. Bu cephe batı cepheden dışa taşıntı yapmaktadır (Fot. 194, 193). Cephenin ortasında sivri kemerli bir giriş eyvanı yer almaktadır (Fot. 195). Harim duvarından daha yüksek ve cepheden dışa taşkın inşa edilmiştir. Cephenin girişin doğusunda ve batısında kalan bölümleri bir dar bir geniş dikdörtgenlere ayrılmıştır (Fot. 196, 197).

Dar olan dirdörtgenler içine tuğladan sivri kemerli çökertmeler yapılmıştır. Geniş dökdörtgenler içine ise sivri kemerli nişler yerleştirilmiştir. Bu nişler doğu tarafta beş, batı tarafta ise altı adettir. Nişler içinde ahşap lentaya sahip düşey dikdörtgen şekilli giriş açıklıkları bulunur. Bu açıklıkların hepsi tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Bu cephenin doğusunda minare yer alır.

Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik gövdeli minare, yatay sıralanan tuğlalarla inşa edilmiştir. Gövdeden şerefeye geçiş üç sıra mukarnasla sağlanmıştır. Şerefeye sekiz adet sivri kemerle dışa açılmaktadır. Bu bölümün hemen üzerinde çapı yukarı doğru genişleyen üç sıra mukarnas yer alır. Bu bölüm dikey sıralanan tağlalarla son bulmuştur (Fot. 198).

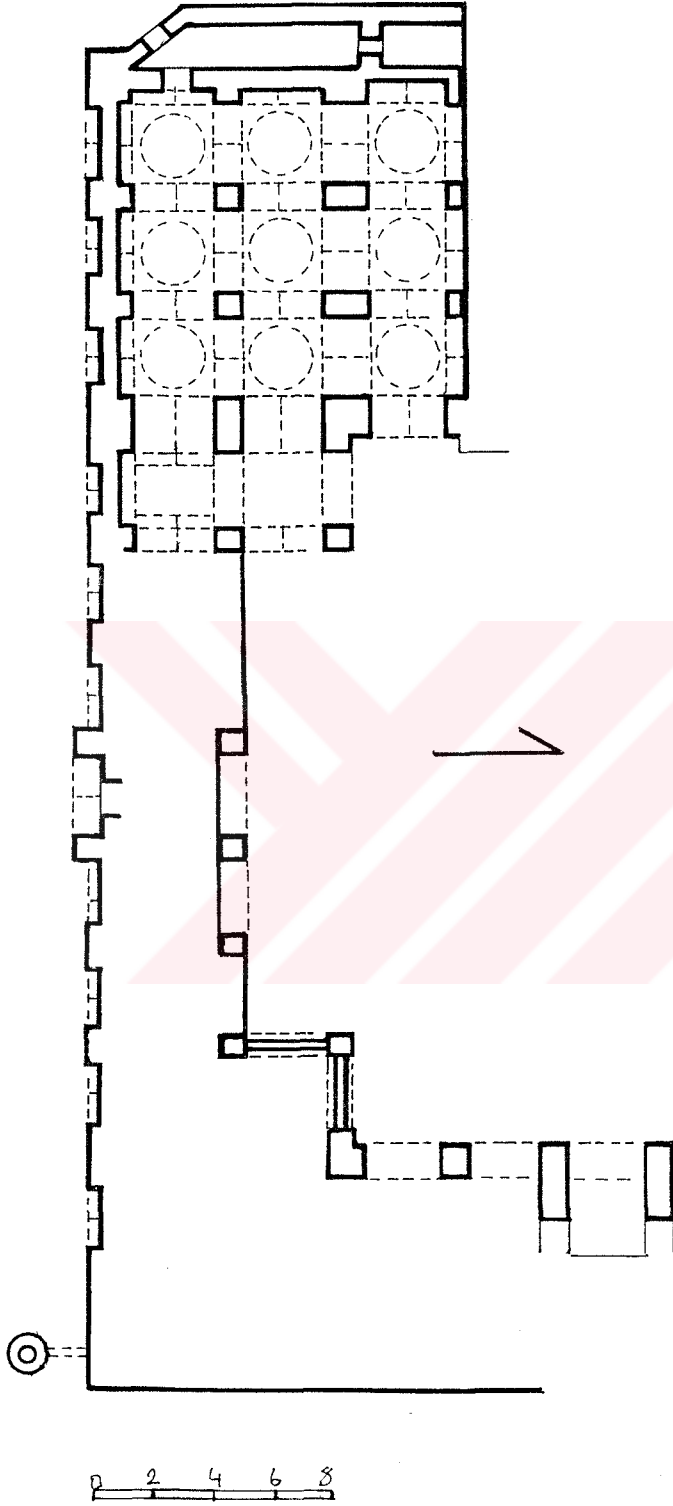
Doğu cephe incelediğimiz tarihte onarılmaktaydı (Fot. 199, 200, 201). Cephe de çökertmelerle bir dar, bir geniş dikdörtgenler oluşturulmuştur. Bu dikdörtgenler içinde sivri kemerli çökertmeler bulunur.

Yapının orjinalinde dikdörtgen planlı avlunun batısında kare planlı üzeri kubbeye örtülü harim bulunur. Harim üç yönde eyvanlarla geliştirilmiştir (Şek. 15 a). Avluyu dört yönden payeler üzerine oturan sivri kemerli revaklar çevreler. Harimin iki yanında birer, kuzey ve güney kenarlarda yedişer, doğu kenarında beş adet revak kemeri vardır. Bu revaklar batıda üç, kuzey ve güneyde iki, doğuda ise bir saradır. Bugün ise avlunun güneybatı köşesinde üç (Fot. 202, 203), güney ve doğu kenarlarında ise bir sıra revak kalıntısı bulunmaktadır (Şek. 15, Fot. 204, 205, 206).

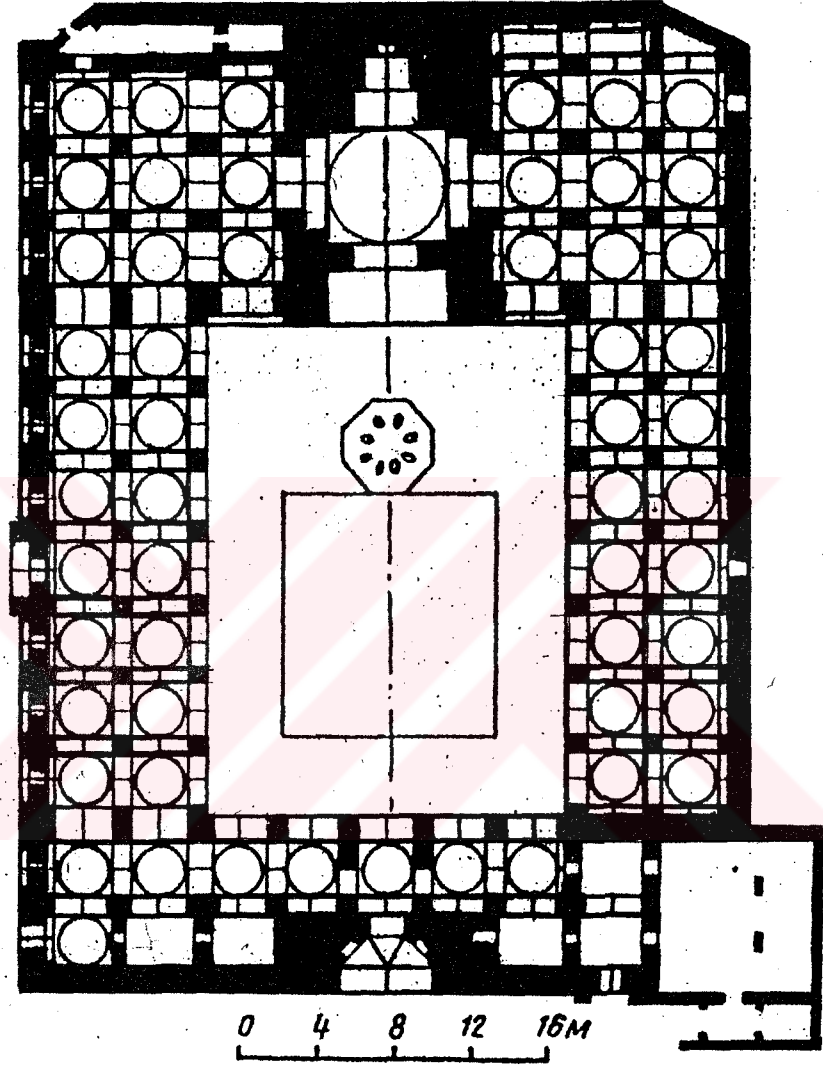
Tarihlendirme

Yapı 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁴²

⁴² T.M.İ.V.L.B.A.'ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin irdeli numarası yoktur.)

Şekil 15- Hoca Kalon Camii

Şekil 15 a - Hoca Kalon Camii,
L. You. Mankovskaya'dan

3- VALİDA HUDOYDOD CAMİ

Oktyabrskaya Caddesinde 95 No'lu yapıdır.

Yapının batı cephesinin tamamına, güney cephesinin ise, bir bölümüne sonradan inşa edilmiş binalar bitişmektedir ⁴³.

Yapı; ortadaki kare planlı bir avlu ile bu avlunun doğu ve batısına yerleştirilmiş birer cami ve binayı kuzeyinden ve doğusundan kuşatan son cemaat yerinden oluşur (Şek.16, Fot. 207). Son cemaat yerinin kuzeydoğusuna sonradan bir minare ilave edilmiştir.

Yapının kuzey cephesindeki taçkapıdan kare planlı avluya geçilir. Avlunun kuzey ve güney kenarlarında üçer adet eyvan yer alır. Avluya doğusundan bitişen enine dikdörtgen planlı cami, eşdeğerde çok üniteli plan şemasında inşa edilmiştir. Bu caminin üzeri altı adet kubbeye örtülmüştür. Batısından bitişen cami ise, avluya açılan kubbeli bir eyvan şeklindedir. Bu eyvanın kuzey ve güneyine kubbe ya da tonozla örtülü üçer mekan yerleştirilmiştir.

Yapıda inşa malzemesi olarak tuğla kullanılmıştır. Duvarlar yatay sıralanmış tuğlalarla örülmüştür. Üst kesimde ise bir sıra tuğla dikey dizisi yer alır. Güney cephede, duvarların üst kesiminde tuğlaların renk ve boyutları farklıdır.

Yapının güney cephesi hiçbir açıklığın bulunmadığı sağır bir duvardır. Cephenin doğu tarafına sonradan inşa edilmiş bir yapı bitişmektedir (Fot. 208). Cephenin batı tarafına bitişen başka bir yapının varlığı ise, günümüze ulaşan izlerden anlaşılmaktadır (Fot. 209). Cephenin üst kesiminde tuğla duvar örgüsü yenilenmiştir. Bu bölümde tuğlaların rengi ve boyutu alt kesimdekilerden farklıdır. Altta eşit büyüklükte tuğlalar kullanılırken, üstte aynı boyuttaki tuğlalarla birlikte daha küçük boyutlu tuğlalar da kullanılmıştır. Cephenin alt kesiminde herhangi bir bitişme çizgisine rastlanmazken; üst kesiminde batıdaki cami ile avlu arasında bir

⁴³ Yapıyı incelediğimiz tarihlerde onarım çalışmaları devam etmekteydi.

bitişme çizgisi bulunur (Fot. 209). İkinci bir bitişme çizgisi ise avlunun orta eyvanına rastlayan kesimde yer alır. Bu bitişme çizgilerinin, eyvan kubbelerinin ve cephenin üst kesiminin onarımı sırasında oluştuğu düşünülebilir.

Yapının örtü sistemini oluşturan kubbelerin güney tarafta kalanları, güney cepheden görülebilmektedir. Yapının dört tarafında görülebilen batıdaki caminin çift cidarlı kubbesi oldukça yüksektir (Fot. 209). Altındaki kubbe dışta yüksek silindirik bir kasnak içine alınmıştır. Bu kasnak, köşe kenarları kısa olan, sekizgen bir kaide üzerine oturtulmuştur. Silindirik kasnağın üzerine de bir kubbe yerleştirilmiştir.

Yapıyı doğu ve kuzeyden kuşatan son cemaat yeri batı ve güneyden birer duvarla kapatılmıştır. Bu duvarlardan güneydeki, güney cephenin devamı olarak örülmüştür. Batıdaki duvar ise, bu cepheye bitişen sonradan inşa edilmiş yapılar nedeniyle görülememektedir. Ancak, yapının elimizdeki daha önceden çizilmiş planında, bu duvar kuzey cephede yaklaşık 130 cm. içeriden başlar.

Yapının kuzey ve doğu cepheleri önünde uzanan "L" biçimli son cemaat yerinin üzeri düz ahşap tavanla örtülüdür (Fot. 207, 210, 211). Bu tavan "L" planda dizilmiş 16 adet ahşap sütunla taşınmaktadır. Yukarı doğru daralarak yükselen silindirik sütunlar taş ya da ahşap kaideler üzerine oturmaktadır. Bu kaideler taştan kare kesitli ikinci bir kaide üzerine oturmaktadır. Bu kaideler taştan kare kesitli ikinci bir kaide üzerinde yer alır. Tabanı kare kesitli olan kaideler köşelerden birer mukarnas dişi ile daraltılıp yuvarlaklaştırılmıştır. Sütunlar üzerine profilli yastıklar oturmaktadır. Bu yastıklar ana kirişleri birleştirmektedir. Ana kirişlerin bir ucu batı, diğer ucu güney duvarına oturmaktadır. Ana kirişlerden kuzey ve doğu duvarına dik uzatılan yan kirişler bulunmaktadır. Yan kirişler cephede konsol biçiminde taşıntı yaparak saçağı taşımaktadır. Yan kirişlerin araları çitalarla kapatılmıştır.

Caminin doğu cephesi tamamen alçı ile sıvanmıştır. Cephede üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiş altı adet açıklık bulunur (Fot. 210). Üst sıradakiler sivri kemerli birer pencere, alt sıradakiler ise düşey dikdörtgen şekilli birer kapıdır. Pencerelem alçıdan şebekeli dışlıklara sahiptir. Kuzey cephesinin ortasında dışa taşkın inşa

edilmiş bir taçkapı yer alır (Fot. 212). Taçkapının doğusunda üst üste iki sıra halinde yerleştirilmiş toplam altı tane açıklık bulunmaktadır (Fot. 207). Üst sıradakiler sivri kemerli birer pencere, alt sıradakiler ise, düşey dikdörtgen şekilli birer kapıdır. Pencereler alçıdan şebekeli dışlıklara sahiptir. Taçkapının batı tarafı da aynı düzenlemeye sahip olmakla birlikte, ist sıra pencereleri ile taçkapının hemen yanında yer alan kapının sonradan örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca cephenin batı ucuna sonradan bir giriş açıklığı yapılmıştır ⁴⁴.

Taçkapı, geniş sivri kemerli bir eyvan şeklindedir (Fot. 212). Kemer köşeliklerinde çiniden süsleme kalıntıları bulunmaktadır. Ahşap lentoya sahip düşey dikdörtgen şekilli bir giriş açıklığı ile avluya geçilmektedir. Avlunun kuzey ve güney kenarlarında yan yana yerleştirilmiş sivri kemerli üç adet eyvan yer almaktadır (Fot. 213, 214) Bu eyvanlardan ortada yer alanlardan diğerlerinden daha geniş ve yüksektir. Kare planlı bu eyvanların üzeri birer kubbeye örtülüdür (Fot. 215, 216). Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Ortadaki eyvanların yan duvarlarında birer açıklık vardır. Bu açıklıklarla eyvanlar arasında içten bağlantı sağlanmıştır.

Avlunun doğu cephesi plasterlerle üç dikdörtgen bölüme ayrılmıştır (Fot. 217). Bunlardan ortadaki geniş, yanlardakiler ise daha dardır. Bu bölümlerin içinde sivri kemerli çökertmeler bulunmaktadır. Cephenin kuzeyinde ahşap lentoya, güneyinde ise basık bir hafifletme kemerine sahip düşey dikdörtgen şekilli giriş kapıları yer alır. Bu cephenin ortasında üst seviyede sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Pencere altıgenlerden oluşan alçı şebekeli bir dışlığa sahiptir. Pencerenin hemen altında mihrabın arkasına rastlayan kesimde düşey dikdörtgen şekilli bir çökertme bulunmaktadır. Bu çökertme ile pencere arasında ahşap bir hatıl yer alır ⁴⁵.

⁴⁴ İnceleme tarihimiz olan Ağustos 1996'da, taçkapı ve cephenin doğu tarafında onarım tamamlanmış, batı tarafında ise devam etmekteydi. Batı tarafında, doğu tarafla aynı düzenlemeye sahip olarak tamamlanıp tamamlanmayacağı konusunda ise herhangi bir bilgimiz yoktur.

⁴⁵ Buhara'da diğer yapılarda da (Balyand, İmam Gazali ve Kükeldaş Camii gibi...) sonradan kapatılan açıklıkların cephelerde bu şekilde çökertmeler oluşturduğunu izlemiştik. Bu yapıda ise çökertmenin arkasında batıdaki caminin mihrabı yer almaktadır. Bu nedenle, bu yapıda sonradan kapatılmış bir açıklıktan söz edemiyoruz.

Avlunun batısında ikinci cami yer alır (Fot. 218, 219). Bu cami, geniş sivri kemerli bir eyvanla doğrudan avluya açılmaktadır. Camide kubbeyle örtülmüş kare planlı orta mekan, dikdörtgen planlı sivri kemerli birer eyvanla dört yönde genişletilmiştir (Fot. 220). Bu eyvanların üzeri sivri kemerli birer tonozla örtülüdür. Doğu ve batıdaki eyvanlar güneydekilerden daha derin tutulmuştur

Harimin kubbeyle örtülmüş orta mekanı karmaşık bir örtü sistemine sahiptir. Harimde karşılıklı duvarlar arasında köşelere eşit uzaklıkta birer sivri kemer atılmıştır. Yüksek tutulmuş bu kemerlerin birbirleriyle kesişmesiyle, ortada harimden daha yüksek kare bir alan oluşturulmuştur. Bu alanın üzeri bir kubbeyle örtülmüştür. Bu kubbeyle geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Kesişen kemerler ise harimin köşelerinde tromp benzeri geçiş unsurları oluşturmuştur. Yüksek olan kubbeli alan ile beden duvarları arasında kalan kesim ise, tonoz benzeri farklı bir örtü sistemine sahiptir. Harimin batı duvarında dikdörtgen planlı, sivri kemerli mihrap nişi yer alır (Fot. 221). Mihrap çiniden dikdörtgen bir çerçeveye sahiptir. Mukarnaslı sarkıtlardan oluşan bir kavsarası vardır (Fot. 222).

Bu caminin kuzeyine ve güneyine üçer adet mekan yerleştirilmiştir. Bu mekanlardan batıda yer alanlar dikdörtgen planlıdır. Üzerleri birer beşik tonozla örtülü bu mekanların içinde çatıya çıkışı sağlayan merdivenler bulunur. Diğer mekanlar ise kare planlıdır. Bunlardan ortadakilerin üzeri birer kubbeyle; doğudakilerin üzeri ise kubbeyle benzer birer tonozla örtülmüştür. Bu mekanların kendi aralarındaki ve avlunun batı köşesindeki eyvanlarla bağlantısı sivri kemerli bir açıklıkla sağlanmıştır. Ancak bunlardan kuzeybatıdaki mekan ile yanındaki eyvan ile arasındaki açıklığın sonradan kapatılmış olduğu, yapının daha önce çizilmiş olan planından anlaşılmaktadır. Kuzeydeki mekanların ayrıca son cemaat yerine de açılan birer kapısı vardır. Kuzey ve güneydeki orta mekanlar birer sivri kemerli açıklıkla harime bağlanmaktadır.

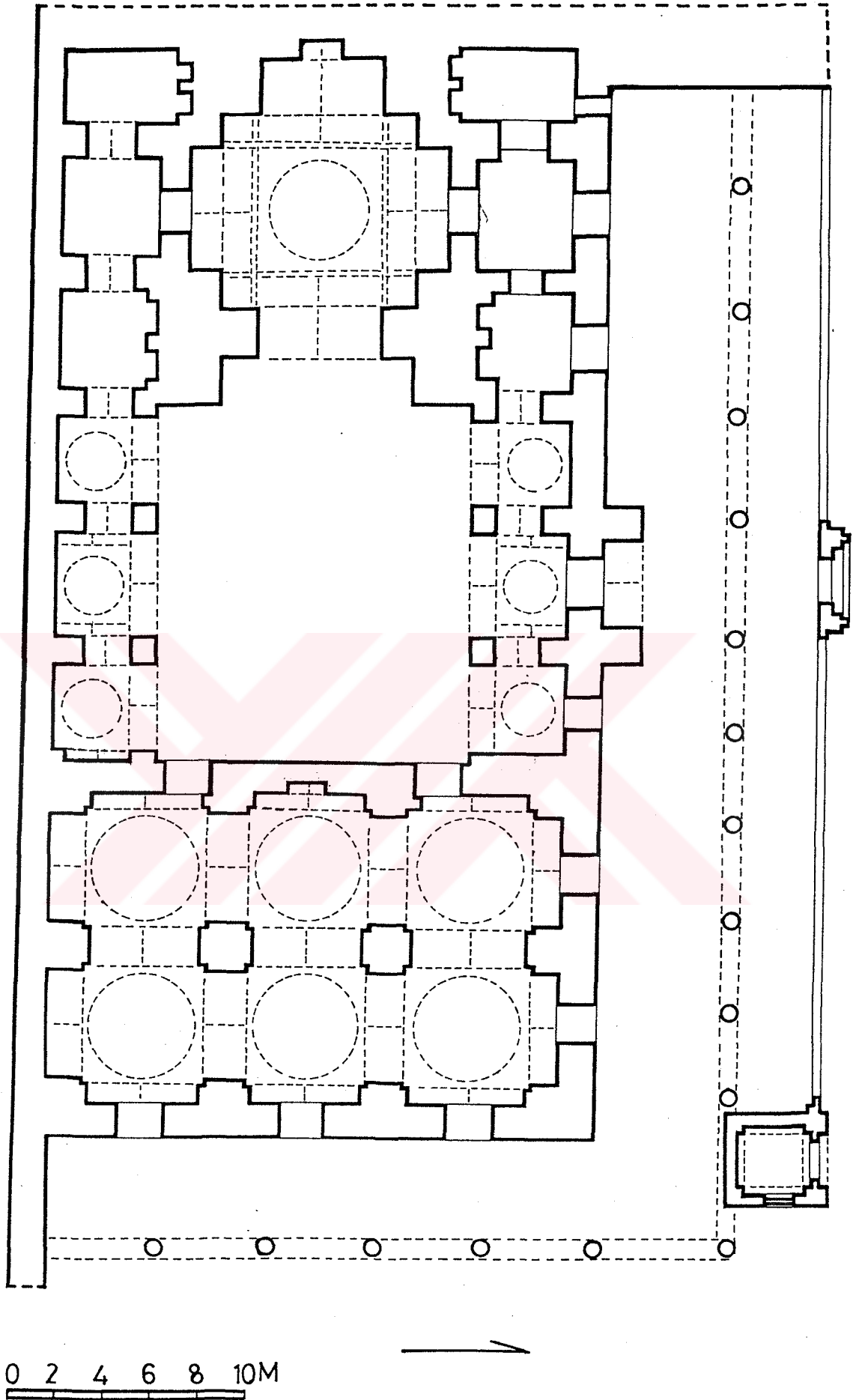
Doğudaki camiye; doğu cephesindeki üç, kuzey ve batı cephelerindeki ikişer tane düşey dikdörtgen şekilli kapı ile giriş sağlanmıştır (Fot. 210).

Eşdeğerde çok üniteli plan şemasına sahip olan bu harimin içi tamamen alçı ile sıvanmıştır. Harim üst seviyede yer alan toplam altı tane sivri kemerli pencere ile aydınlanmaktadır. Bu pencerelerin üçü doğu, ikisi kuzey, birisi batı duvarında bulunmaktadır. Enine dikdörtgen planlı harimin ortasında iki tane kare kesitli paye bulunur (Fot. 223). Harimin köşeleri ile kuzey ve güney duvarlarına birer, doğu ve batı duvarlarına ise ikişer tane gömme paye yerleştirilmiştir (Fot. 224, 225). Köşelerdeki ve duvarlardaki payeler birer sivri kemerle bağlanmıştır. Böylece harim duvarlarında sivri kemerli çökertmeler oluşturulmuştur. Ortadaki payeler duvar payelerine ve birbirlerine sivri kemerlerle bağlanarak harimde altı eşit kare bölüm oluşturulmuştur. Kare planlı bölümlerin üzeri birer kubbeye örtülmüştür. Kubbelere geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Batı duvarının ortasında mihrap nişi yer almaktadır. Dikdörtgen planlısivri kemerli mihrap, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Fot. 226).

Tarihlendime

Yapıda tarih içeren herhangi bir kitabe yoktur.Arşiv kayıtlarında 17.yüzyıla tarihlendirilmiştir ⁴⁶.

⁴⁶T.M.İ.V.M.B.A. 'ndeki 3.4.-4.2. I indeks no'lu yapı tescil fişi.

Şekil 16- Valida Hudoydod Camii

**IV- İNCELENEMEYEN 12. - 18. YÜZYIL
BUHARA CAMİLERİ**

1- KOKILAYI HURD CAMII

Mehtar Ambar Caddesinde 95 nolu yapıdır.

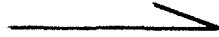
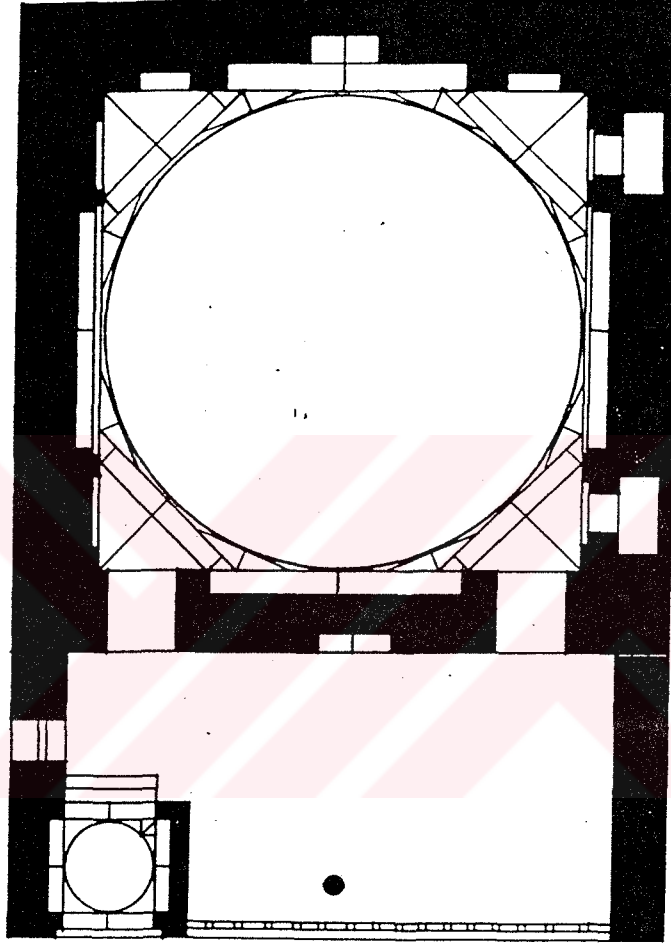
Kare planlı üzeri tek kubbeyle örtülü bir harim ile doğusundaki son cemaat yerinden oluşur (Şek. 17). Son cemaat yerinin güneydoğu köşesinde kare planlı üzeri kubbeyle örtülü bir giriş mekanı yer alır.

Cami 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir ⁴⁷.

İnceleme tarihimiz olan Ağustos 1996'da yapı kilitliydi. Dışarıdan inceleyebildiğimiz kadarıyla sağlam durumdadır.

⁴⁷ T.M.İ.V.M.B.A.'ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin indeks numarası yoktur.)

Şekil 17- Kokilayi Hurd Camii

2- MAGOKİ KURPA CAMİİ.

Mehtar Ambar Caddesinde 42 nolu yapıdır.

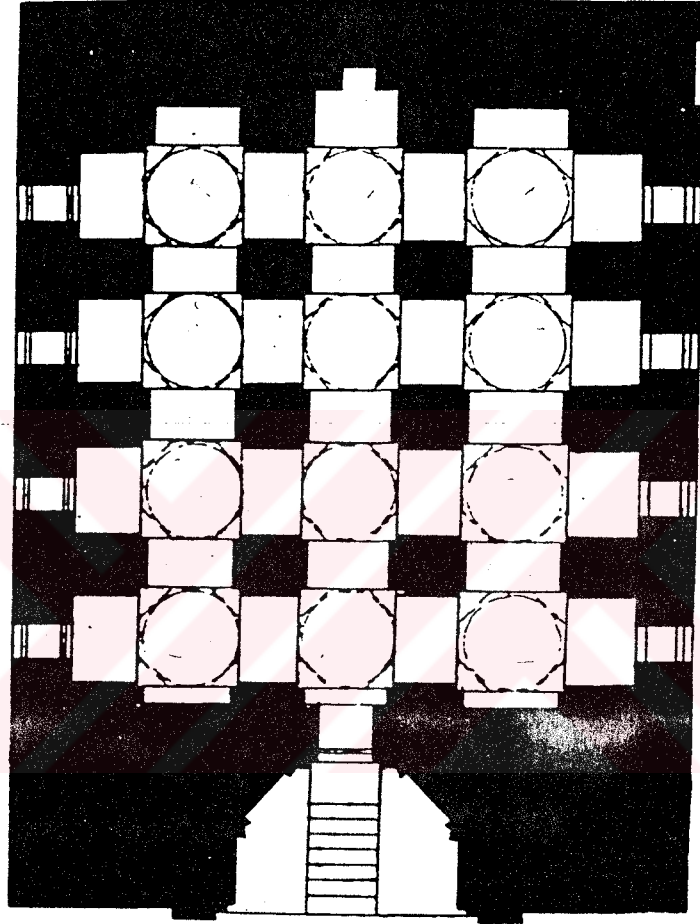
Derinlemesine dikdörtgen planlı cami eş büyüklükte 12 adet kubbeye örtülüdür. Cami aynı planda inşa edilmiş bir bodrum kata sahiptir (Şek. 18).

Yapı 1637 yılına tarihlendirilmiştir ⁴⁸.

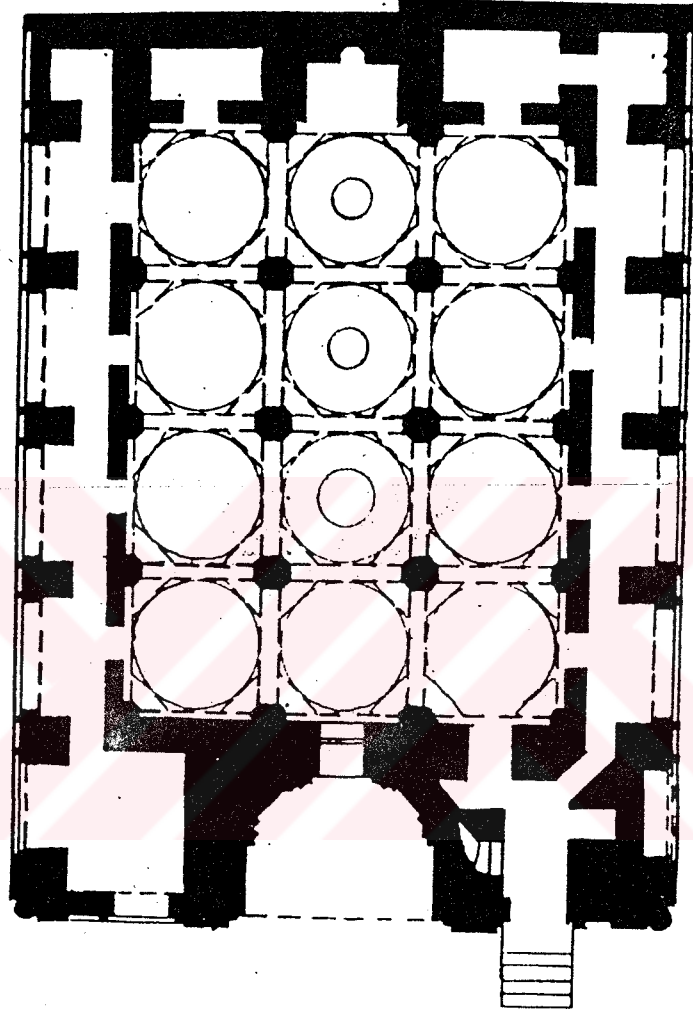
İnceleme tarihimiz olan Ağustos 1996 da yapı kilitliydi.

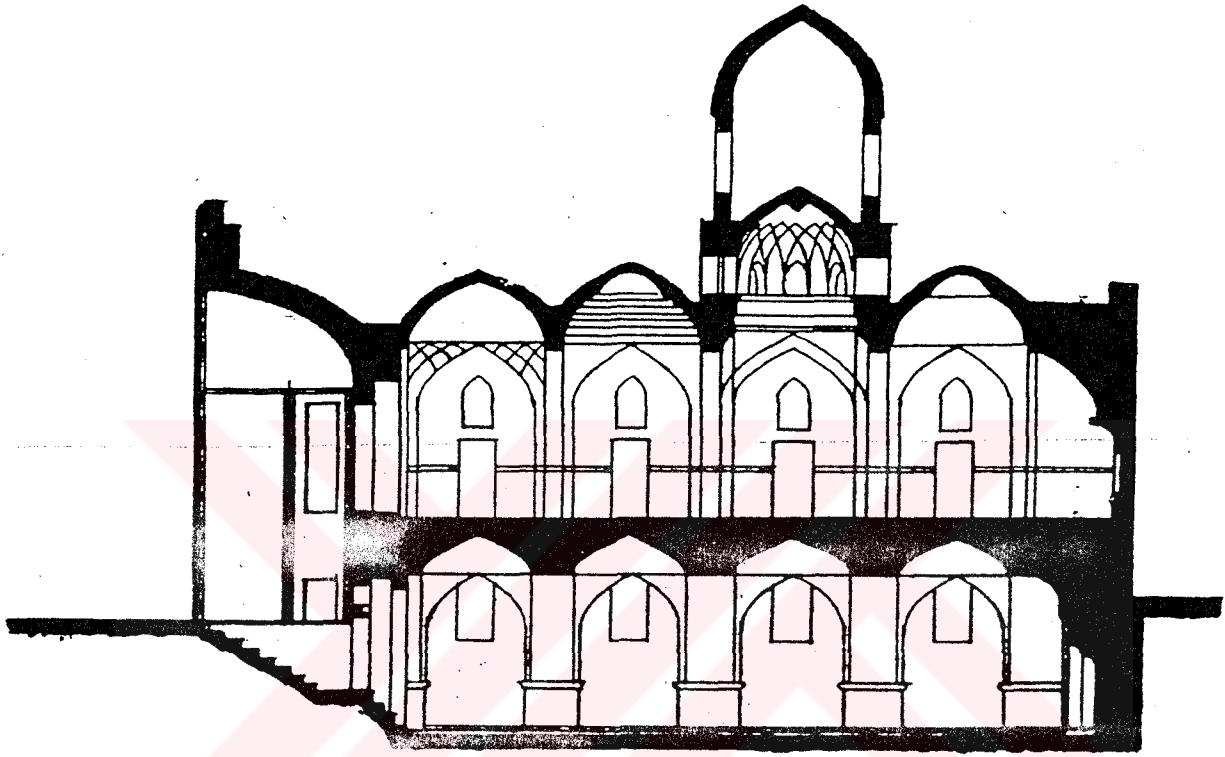
⁴⁸ T.M.İ.V.M.B.A. 'ndeki 3.4.48-4.2.1. indeks nolu yapı tescil fişi.

Şekil 18- Magoki Kurpa Camii, bodrum kat.

Şekil 18 - Magoki Kurpa Camii

Şekil 18 - Magoki Kurpa Camii

3- ZOBBIYAN CAMİİ.

Çalaeva Caddesinde 30 nolu yapıdır.

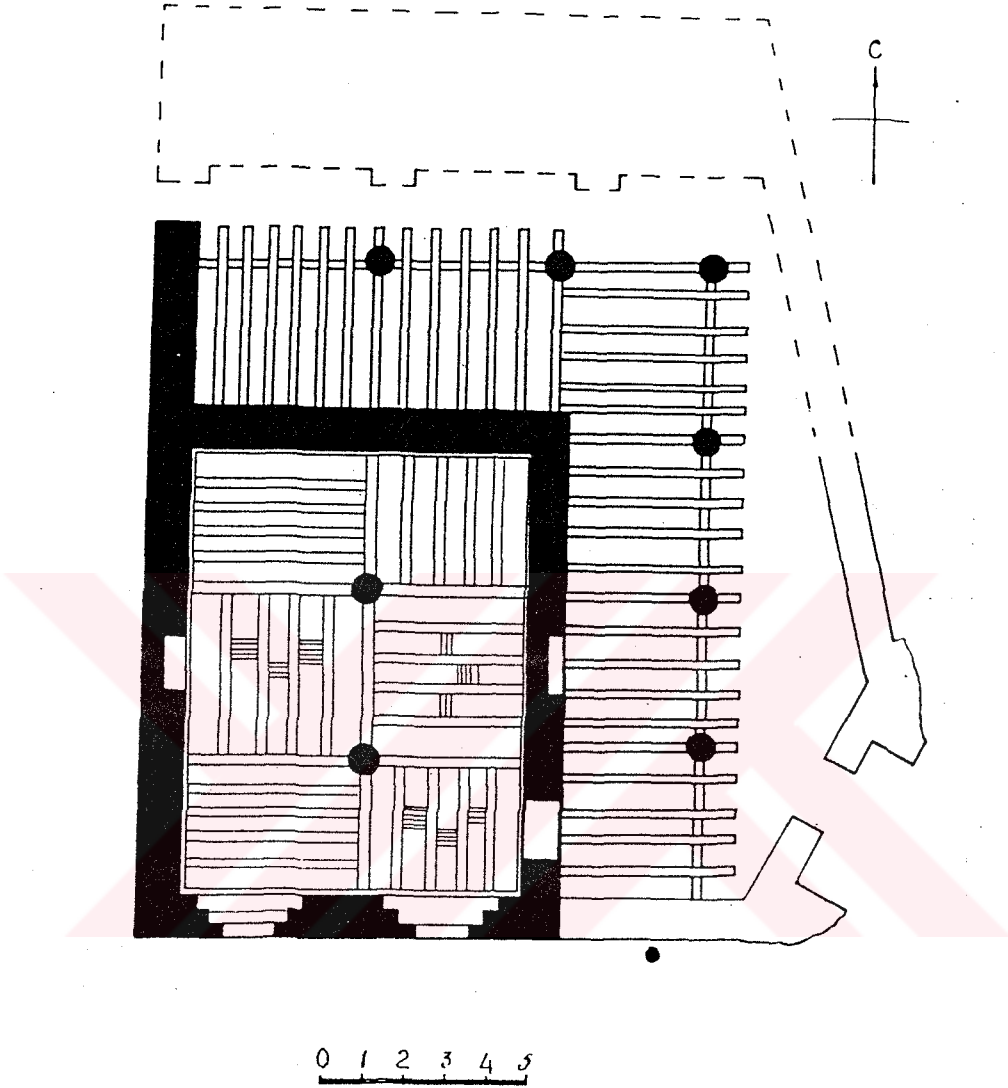
Ahşap destekli ahşap tavanlı enine dikdörtgen planlı bir harim ile harimi kuzey ve doğusundan kuşatan "L" planlı bir son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şek. 19).

Cami 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁴⁹

Yapı günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Dışarıdan inceleyebildiğimiz kadarıyla üst örtü ve duvarlar harap haldedir.

⁴⁹ T.M.İ.V.M.B.A. 'ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin indeks numarası yoktur.)

Şekil 19- Zobbıyan Camii

4- LEBİ HAUZ KOZİ KALON

Kahraman Caddesinde 21 nolu yapıdır.

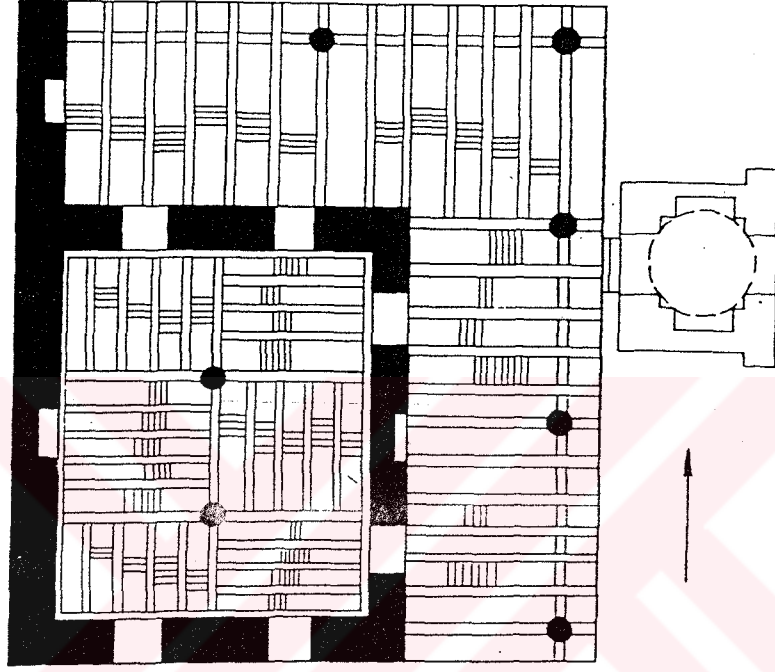
Ahşap destekli ahşap tavanlı enine dikdörtgen planlı bir harim ile bu harimi kuzey ve doğusundan kuşatan bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. (Şek. 20)

Cami 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁵⁰.

Yapı günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Bir evin avlusu içinde yer aldığı için yapıyı inceleyemedik.

⁵⁰ T.M.İ.V.M.B.A. 'ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin indeks numarası yoktur.)

0 1 2 3 4 5

Şekil 20- Lebi Hawz Kozi Kalon Camii

5- KUY MURGUŞ CAMİİ

Bahauddin Nakşband caddesinde 130 nolu yapıdır.

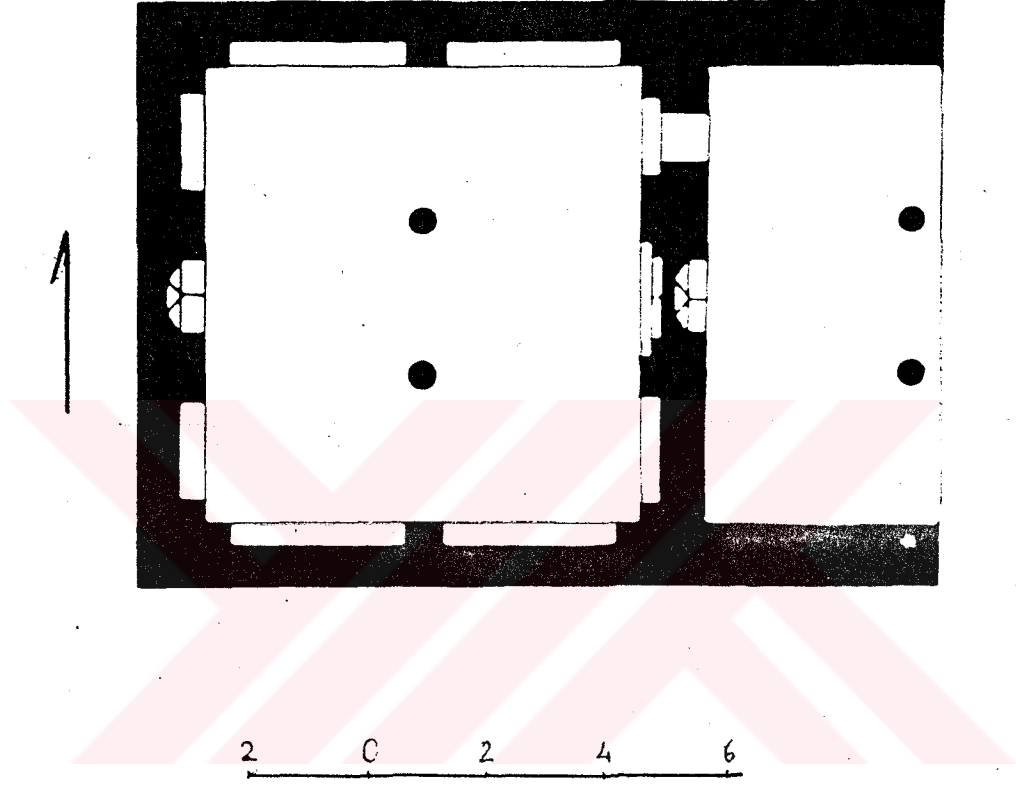
Cami kare planlı bir harim ile doğusundaki son cemaat yerinden oluşmaktadır (Şek. 21).

Yapı 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁵¹.

Cami günümüzde işyeri olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle orjinal durumunu büyük ölçüde yitirmiştir.

⁵¹ **TM.İ.V.M.B.A.** 'ndeki yapı tescil fişi. (Bu fişin indeks numarası yoktur.)

Şekil 21- Kuy Murguş Camii

V- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

V- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yaptığımız arşiv çalışmaları sonucunda Buhara şehir merkezinde bulunan 47 tane cami ile bir namazgahın adı tesbit edilmiştir. Günümüzde ayakta olan bu camilerin yarısı işlevini sürdürmektedir. Diğer yarısı ise depo, işyeri, ev, kütüphane gibi farklı işlevlere hizmet etmektedir. 12. yüzyıldan 20. yüzyıl başına kadar uzanan zaman dilimi içinde inşa edilmiş bu camilerden, 12. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında inşa edilmiş 18 tanesi incelenmek üzere seçilmiştir. Ancak seçilen bu yapılardan beş tanesinin içine girilememiştir. Girilemeyen yapıları elimizdeki planlar ve arşiv kayıtlarındaki bilgiler dahilinde değerlendirmeye aldık.

A- MİMARİ

1- Plan Özellikleri

Tezimizde ayrıntılı olarak tanıtılan 13 cami, **Avlulu Camiler** ve **Avlusuz Camiler** olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Avlulu camilerin harimleri, avlusuz camilerin harimleriyle aynı özelliklere sahiptir. Bu nedenle, avlusuz camilerin değerlendirmesine avlulu camilerin harimleri de dahil edilmiştir. Avlulu camilerde avlunun çok büyük olması ve avluyu çevreleyen kapalı bölümlerin harim işlevine de sahip olması bu yapıları **avlulu** ve **avlusuz** olarak ayırmamızı gerektirdi. Avlusuz camiler üst örtülerine göre; "**Kubbe ya da Kubbelerle Örtülü Olanlar**" ve "**Düz Ahşap Tavanlılar**" olarak iki alt gruptan oluşmaktadırlar. Kubbe ya da kubbelerle örtülü camiler plan şemalarına göre de üç alt gruba ayrılır. Bu üç grup; "**Tek Kubbeye Örtülü Camiler**", "**Merkezi Kubbeli Kare Planlı Harimin Eyvanlarla Genişletildiği Camiler**" ve "**Eş Büyüklükte Kubbelerle Örtülü Çok Birimli Camiler**" dir.

Avlusuz camilerin kubbeye örtülü olanlarından 18. yüzyıla tarihlenen **Hoca Tabband** ve **Kokilayi Hurd** camileri tek kubbeli kübik tipin Buhara 'daki en eski örnekleridir. Kare planlı tek kubbeye örtülü Hoca Tabband Camii'nde kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Buhara 'da bu plan tipine örnek olarak 18. yüzyıla tarihlenen

Gijduvan ilçesindeki **Taş Camii**, 19. yüzyıla tarihlenen **Saracon Camii** ve 20. yüzyıla tarihlenen **Oy Binak Cami**'leri verilebilir⁵². Buhara 'da bu plan tipinin 18. yüzyıldan önce **Samanoğlu İsmail Bey Türbesi**⁵³ (10. yüzyıl), **Buyan Kuli Han Türbesi**⁵⁴ (1358) ve **Seyfettin Burkazi Türbesi**⁵⁵ (14. yüzyıl) türbeleri'nde uygulandığı görülür. Tek kubbeli kübik tipin Buhara 'da 10. yüzyıldan itibaren türbelerde uygulanmasına karşın, bu plan tipindeki en erken tarihli cami örneğinin 18. yüzyıldan olması dikkat çekicidir. Bu plan tipinin 18. yüzyıl öncesinde camilerde de uygulandığı ancak, bu örneklerin günümüze ulaşamadığı düşünülebilir.

Türk mimarisinde tek kubbeli kübik yapıların bilinen en eski örnekleri Tim'de **Arap Ata Türbesi** (978)⁵⁶, Talas'taki **Ayşe Bibi** ve **Balcı Hatun** (12.yüzyıl)⁵⁷ türbeleridir. Tek kubbeli camilerin ilk örnekleri ise, İran'da Büyük Selçuklular döneminde görülür. Bunlar **İsfahan Mescid-i Cuması** (1080)⁵⁸ **Kazvin Mescid-i Cuması** (1113)⁵⁹, **Gülpayegan Mescid-i Cuması** (1118)⁶⁰ ve **Barsiyan Mescid-i Cuması** (1134)⁶¹ 'dir. Ancak bu yapılardan İsfahan Mescid-i Cuması ile Gülpayegan Mescid-i Cuması sonradan yapılan eklemelerle dört eyvanlı birer camiye dönüştürülmüştür. Tek kubbeli kübik camilere Buhara dışından ise, **ZulKıfl** (11.12.yüzyıl)⁶², **Karşı Gök Gumbaz** (1590-1591)⁶³, Gissar'da **Sangin**

⁵²Değerlendirme bölümünde Buhara ve ilçelerinden verdiğimiz örnekleri **İ. Azimov**'un (Taşkent, Hamza Sanat Enstitüsü, Mimarlık Bölümü mimarlarından) özel arşivinden kullandık.

⁵³V.Voronina, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁴V. Voronina, **a.g.e.**, s.27.

⁵⁵ **ay. es.**, s. 27.

⁵⁶ Plan için bkz. G.A. Pugaçenkova, L.İ. Rempel, **a.g.e.**, s. 128. res. 37; s.129 res. 39; res. 101, 102

⁵⁷ O. Aslanapa. **Türk Sanatı**, İstanbul, 1984, s. 33, 34

⁵⁸ Plan için bkz. Arthur Pope, **A. Survey of Persian Art**, C. III, New York, 1981, şekil 328.

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. M. Cezar , **a.g.e.**, s. 365

⁶⁰Plan için bkz., Arthur Pope, **a.g.e.** s.1014, şek. 352.

⁶¹Plan için bkz. Mustafa Cezar **a.g.e.**, s. 360, res. 338, 339.

⁶²L. Yuo. Mankovskaya, **Tipologičeskie Osnovi Zodčestva Sredneye Azii (9-Naçalo 20.v.)** Taşkent, 1980, s.106.

⁶³G. A. Pugaçenkova, **Pamyatniki İskusstva Covetskogo Soyaza Sredniyaya Aziya**, s.97.

Camii (15.-16.yüzyıl) ⁶⁴, Hiva'da **Seyit Ata** (18.yüzyıl) ⁶⁵, **Bogbonlu** (1809)⁶⁶ ve **Ak Camii** (1838-1842) ⁶⁷ ile **Kaşkaderya** bölgesindeki Lagandi'de **Gumbaz Camii** (19.yüzyıl)⁶⁸ örnek verilebilir.

Bilinen ilk örneklerini 11.yüzyıldan itibaren İran'da gördüğümüz tek kubbeli kübik camiler Buhara ve çevresinde 11. yüzyıl ile 20. yüzyıla kadar uzanan bir zaman diliminde inşa edildiği görülmektedir. Tek kubbeli kübik camiler Anadolu'da ise 13. yüzyıl başlarından itibaren inşa edilmiştir. Konya'da **Başarebey Mescidi** (1213) ^{68 a}, **Hacı Ferruh Mescidi** (1215) ⁶⁹, **Şekerfüruş Mescidi** (1220) ⁷⁰ ve **Sırçalı Mescid** (13.yüzyılın ilk yarısı) ^{71a} ile Akşehir'de **Ferruh Şah Mescidi** (1224)⁷², **Küçük Ayasofya Mescidi** (1235) ⁷³, **Taş Mescid** (1250)⁷⁴ bu plan tipinin bilinen en erken örnekleri arasında sayılabilir.

Avlusuz camilerin kubbeye örtülü olanlarından üç tanesinde, merkezi kubbeli kare planlı harim eyvanlarla genişletilmiştir. 16. yüzyıldan **Hoca Zaynuddin Camii** ile **Hazreti İmam Camii** ve 18. yüzyıldan **Bolo Hauz Camileri** bu grubun örnekleridir. Kubbeye örtülü merkezi alan Hoca Zaynuddin Camiinde (16. yüzyıl) iki; Hazreti İmam (16. yüzyıl) ve Bolo Hauz (18. yüzyıl) Camilerinde ise dört yönden birer eyvanla genişletilmiştir. Hoca Zaynuddin Camiinde eyvanlar mihrap ekseninde yer alır. Dikdörtgen planlı sivri kemerli bu eyvanlar birer mukarnaslı

⁶⁴ L. You. Mankovskaya, **a.g.e.**, s.108.

⁶⁵ **ay.es.**, s. 107

⁶⁶ **ay.yer.**

⁶⁷ **ay.es.**, s.108.

⁶⁸ **ay.es.**, s.107; ayrıca plan için bkz. s.104, plan a.

^{68a} Plan için bkz. S.Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescidlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", **Sanat Tarihi Yıllığı**, IV, (1970-71) s.27, şek.16.

⁶⁹ M. Katoğlu, "13. Yüzyıl Konya'sında Bir Camii Gurubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yemi", **Türk Etnografya Dergisi**, IX, 1966, Ankara 1967, s. 90, şek. 1.

⁷⁰ Plan için bkz. N. Karaağaç. **Konya'da Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri**, (E. Ü. Edebiyat Fak. Basılmamış Bitirme Tezi.) İzmir 1987, s. 21, şek. 2.

^{71a} S. Dilaver. **a.g.e.** s. 28, şek. 10

⁷² Plan için bkz.Y. Demiralp, **Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları**, Ankara, 1996, s.20, şekil 12.

⁷³ Plan için bkz. Y.Demiralp, **a.g.e.**, s.28, şekil 17.

1250 Plan için bkz. Y. Demiralp,**a.g.e.**, s.31, şekil 21.

kavsara ile örtülmüşlerdir. Hazreti İmam Camiinde harimi dört yönde genişleten eşit derinlikteki dikdörtgen planlı eyvanlar, sivri kemerli birer tonozla örtülmüşlerdir. Bu cami Kalyan Minare Camii'nin avlusunda görülen dört eyvanlı plan şemasının küçük bir örneğini temsil eder. Aynı şemaya sahip Bolo Hauz Camiinde dikdörtgen planlı sivri kemerli eyvanlar mukarnaslı birer kavсарayla örtülmüşlerdir.

Avlulu Camiler grubunda incelediğimiz Kalyan Minare Camiinin harimi ile Valida Hudaydod Camiinin avlusunun batısındaki harimi de, merkezi kubbeli kare planlı alanın eyvanlarla genişletilmiş olmasıyla bu gruba dahil edilebilir. Bu camilerde harimi üç yönde genişleten dikdörtgen planlı eyvanlar, sivri kemerli birer tonozla örtülmüşlerdir.

Yukarıda saydığımız yapılardan; Hoca Zaynuddin Camii, Bolo Hauz Camii, Kalyan Minare Camii ve Valida Hudaydod Camiinin'de harimi genişleten eyvanlardan, mihrap yönünde (batı) yer alanın diğerlerinden daha derin tutulduğu görülür. Bu örneklerden Kalyan Minare Camiinin ise mihrap eyvanı diğerlerine göre oldukça derin tutulmuştur.

Buhara'da bu şemada inşa edilmiş camilere örnek olarak; Kızıltepe ilçesinin Vangazi köyündeki **Taş Camii** (16.yüzyıl) ⁷⁵ ile Buhara'nın batısında yer alan Sumitan köyündeki **Çor Bakr** (1560-1563) ⁷⁶ külliyesinin camisi örnek verilebilir. Bu şema Buhara'da camilerden başka medreselerin mescidleri ve hankahlarda da uygulanmıştır. Bunlara örnek olarak; **Miri Arab** (1535)⁷⁷, **Abdullah Han** (1589) ⁷⁸, **Abdülaziz Han** (1651-52) ⁷⁹ ve **Halife Hudaydod** (18.yüzyıl)⁸⁰ medreselerinin mescidleri ile **Nadir Divan Bey** (17.yüzyıl)⁸¹ ve **Yar Muhammed Atalık** (16.yüzyılın sonu) ⁸² hankahları gösterilebilir.

⁷⁵Plan için bkz. L. Yuo. Mankovskaya, **a.g.e.**, s. 110 res. 8, plan g.

⁷⁶Plan için bkz. V. Voroniva, **a.g.e.**, s.14, res.8.

⁷⁷Plan için bkz. G. A. Pugaçenkova, L. İ. Rempel, **a.g.e.**, s.338, res.72.

⁷⁸Plan için bkz. V.Voronina, **a.g.e.** s.12, res.6.

⁷⁹Plan için bkz. B. N. Zasıpkın, **a.g.e.**, s.126, res.92.

⁸⁰Plan için bkz. L.You. Mankovskaya, **a.g.e.**s.133, res.10, plan v.

⁸¹Plan için bkz. G. A. Pugaçenkova, L. Ý. Rempel, **a.g.e.** s.340, res.74.

⁸²Plan için bkz. L. You. Mankovskaya, **a.g.e.**, s.132, Res. 10, plan A.

Buhara dışında bu plan şemasının görüldüğü cami, türbe ve hankahlara örnek olarak, Ürgenç'te **Fahreddin Razi Türbesi** (1149-1209)^{83a}, İsfahan'da **Baba Kasım Türbesi** (1340)⁸⁴, Türkistan'da **Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi**'nin (1397)⁸⁵ mescidi, Samarkand'da **Gur-i Mir** (1403-1404)⁸⁶, Bakü'de **Şirvanşahlar Sarayı Külliyesi**'ndeki **Saray Camii** (1441)⁸⁷ Azerbaycan'da Apşeron Markadian'da **Tuba Şah Mescidi** (1482)⁸⁸, Samarkand'da **Aksaray Türbesi** (15.yüzyıl)⁸⁹, **İşrethane Türbesi** (1464)⁹⁰ ve **Bibi Hanım Camii** 'nin (1399-1404)⁹¹ harimi ile eyvanlarının ardında yer alan kubbeli mekanları, Nevai'deki **Kasım Şeyh Hankahı** (16.yüzyıl)⁹² verilebilir. Yukarıda sıralanan bu örnekler; merkezi kubbeli harimin eyvanlarla genişletildiği şemanın Orta Asya 12.yüzyıldan itibaren uygulanmış olduğunu gösterir. Anadolu 'da ise bu plan şemasına örnek olarak Bilecik **Orhan Gazi** (14.yüzyılın ikinci yarısı) ve Bilecik (İnönü) **Hoca Yedigöller Camileri** (1374)⁹³ verilebilir. Ancak bu örnekler Anadolu 'da 13. yüzyıl başlarından itibaren inşa edilen tek kubbeli camilerin, 14. yüzyılda başlayan ve en başarılı örneğine Edirne **Selimiye Camii**'nde (1569-74) ulaşılan, kubbeye örtülü mekanı genişletme çabalarının ilk denemelerindendir.

Buhara'daki kubbeye örtülü camilerden **Magoki Attari Camii** (12.-16.yüzyıl), **Kukeldaş Camii** (16.yüzyıl), **Magoki Kurpa Camii** (17.yüzyıl) ve **Valida Hudaydod Camii** (18.yüzyıl) nin doğu kısmı eş büyüklükte kubbelerle örtülmüş çok birimli

83a Plan için bkz.G: A. Pugaçenkova , **İskusstva Türkmenistana**, Moskva, 1967, s.127.

84 Plan için bkz. A.U. Pope, **a.g.e.**, s. 1099, res. 393.

85 Plan için bkz. B.N. Zasişkin, **a.g.e.**, s. 89, şek. 61

86 Plan için bkz. G. A. Pugaçenkova.L. İ. Rempel, **a.g.e.**, s.274, şek.66.

87Plan için bkz. O. Aslanapa, **Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri**, Ankara.1996, s.96, çizim 22, 23.

88Plan için bkz. O. Aslanapa, **a.g.e.** s.114, çizim 34.

89Plan için bkz. B. N. Zasişkin, **a.g.e.**, s.105, res. 73.

90Plan için bkz., **ay.yer** s.106, res.74.

91Plan için bkz, **ay.yer.**, s.93, res. 65.

92Plan için bkz. G. A. Pugaçenkova, L. İ. Rempel, **a.g.e.**, s.336, res.71.

93Plan ve geniş bilgi için bkz. Abdullah Kuran, **The Mosque in Early Ottoman Architecture**, U. S. A. , 1968, s.68, 70.

yapılardır. Bunlardan Kukeldaş Camii dört, Valida Hudaydod Camii altı, Magoki Attari ve Magoki Kurpa camileri 12 tane eş büyüklükte kubbeye örtülüdür.

Buhara'da bu plan şemasına örnek olarak Kızıltepe ilçesinin Vangazi köyündeki **Taş Camii** (16.yüzyıl sonu) verilebilir ⁹⁴ . Enine dikdörtgen planlı caminin giriş eksenini ard arda yer alan iki büyük kubbeye örtülüdür. Bu bölümün kuzey ve güneyi eş büyüklükte sekiz tane kubbeye örtülüdür.

Eş büyüklükte kubbelerle örtülü çok birimli camilere Buhara dışından örnek olarak Patran 'da **Halpa Eşon Camii** (11.-12. yüzyıllar) ⁹⁵ , Kaşkaderya bölgesinde Ceyna'daki **Avlona Camii** (11.-12. yüzyıllar)⁹⁶ , Kazakistan'da **Kulsarı Mescidi** (Karahanlılardan)⁹⁷ , Termez 'de **Hakim Tirmizi Mescidi** (12.yüzyıl) ⁹⁸ ve Termez yakınlarında **Amu Derya** bölgesinde **Astane Baba Külliyesindeki** (11.12.yüzyıllar) dokuz kubbeli mescid ⁹⁹ verilebilir.

Anadolu'da ise bu plan şemasına örnek olarak **Antalya Yivli Minare Cami** (1387), **Bursa Ulu Cami** (1396-1399) ¹⁰⁰ , **Edime Eski Cami** (1403)¹⁰¹ , Alaşehir **Şeyh Sinan Camii** (1482) , İstanbul **Zincirlikuyu Cami** (15.yüzyıl sonu) ¹⁰² verilebilir. Anadolu'da bu yapılar çok ayaklı ulu cami tipinin kubbeye uygulandığı örneklerdir.

Avlusuz camilerin bir grubunda da üst örtüsü olarak düz ahşap tavan görülür. Buhara'da düz ahşap tavanla örtülü yedi cami bulunmaktadır. Bunlar 16. yüzyıla

⁹⁴Plan için bkz. L. You. Mankovskaya ,**a.g.e.**, s.110, plan g.

⁹⁵Plan için bkz. L. You.Mankovskaya , **a.g.e.**, s.110, plan a.

⁹⁶L. You. Mankovskaya, **a.g.e.**, s.109.

⁹⁷A. Margulan - T. Basenov - M. Mendikulov, **Arhitektura Kazasthana** Alma Ata , 1959, levha 48.Zikreden Emel Esin , " " Muyanlık " Uygur " Buyan" Yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme " , **Malazgirt Armağanı** , Ankara, 1972, s.93.

⁹⁸ M. Cezar , **a.g.e.** İstanbul, 1977, s.159.

⁹⁹ E. Esin, **a.g.m.** s. 93, levha 8, res. b.c; plan ve fotoğraf için ayrıca bkz. G..A Pugaçenkova, **a.g.e.**, s. 11, 12, 359

¹⁰⁰Plan için bkz.Abdullah Kuran , **a.g.e.** , s. 151,.

¹⁰¹Plan için bkz. **ay. es.**, s.154.

¹⁰²Plan için bkz.Abdullah Kuran **a.g.e.** , s.159.

tarihlenen **Balyand Camii** ve **İmam Gazali Camii**, 17. yüzyıla tarihlenen **Şoyahsi** ve **Zobbiyan Cami**'leri ile 18. yüzyıla tarihlenen **Şohi Zandcil**, **Lebi Hauz Kozi Kalon** ve **Kuy Murguş Cami**'leridir. Bunlardan Balyand Camiinde ahşap tavan doğrudan beden duvarlarına oturtulmuştur. Diğer örneklerde ise ahşap tavan ahşaptan sütunlarla taşınmaktadır; Tavan İmam Gazali Cami'nde bir, Lebi Hauz Kozi Kalon, Kuy Murguş ve Zobbiyan Cami'lerinde iki, Şohi Zandcil Camiinde dört, Şoyahsi Camiinde ise 10 tane ahşap sütunla desteklenir. İmam Gazali Camii gibi tavanı ahşaptan bir sütunla desteklenen yapılara örnek olarak; Buhara'daki 19. yüzyıla tarihlenen **Kuy Daraht Camii**, **Abdullah Kuçkor Camii**, **Toli Sabun Camii**, **Bagonbafon Cami** ve Peşkun ilçesindeki **Mahalle Camii** ile 20. yüzyıla tarihlenen **Sarrafon Camii**, **Arabon Camii** ve **Buyra Bazar Cami**'leri verilebilir. Lebi Hauz, Kozi Kalon ve Kuy Murguş Cami'lerindeki gibi tavanı iki sütunla desteklenen yapılara örnek olarak; 19. yüzyıla tarihlenen **Bozari Gum**, **İşoni Pir**, **Hoca Murçauz**, **Bozari Kord Cami**'leri verilebilir. Şohi Zandcil Camii gibi tavanı dört sütunla desteklenen yapılara örnek olarak 19.yüzyıldan **Poççukum Hoca Camii** ve 20.yüzyıldan **Raugangaron Cami**'leri örnek verilebilir. Yukarıda saydığımız örneklerden ahşap tavanın bir, iki ve dört sütunla desteklendiği yapılarda tavan mihraba dik ve paralel atılan ana kirişlerle karelere ayrılmıştır. Dört sütunla desteklenen Şohi Zandcil Camiinde ana kirişlerle mihraba paralel iki sahnın, 10 sütunla desteklenen Şoyahsi Camiinde ise mihraba dik 6 sahnın oluşturulmuştur.

Buhara'daki en eski camilerin ahşaptan yapılmış olduğu Narşahi Tarihi'nde verilen bilgiler arasındadır.¹⁰³ Bugün ise, Buhara'daki en eski ahşap cami 16. yüzyıldan kalmadır. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar örnekleri bulunan ahşap destekli camilerin inşası günümüzde de devam etmektedir.

¹⁰³M.Cezar, a.g.e., s.144.

Ahşap destekli camilere Buhara dışından örnek olarak; **Hiva Cuma Mescidi** (18.yy.)¹⁰⁴; **Samarkand Hazreti Hızır Camii** (19.yy)¹⁰⁵; **Kokand , Cuma Mescidi ve Minaresi** (19.yy. sonu)¹⁰⁶; Fergana'da Riştan ilçesinde **Cahonabad** (1912)¹⁰⁷ ve **Hoca İlgar Mescid'leri** (20. yy.başı)¹⁰⁸; Andican'ın Moskva ilçesinde **Pansod Mescidi** (20.yy.başı)¹⁰⁹; Namangan'da **Sırlı Mescid** (19.yy.sonu)¹¹⁰ verilebilir.

Anadolu'da günümüze ulaşabilen en eski ahşap destekli camiler 13. yüzyılda görülür¹¹¹. **Sivrihisar Ulu Cami** (1231-1236)¹¹², **Konya Sahip Ata Cami** (1258)¹¹³, **Afyon Ulu Cami** (1272)¹¹⁴, **Ankara Arslanhane Cami** (1289-1290)¹¹⁵, **Beyşehir Eşrefoğlu Cami** (1297)¹¹⁶ Anadolu'daki ahşap destekli camilerin ilk örnekleridir. Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren görülen ahşap destekli camiler günümüze kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde inşa edilmişlerdir¹¹⁷.

Araştırmacılar Anadolu'da ahşap destekli camilerin, 11. yüzyıldan itibaren bu bölgeye yerleşen Türkler tarafından getirildiği görüşünde birleşirler¹¹⁸. Bu görüşlerini; Türklerin Anadolu'da karşılaştıkları, doğuda Ermeni ve Gürcü;

¹⁰⁴Bilgi için bkz., B. A. Bulatova, **Hiva Meçeti Dcuma l Bogbonli** Taşkent, 1979, s.3-7.

¹⁰⁵Plan için bkz. P. Zahidov, **Samarkandskaya Şkola Zodçih (19-Naçalo 20 Veka)**, Taşkent , 1965, s.65; ayrıca bkz.. P. Ş.Zahidov, **Hazreti Hızır Mescidi**, Taşkent, 1968,

¹⁰⁶]. Azimov, **Fergana Vadiysining Arhitektura Yadgarlıkları**, Taşkent, 1986, s. 25, 26.

¹⁰⁷]. Azimov, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁰⁸**ay. yer.**

¹⁰⁹**ay.es.**, s. 47.

¹¹⁰**ay.es.**, s.61.

¹¹¹Geniş bilgi için bkz. A. Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972, s.179-186.

¹¹²A. Kuran, **a.g.m.**, s. 182; bu yapının tarihlendirilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Demiralp, **a.g.e.**, Ankara 1996, dipnot 236, s. 129.

¹¹³A.Kuran, **ay. yer.**

¹¹⁴**ay.es.**, s. 183.

¹¹⁵G. Öney, **Ankara Arslanhane Camii**, Ankara, 1990.

¹¹⁶A. Kuran, **a.g.m.**, s. 183.

¹¹⁷Yayınlarda tanıtılmış olan ahşap destekli camilere ait örnekler için bkz. Ş. Çakmak, **Denizli İlindeki Türk Anıtları (Camiler)**, İzmir, 1991, s. 117-119. (E.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü , basılmamış yüksek lisans tezi).

¹¹⁸Anadoludaki ahşap destekli camilerin kökeniyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kuran, "Anadoluda Ahşap Destekli Selçuklu Mimarisi", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972, s. 179-186.; G. Öney, **Ankara Arslanhane Camii**, Ankara, 1990.; K. Otto-Dom, "Seldschukische Holzsaulenmoscheen in Kleinasien", **Aus Der Islamischen Kunst**, Berlin, 1959, s. 59-88.

güneydoğuda Eyyubi; iç ve batı Anadolu'da Roma ve Bizans mimarisinde ahşap destekli örneklerin bulunmamasıyla açıklarlar.

Türkler tarafından inşa edilen ilk ahşap destekli camiler Orta Asya'da görülür. Tacikistan dağlarındaki Zereşan vadisindeki **Oburdan** ve **Kurut** 'ta 10. -12. yüzyıla tarihlendirilen birer ahşap sütun bulunmuştur ¹¹⁹. Hiva Cuma Cami'ndeki 213 tane ahşap sütundan yaklaşık 20 tanesi aynı yüzyıllara tarihlendirilmektedir ¹²⁰. Bu örnekler, Orta Asya'da Karahanlılar döneminde ahşap destekli camilerin inşa edilmiş olduğunu gösterir. Yazılı kaynaklardan bilgi edindiğimiz, Gazne'deki **Aruz ul Felek Cami** de ahşap desteklidir ¹²¹. Bu örnek de, ahşap destekli camilerin inşasının Karahanlılar'dan sonra Gazneliler döneminde de devam etmiş olduğunu gösterir.

Buhara'daki Kalyan Minare Camii (16. yy) Hoca Kalon Camii (16. yy.) ve Valida Hudoydod Camii (17. yy.)'leri ortada dikdörtgen planlı bir avlunun yer aldığı büyük boyutlu yapılarıdır. Birbirinden farklı plan şemalarına sahip bu yapıların ortak özelliği; ortalarından eyvanlı ve revaklı bir avlunun yer almasıdır. Valida Hudoydod Camiinin avlusu diğerlerinden farklıdır. Tek eyvanlı avlunun kuzey ve güney kenarlarında üç gözlü birer revak bulunur. Bu camide avlu doğu ve batıdaki camileri (harim) birleştiren bir dağılım mekanı görevindedir. Avlu; Kalyan Minare Camiinde dört, Hoca Kalon Camiinde iki eyvanlıdır. Eyvanların arasında ise eş büyüklükte kubbelerle örtülü revak sıraları yer alır. Buhara'da bu plan şemasına sahip başka bir cami örneği bulunmamaktadır. Bu plan şemasında inşa edilmiş en eski camiler Büyük Selçuklular'a aittir. Orta avlulu ve eyvanlı camilere örnek olarak; İfahan Mescid-i Cuması (1121) ¹²² Zevvare Mescid-i Cuması (1136) ¹²³, Ardistan Mescid-i Cuması (1160) ¹²⁴, Meşhed'de Gevher Sad Camii

¹¹⁹B. Denike, "Batı Türkistan'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide" (Çev. Osman Uysal), **Vakıflar Dergisi**, S. 20, Ankara, 1988, s. 29,30; sütununun fotoğrafı için b.k.z., Lutfiya Ainy, **İskusstva Srednei Azii Epohi Avlçenni**, Duşanbe. 1980, s.51.

¹²⁰B.A. Bulatova, **a.g.e.**, s. 5.

¹²¹O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul, 1984, s. 131.

¹²²Plan için bkz. Arthur Pope, **a.g.e.**, şek. 328

¹²³Mustafa Cezar, **a.g.e.**, İstanbul, 1977, s. 366

¹²⁴Plan için bkz. Arthur Pope, **a.g.e.**, s. 1204, şek. 404; ayrıca bkz. Mustafa Cezar **a.g.e.**, s. 454, 455

(1418) ¹²⁵, Herat'da Musalla Camii (Timurlu) ¹²⁶, Samlarkand'da Bibi Hanım Camii (1339-1404) ¹²⁷ verilebilir. Anadolu'da ise bu plan şemasına sahip tek örnek Malatya Ulu Camii (1247) ¹²⁸ dir.

2-Mimari Elemanlar

a- Son Cemaat Yeri

Buhara'da incelediğimiz 13 tane camiden 10 tanesinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerlerinin hepsi ahşaptan inşa edilmiştir ve ahşap sütunlarla taşınan düz bir tavanla örtülüdür. Genellikle, iki yandan harim duvarlarının devamı olarak örülmüş birer duvarla kapatılmışlardır. Son cemaat yerlerinden bir grubu yapıların giriş cephesine yerleştirilmiştir. 16. yüzyıldan **İmam Gazali Camii** 18.yüzyıldan, **Şohi Zandcil Camii**, **Kuy Murguş**, **Kokilayi Hurd Camii** ve **Bolo Hauz Camii** (18.-20.yüzyıl)'leri doğu cephesi boyunca uzanan birer son cemaat yerine sahiptir. Bunlardan Bolo Hauz Camiinin 20. yüzyılda inşa edilen son cemaat yeri çift sıra revaktan oluşmaktadır. Buhara'da son cemaat yeri doğu cephesi boyunca uzanan bu camilere örnek olarak; 19.yüzyıla tarihlenen İşoni Pir, Poççukum Hoca ve Bozari Kord camileri verilebilir.

Buhara Camilerinin bir grubunda son cemaat yerlerinin harimi iki cephesinden kuşattığı görülür. 16.yüzyıla tarihlenen **Balyand Camii**, **Hoca Zaynutdin Camii**, **Hazreti İmam Camii**, **Kukeldaş Camii**, 17.yüzyıla tarihlenen **Şoyahsi** ve **Valida Hudaydod Camii**, 18. yüzyıla tarihlenen **Hoca Tabband Camii** ve **Lebi Hauz Kozi Kalon Camilerinde** son cemaat yeri " L " biçimi oluşturacak şekilde harimi iki yönden kuşatmaktadır. Bu şemadaki son cemaat yerlerinde " L " nin kollarından biri ana giriş cephesi boyunca uzanır. Bu yapılardan Şoyahsi Camiinin

¹²⁵ Plan için bkz. Arthur Pope, **a.g.e.**, s.1204, şek. 424; ayrıca bkz. Mustafa Cezar a.g.e., s. 454.

¹²⁶ Plan için bkz. Arthur Pope, **a.g.e.**, s. 1129, şek. 404.

¹²⁷ Plan için bkz. B.N. Zasişkin, **a.g.e.**, s. 93, şek. 65.

¹²⁸ Suut Kemal Yetkin, **İslam Ülkelerinde Sanat, İstanbul**, 1984, s. 47, 48; ayrıca bkz. Yıldız Keskin, "Malatya Ulu Camiinin Asli Hali", **Dokuzuncu Milletler arası Türk Sanatlar Kongresi Bildiriler**, C II, Ankara, 1995, s. 365-377

” L ” biçimli son cemaat yerinin giriş cephesindeki kolu çift sıra revaktan oluşmaktadır. Buhara 'da ” L ”şemada inşa edilmiş son cemaat yerlerine örnek olarak 19.yüzyıldan Saracon Camii, Bozari Gum Camii, Abdullah Kuçkor Camii, Kuy Daraht Camii, Toli Sabun Camii, 20.yüzyıldan Sarrafon Camii ve Arabon Camii verilebilir.

Bizim incelediğimiz örneklerde bulunmamakla birlikte, Buhara'da bazı 19. ve 20.yüzyıl camilerinde harimi üç yönden ” U ” şeklinde dolaşan son cemaat yerleri de bulunmaktadır. Bu şemadaki son cemaat yerlerinin en erken tarihlisi 19. yüzyıla tarihlenen Peşkun Mahalle Camii ve 20. yüzyıla tarihlenen Oy Binak Camii ile Buyra Bazar Camileri verilebilir.

Harimi kuşatmasına göre üç gruba ayırdığımız son cemaat yerlerinin 16.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar farklı plan şemalarına sahip yapılara uygulandığı izlenmektedir. Bu nedenle, son cemaat yerlerinin kronolojik ya da camilerin şemalarına bağlı olarak bir gelişim göstermediği anlaşılmaktadır.

b- Minareler

Buhara'da 16. yüzyıla tarihlenen Kalyan Minare Camii ve Hoca Kalon Camilerinin minarelerinden başka hemen hemen hiçbir yapıda minare bulunmamaktadır. Hazreti İmam Camii (16.yüzyıl), Valida Hudaydod Camii (17.yüzyıl) ve Bolo Hauz Camii (18.-20.yüzyıl)'lerinin minareleri ise sonradan inşa edilmiştir. Bunlar tuğladan inşa edilmiş silindirik gövdeli güdük minarelerdir.

c- Örtü Sistemi

Magoki Attari (12.-16.yüzyıl), 16.yüzyıldan Hoca Zaynutdin Camii, Kukeldaş Camii, Hazreti İmam Camii, Kalyan Minare Camii, Hoca Kalon Camii, 17. yüzyıldan Volida Hudaydod Camii ve 18. yüzyıldan Bolo Hauz Camii ile Hoca Tabband Camilerinin üst örtüsü kubbe ya da kubbelerle sağlanmıştır.Kubbeye geçiş, Magoki Attari Camii (12.-16.yüzyıl), Kükeldaş Camii (16.yüzyıl), Hoca Kalon Camii (16.yüzyıl), Kalyan minare Camiinin revak kubbelerinde (16.yüzyıl) ve Valida

Hudaydod Camiinin (17.yüzyıl) doğu hariminde pandantiflerle; Hoca Zaynuddin Camii (16.yüzyıl), Kalyan Minare Camii (16.yüzyıl), Valida Hudaydod Camii batı harimi (17.yüzyıl) ve Hoca Tabband Camii (18.yüzyıl) 'lerinde tromplarla sağlanmıştır. Magoki Attari (12.-16.yüzyıl), Hazreti İmam Camii (16.yüzyıl), Kalyan Minare Camii (16.yüzyıl) ve Valida Hudaydod Camii (17.yüzyıl) leri çift cidarlı yüksek sivri kubbeyle örtülüdür. Bunlardan Magoki Attari Camii, Kalyan Minare Camii ve Hazreti İmam Camilerinde içteki kubbe dışta yüksek bir kasnakla çevrelenmiştir. Bu kasnak aynı zamanda dış kubbenin kaidesidir.

Hazreti İmam Camii, Valida Hudaydod Camii batı harimi ve Bolo Hauz Camilerinde üst örtü sistemi farklı bir biçimde kurulmuştur. Kubbe karşılıklı duvarlar arasında atılmış ve birbirini kesen, yüksek sivri kemerler üzerine oturtulmuştur. Bu durum, 16. yüzyıl Buhara yapılarında sık rastlanan bir özelliktir. Buhara bu kubbe sistemi; caddelerin kesiştiği alanlara inşa edilmiş çarşı yapılarında ve bazı medreselerde görülmektedir.¹²⁹

İncelediğimiz camilerden yedi tanesi, ahşap sütunlarla desteklenen düz ahşap tavanla örtülüdür. Bunlar; 16. yüzyıldan Balyand ve İmam Gazali Camileri, 17. yüzyıldan Şoyahsi ve Zobbayan camileri ile 18. yüzyıldan Şohi Zandcil, Lebi Hauz Kozi Kalon ve Kuy Murguş camileridir.¹³⁰

d- Diğer Elemanlar

Taçkapılar-Girişler:

Buhara'da 12. yüzyıldan 20.yüzyılın başına kadar inşa edilmiş camilerin günümüze ulaşabilenler içinde sadece Magoki Attari (12-16.yüzyıl) ve Kalyan Minare Camii (16. yüzyıl)'lerinde taçkapı bulunmaktadır. Magoki Attari camiinin 16. yüzyıla tarihlenen doğu taçkapısı ile Kalyan mirane camiinin taç kapıları, Buharada'ki 16. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen diğer yapıların taç kapılarıyla benzerlik göstermektedir. Cepheden yüksek ve dışa taşkın olana bu taçkapılar, sivri kemerli

¹²⁹ B.N. Zasişkin., a.g.e., s. 115, 116

¹³⁰ Bu örtü sistemi; plan özellikleri başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

bir eyvan şeklinde düzenlenmişlerdir. Taç kapı eyvanı Magoki Attari Camiinde dikdörtgen, Kalyan Minare Camiinde ise beş kenarlı plana sahiptir.

Kapı ve Pencereleler

Buhara camilerinden Magoki Attari ve Kalyan Mirane Camii hariç, diğer camilerde girişler 1.50-1.70 metre yükseklikte ahşap lentoya sahip düşey döküörtgen şekilli açıklıklardır. Harimin mihrap duvarı hariç, diğer duvarlarında en az iki adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapılardan büyük çoğunluğu günümüzde tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Buhara camilerinde pencereler sivri kemerli açıklıklar şeklindedir. Pencereleler kapı açıklıklarının hemen üzerinde ve kubbe kasnağında yer alırlar. Çoğunlukla altıgenlerden oluşan alçıdan ya da taştan şebekeli dışlıklara sahiptirler.

Mihraplar Çoğunlukla dikdörtgen ya da beş kenarlı plana sahip sivri kemerli nişler şeklindedir. Bu nişler mukarnaslı ya da sivri kemerli kavsaraya sahiptir. Mihrap, Hoca Zaynutdin ve Kalyan Minare camilerinde iç içe iki niş şeklinde düzenlenmiştir. Kalyan Minare, Balyand, Hoca Tabband ve Valida Hudoydod camilerinin mihrapları çini mozaik kaplıdır.

3- İnşa Malzemleleri

Buhara 'da camilerin ve diğer mimari eserlerin hepsi tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Duvarlar yaklaşık 25x25x5 cm. boyutlarındaki tuğlaların uzun yan yüzlerinin, yan yana ve üst üste sıralanmasıyla örülmüştür. Üst üste dizilen yatay tuğla sıralarında, tuğlaların birbiri üzerinden yarım tuğla boyu kaydırılmasıyla şaşırtmalı dikey derzler oluşturulmuştur.

B- SÜSLEME

1- Ahşap Oyma

Çoğunlukla sütunların kaidelerinde ve sütun gövdelerinin kaideye yakın alt kesimlerinde, ahşap oyma teknikte süslemeler bulunur. Sütun kaidelerinin pahlanmış olan yüzlerinde çizgisel olarak yapılmış bitkisel desenler bulunur. Sütun gövdelerinin

kaideye yakın alt kesimlerinde yapılmış iri yaprak motifleri görülür. Bazı sütunların gövdelerinde, eğri kesim tekniğinde yapılmış samal yiv, eşkenar dörtgen ve benzeri geometrik şekilli süslemeler görülür.

2- Ahşap Üzerine Boyama

Bazı camilerde örtü sistemini oluşturan ana kiriş ve yan kirişler üzerinde çiçek desenleri görülür. Mukarnaslı sütun başlıklarının çoğunda mukarnaslar farklı renklerde boyanmıştır. Sarı, kırmızı, yeşil ve mavi en çok görülen renklerdir.

3- Tuğla Süsleme

Buhara camilerinin bazılarında, sırlı ya da sırsız tuğlaların farklı şekillerde dizilmesiyle oluşturulmuş geometrik süslemeler görülür. Sırsız tuğla süsleme, Magoki Attari Camiinin güney ve doğu taçkapıları ile, Kalyan Minare Camiinin doğu cephesi ve minare gövdesinde bulunur. Sırlı tuğla süsleme ise Bolo Hauz Camiinin giriş kapısı ile Kalyan Minare Camiinin harim kubbesi ve avlusunun revak cephelerinde görülür.

4- Alçı Süslemeler

Buhara camilerinin son cemaat yerine bakan cepheleri ve harimleri tamamen alçı ile sıvanmıştır. Birçok caminin son cemaat yerine bakan cephesi silmelerle diktörgen panolara ayrılmıştır. Bu panoların içi, çökertme kemerler ve altı ya da sekiz kollu yıldızdan gelişen kabartmalarla süslüdür. Balyand, Hoca Zaynutdin ve Bolo Hauz camilerinin harimlerinde alçı yüzeyler boyalıdır. En çok kullanılan renkler kiremit kırmızısı ve çivit mavidir.

5- Çini Süslemeler

Buhara camilerinde çini mozaik süslemeler taçkapı, mihrap ve harim duvarlarının alt kesiminde görülür. Kıvrım dallar arasına yerleştirilmiş çiçek motiflerinden oluşan bitkisel süslemeler çoğunluktadır. Harim duvarlarının alt kesimleri panolar halinde süslenmiştir. Kalyan Minare Camiinin taçkapısı ve mihrabı, Hoca Zaynutdin Camiinin harim duvarlarının alt kesimi, Balyand Camiinin kible

duvarı ve mihrabı, Valida Hudaydod Camiinin batı taraftaki hariminin mihrabı çini mozaik süslemelerle kaplıdır.

Kalyan Mirane Camiinin minaresinde ve Magoki Attari Camiinin taçkapısı kuşatma kemerinde firuze sırlı çiniden birer kitabe şeridi bulunur.

VI- BIBLIYOGRAFYA

BİBLİYOGRAFYA

- AINY, LUTFİYA., **İsskusstvo Srednei Azii Epohi** **Aviçenni**, Duşanbe, 1980
- ASLANAPA, O., **Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri**, Ankara 1996.
- ASLANAPA, O., **Türk Sanatı**, İstanbul, 1984,
- AZIMOV, I., **Fergana Vadiysining Arhitektura Yadgarlıkları** **Yolkorsatki** Taşkent "Özbekistan" 1986.
- BULATOVA, B.A., **Meçeti Djuma i Bağbonli**, Taşkent 1979.
- CEZAR, M. **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977
- ÇAKMAK, Ş., **Denizli İlindeki Türk Anıtları (Camiler)**, İzmir, 1991.E.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, basılmamış yüksek lisans tezi).
- DEMİRALP, Y. , **Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları**, Ankara, 1996,
- DENİKE, B., Çev:UYSAL, A.O., "Batı Türkistan;'da Ahşap Oymalı Birkaç Abide", **Vakıflar Dergisi**, S. 20, Ankara, 1988, s. 29-38.
- DİLAVER, S., "Anadolu'aki Tek Kubbeli Selçuklu Mescidlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", **Sanat Tarihi Yıllığı**, IV, (1970-71)
- ESİN, E., "“Muyanlık” ‘Uygur “buyan” Yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına (Ribat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme **Malazgirt Armağanı** Ankara, 1972, s. 75- 102.
- ESİN, E., "Türk San'at Tarihinde Kara-hanlı Devrinin Mevkii", **VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961)**, Ankara, 1967, s. 100- 130.

- KATOĞLU ,M., “13. Yüzyıl Konya’ında Bir Camii Gurubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri”, **Türk Etnografya Dergisi**, IX, 1966, Ankara 1967,
- KESKİN, Y., “Malatya Ulu Camiinin Asli Hali”, **Dokuzuncu Milerler Arası Türk Sanatlar Kongresi Bildiriler**, C II, Ankara, 1995, s. 365-377. **Architecture**, U.S. A., 1968, s. 68,70.
- KURAN, A., “Anadolu’da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi”, **Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972, s. 179-186.
- MANKOVSKAYA, L. You. , **Tipologičeskie Osnovi Zodčestva Sredneye Azii (IX-Naçalo XX. v.)**, Taşkent, 1980.
- PUGAÇENKOVA, G.A., **Pamyatniki İskusstva Soveskogo Soyuoza Srednyaya Aziya**, Moskva, 1983.
- OTTO-DORN, K., “Seldchukische Holzsaulenmoscheen in Kleinasien”, **Aus Der Islamischen Kunst**, Berlin, 1959, s. 59-88.
- ÖNEY, Gönül., **Ankara Arslanhane Camii**, Ankara, 1990.
- POPE , A.U., **Survey Of Persian Art**, C. III, New York, 1981.
- PUGAÇENKOVA, G.A., **Pamyatniki İskusstva Covetskogo Soyaza Sredniyaya Aziza**,
- PUGAÇENKOVA, G.A.-
- REMPEL, L.İ. , **İstoriya İsskustv Uzbekistana s drevneyeşih vremendo seredin devyatnadçatogo Veka**. Moskva 1065.
- PUGAÇENKOVA, G.A., **Po Drevnim Pamaytnikam Samarkanda i Buhari**, Moskva, 1968.
- PUGAÇENKOVA, G.A **İskusstrava Türkmenistana**, Moskva, 1967.
- VORANINA, V., **Arhitektumie Pamyatniki Sredney Azii Buhara, Samarkand**, Leningrad, 1969.

- YETKİN, S.K., **İslam Ülkelerinde Sanat**, İstanbul, 1984,
- ZAHİDOV, P.Ş., **Poi-Kalyan (Buhara)**, 1969.
- ZAHİDOV, P.Ş., **Hazreti Hizr Masjidi**, Taşkent, 1968.
- ZAHİDOV, P.Ş., **Samarkandskaya Şkola Zodçih XIX-Nacolo XX Veka, Taşkent**, 1965.
- ZASİPKİN, B.N., **Arhitektura Sredneye Azii Drevnih i Srednih Vekov**, Moskva, 1948.

VII- FOTOĞRAFLAR

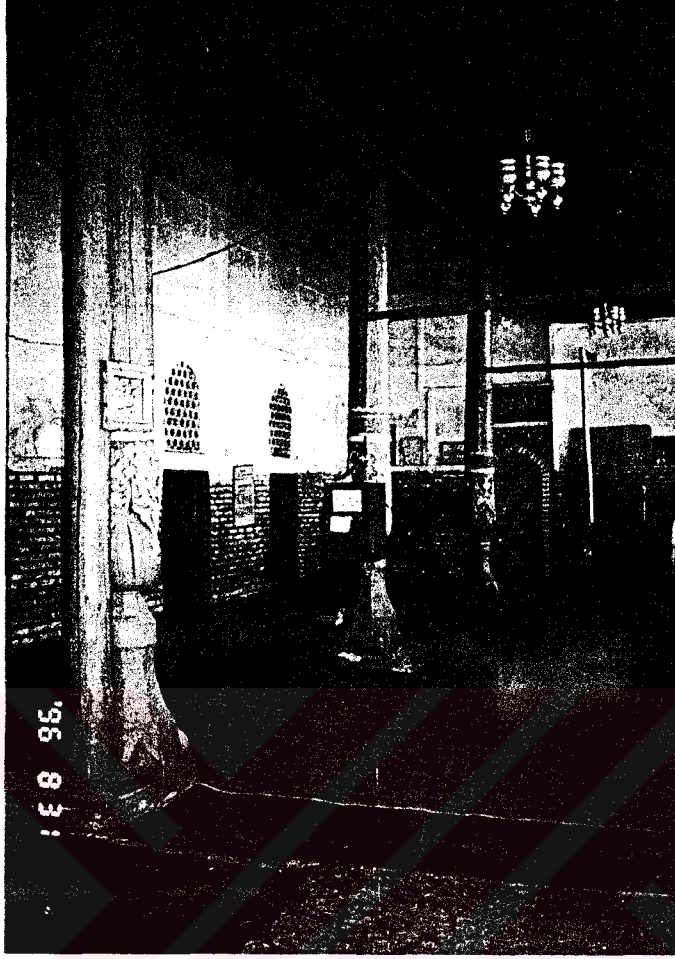

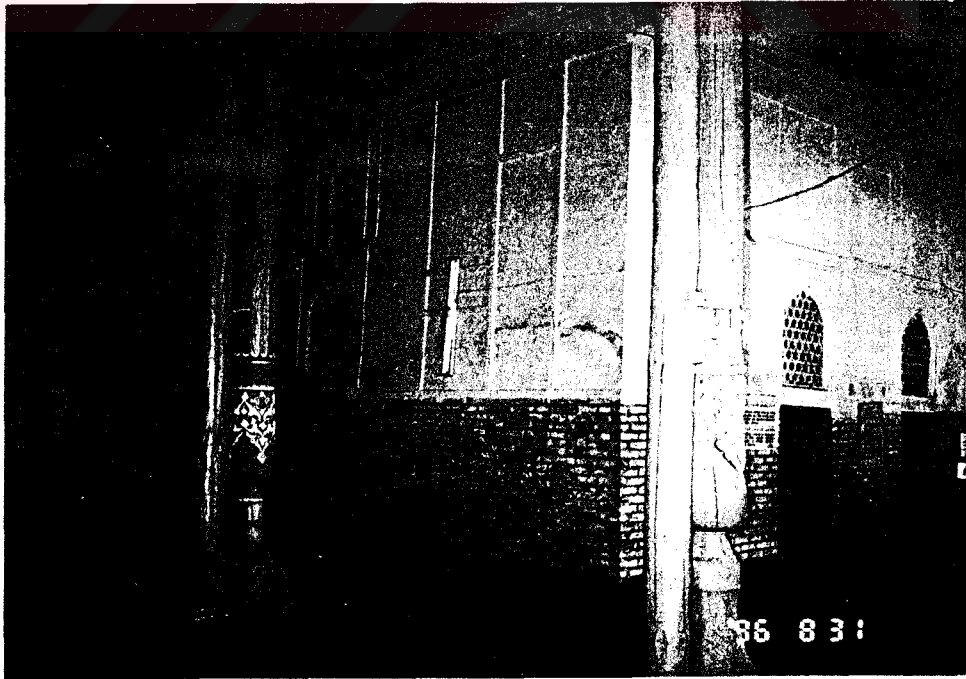
Fot. 1 - Hoca Tabband Camii. Güneybatıdan genel görünüşü.

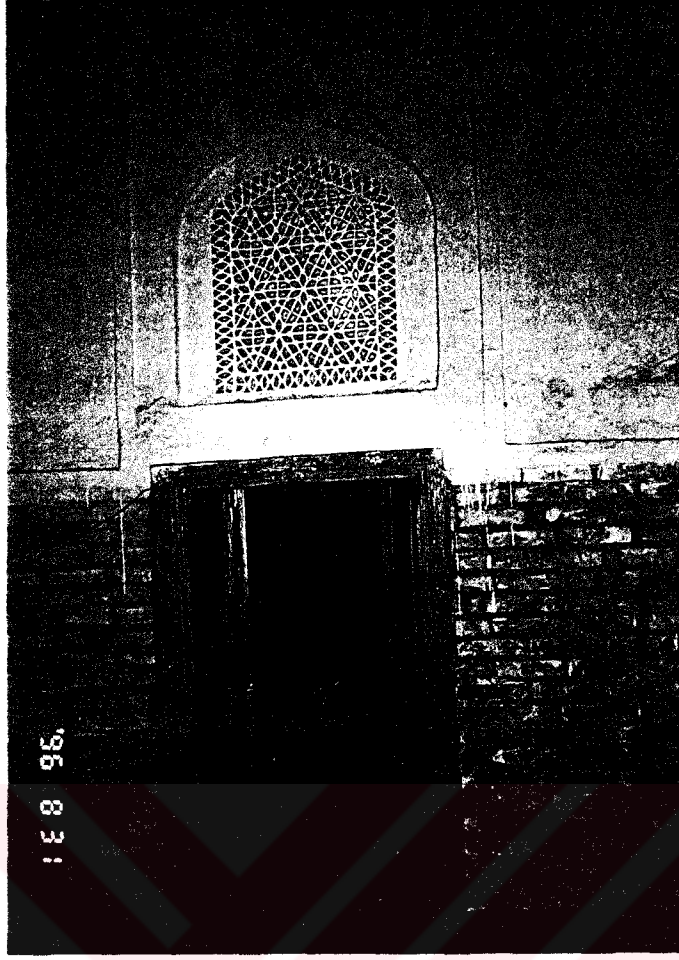
Fot. 2 - Hoca Tabband Camii. Güney cephesi.

Fot. 3 - Hoca Tabband Camii.
Son cemaat yerinin
kuzey kanadı.

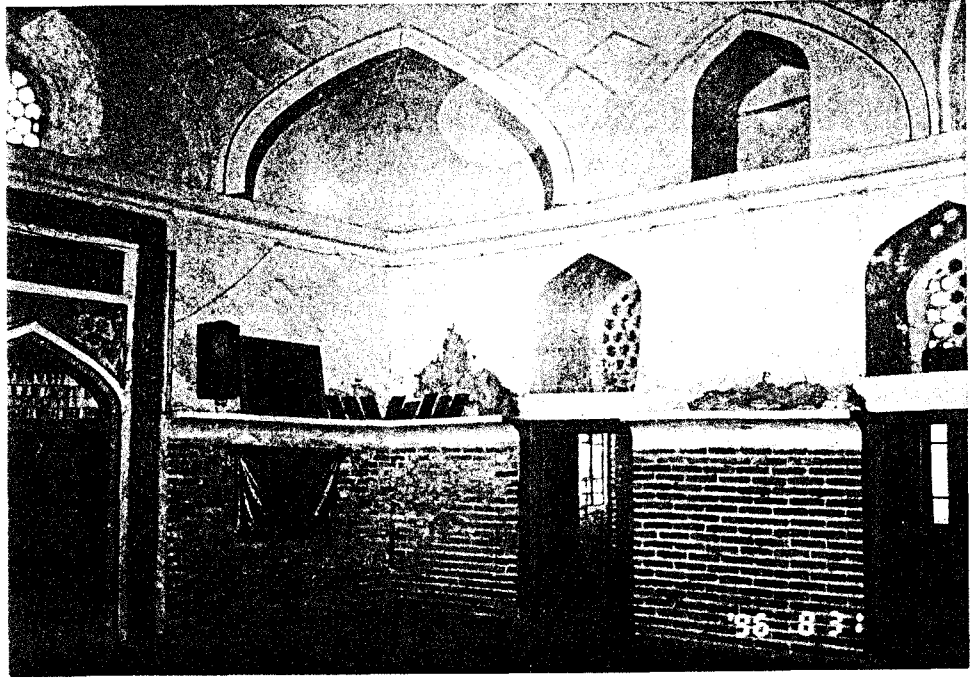
Fot. 4 - Hoca Tabband Camii. Son cemaat yerinin doğu ve kuzey kanadı.

Fot. 5 - Hoca Tabband Camii.
Son cemaat yerinin doğu
kanadındaki giriş.

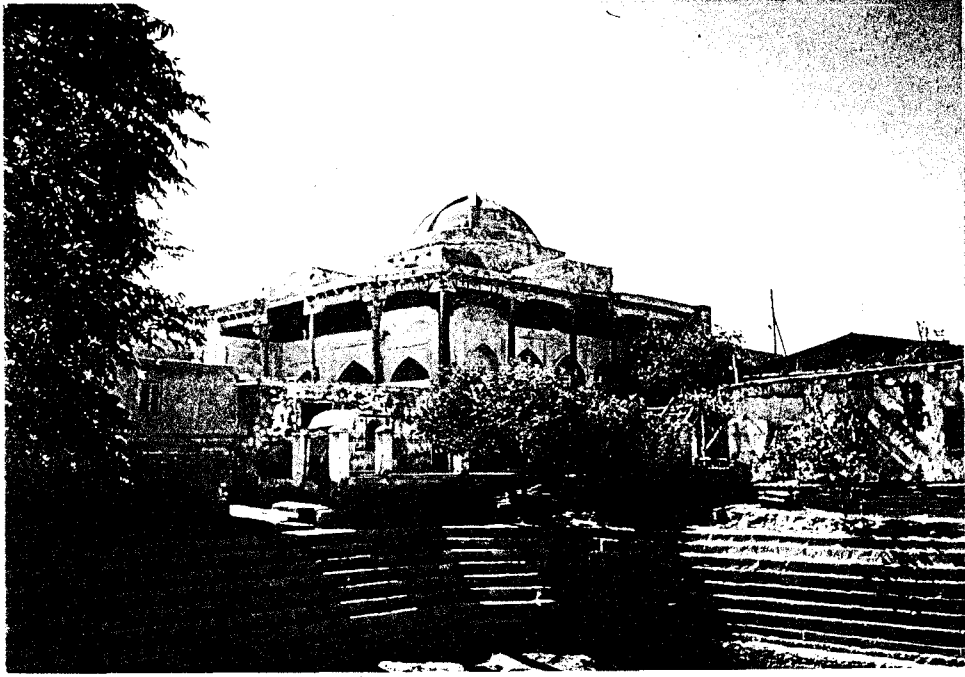
Fot. 6 - Hoca Tabband Camii. Harimin güney duvarı.

Fot. 7 - Hoca Tabband Camii. Harimin kuzeybatı duvarı.

Fot. 8 - Hoca Tabband Camii.
Mihrap.

Fot. 9- Hoca Zaynutdin Camii. Kuzeyden genel görünüm.

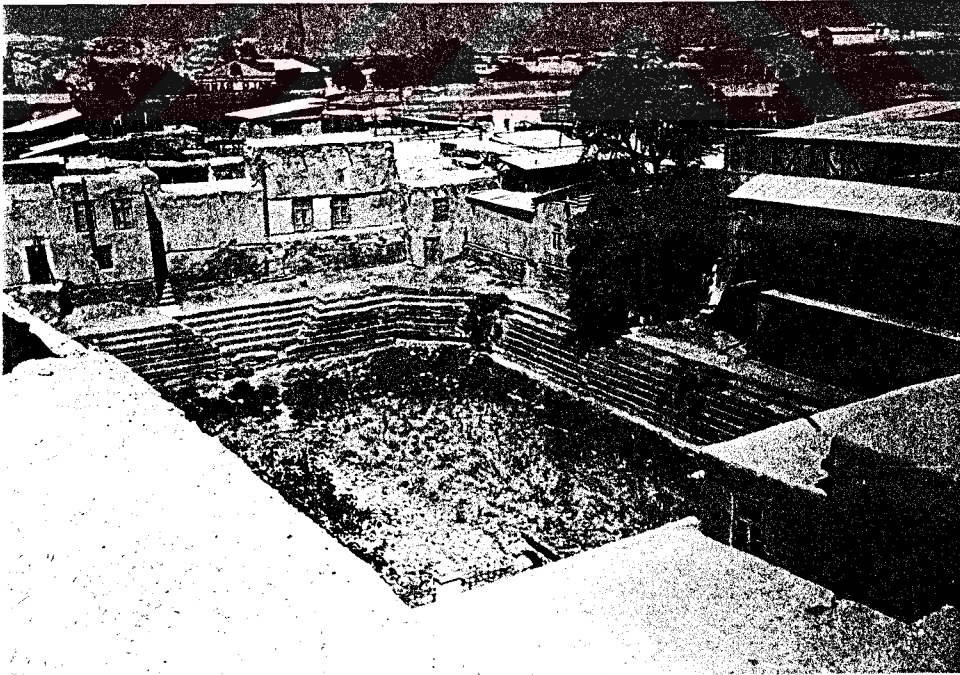

Fot. 10- Hoca Zaynutdin Camii. Harimin batısındaki mekanların üst örtüsü.

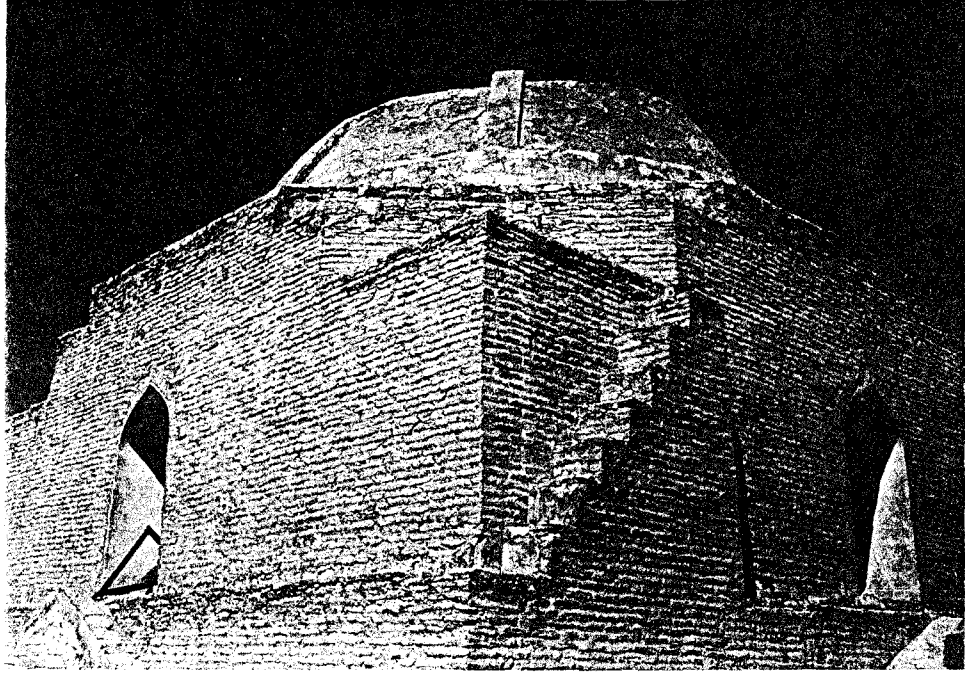

Fot. 11- Hoca Zaynutdin Camii

Harimin batısındaki mekanların
üst örtüsü.

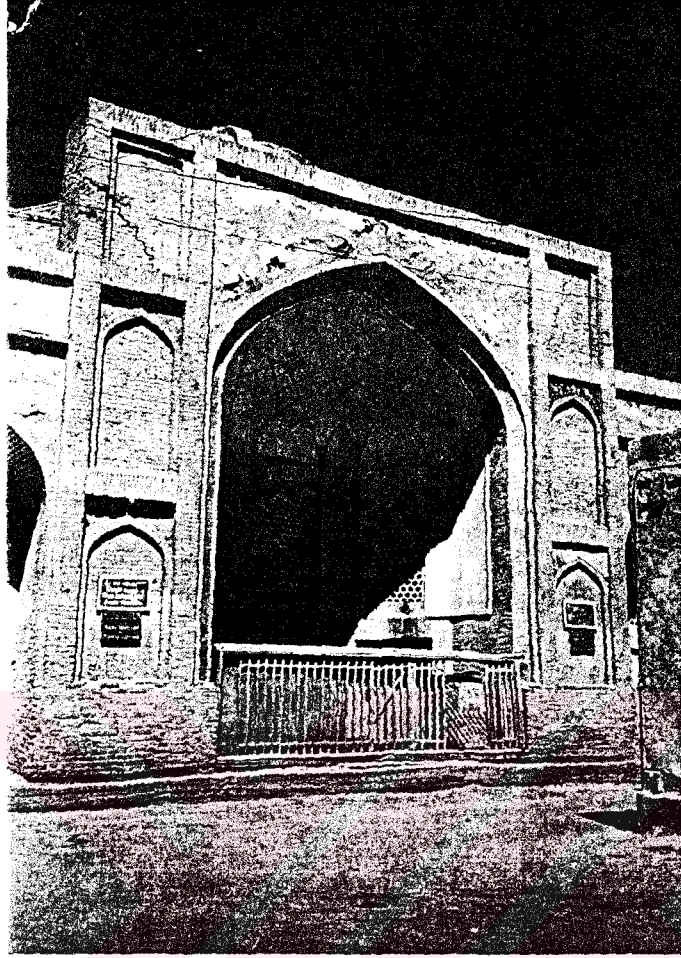
Fot 12- Hoca Zaynutdin Camii. Caminin kuzeybatısındaki havuz.

Fot.13- Hoca Zaynutdin Camii. Harim kubbesi.

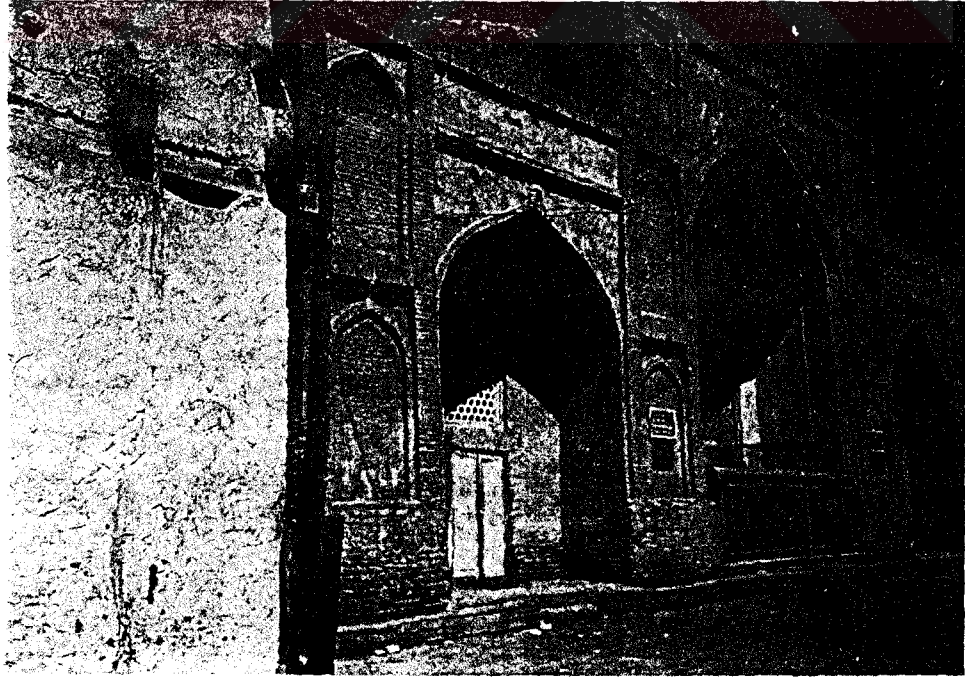

Fot. 14- Hoca Zaynutdin Camii
Güney Cephesi.

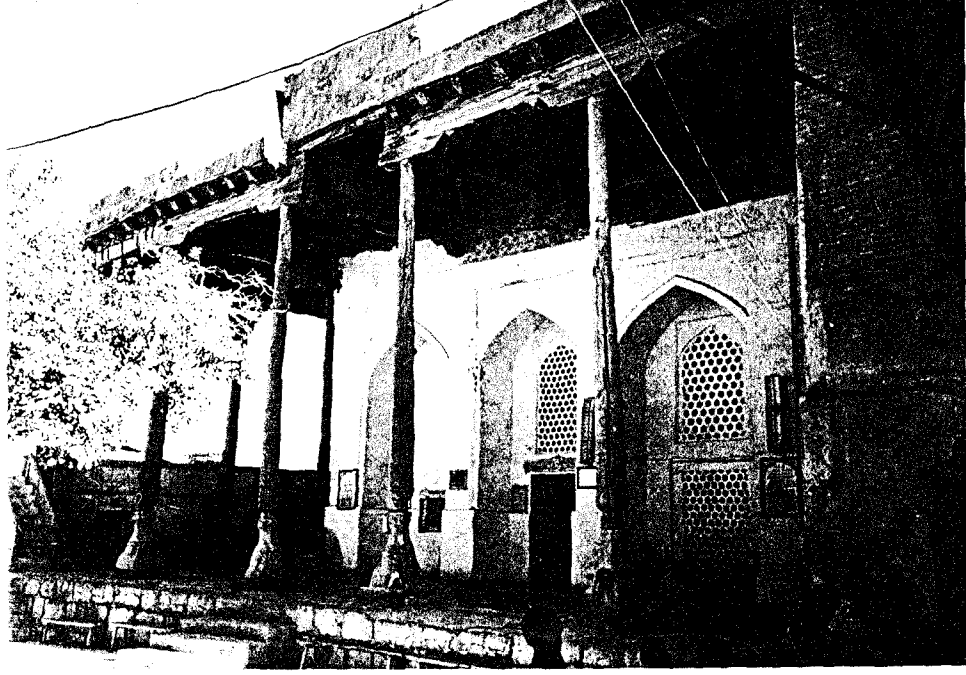

Fot. 15- Hoca Zaynutdin Camii.

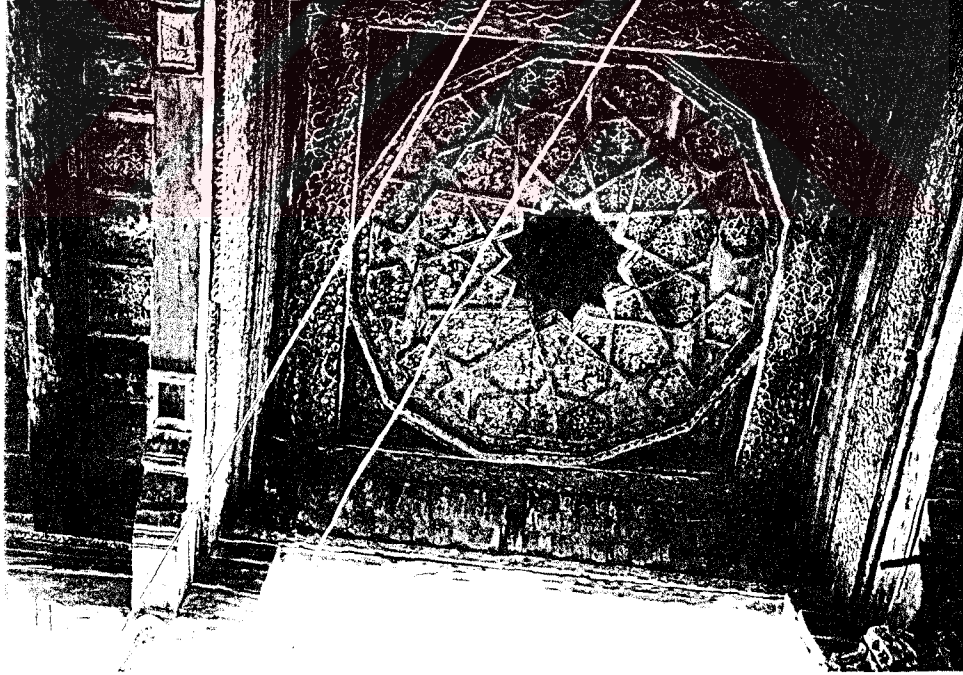
Güney cepheye açılan eyvan.

Fot. 16- Hoca Zaynutdin Camii. Güney cephesi

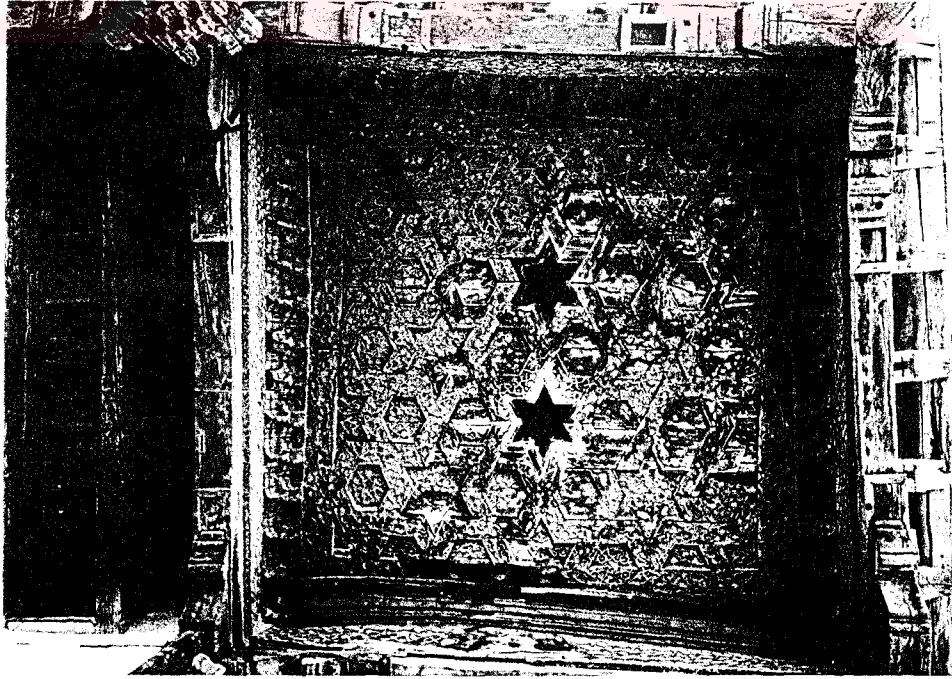
Fot. 17- Hoca Zaynutdin Camii. Son cemaat yerinin kuzey kanadı

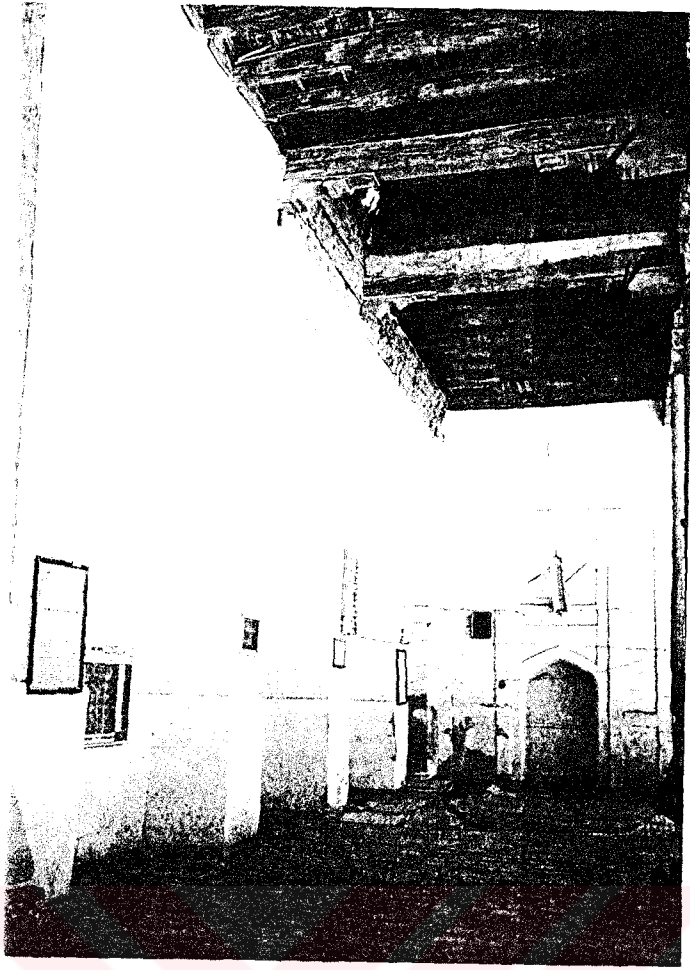
Fot. 18- Hoca Zaynutdin Camii. Son cemaat yerinin üst örtüsü

Fot. 19- Hoca Zaynutdin Camii. Son cemaat yerinin üst örtüsü

Fot. 20- Hoca Zaynutdin Camii. Son cemaat yerinin üst örtüsü.

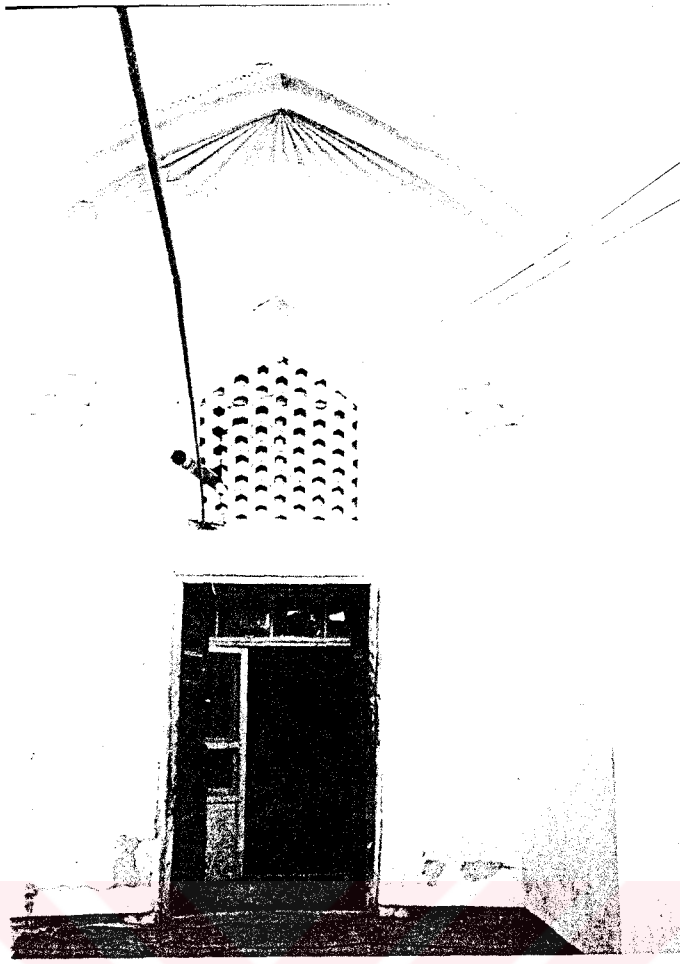
Fot. 21- Hoca Zaynutdin Camii.

Harimin kuzey cephesi.

Fot. 22- Hoca Zaynutdin Camii.

Harimin doğu cephesi.

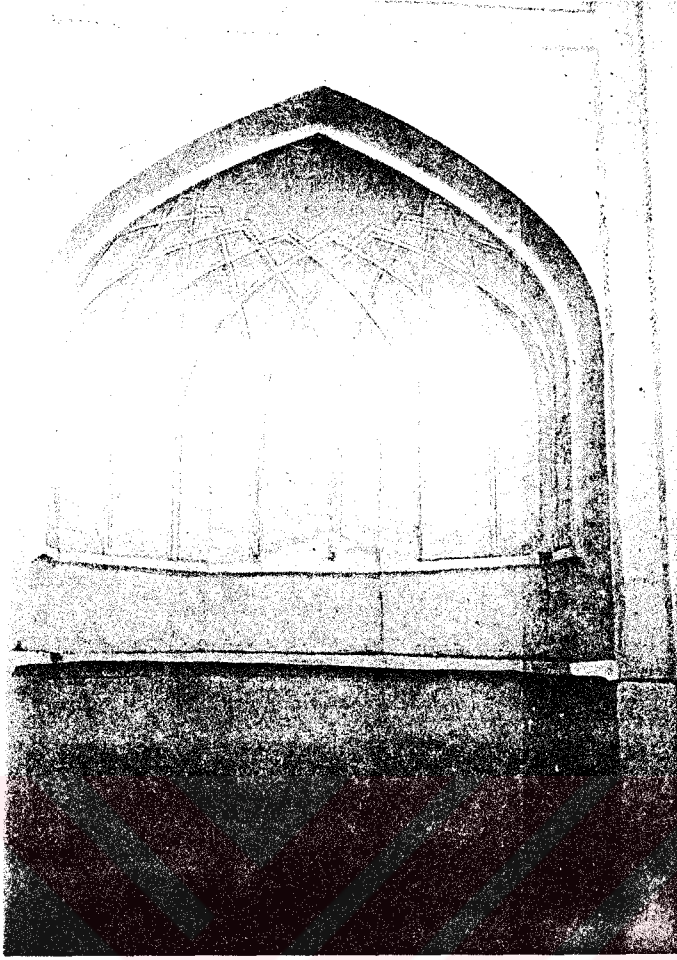
Fot. 23- Hoca Zaynutdin Camii.

Doğu cephesindeki giriş evyanı.

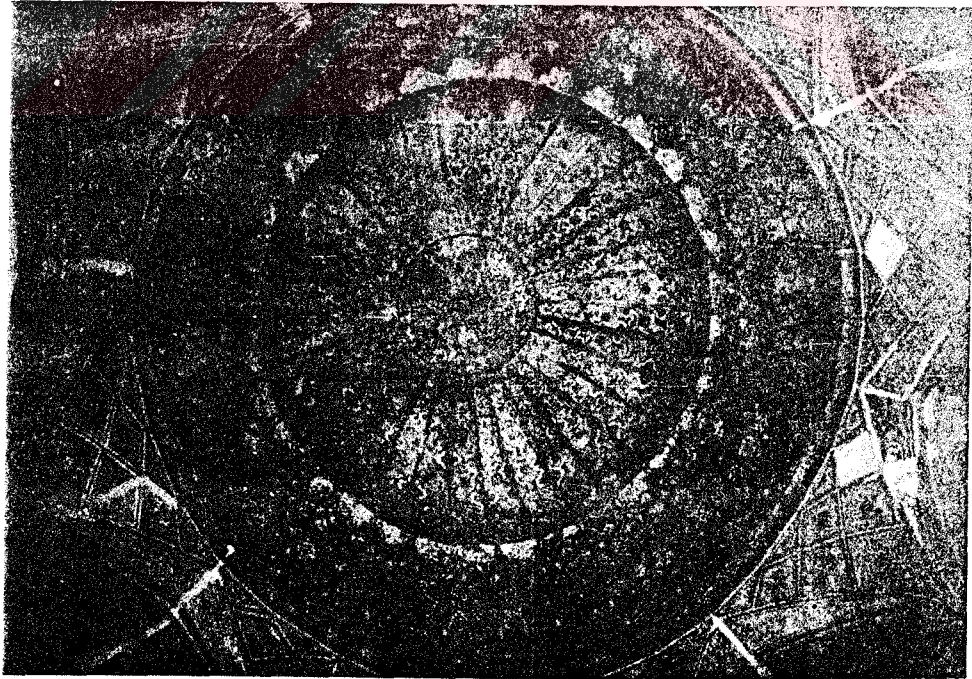
Fot. 24- Hoca Zaynutdin Camii.

Doğu cephenin güneyindeki dış mihrap.

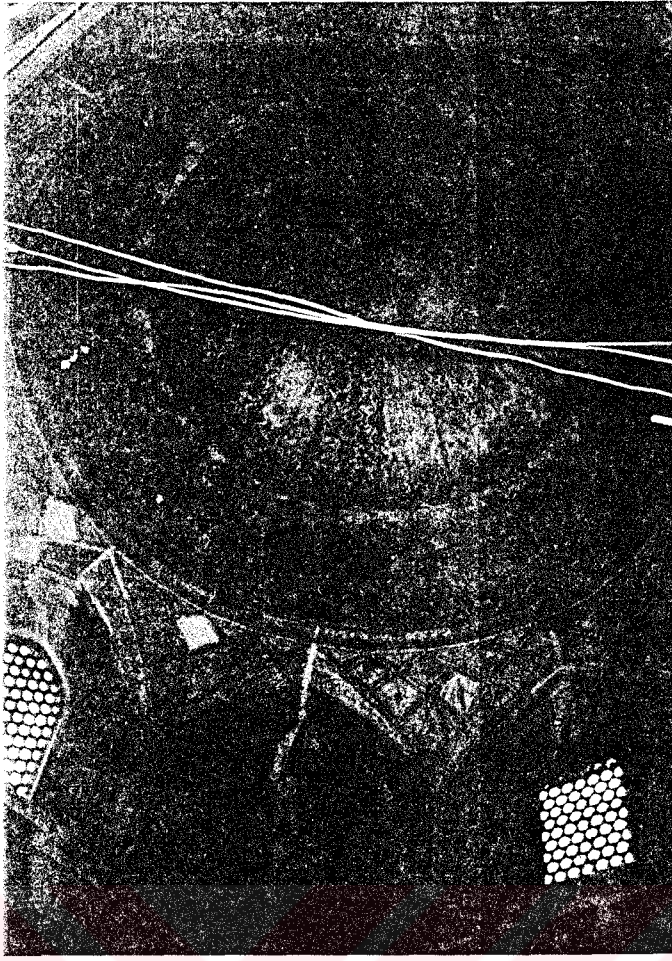

Fot. 25- Hoca Zaynutdin Camii.

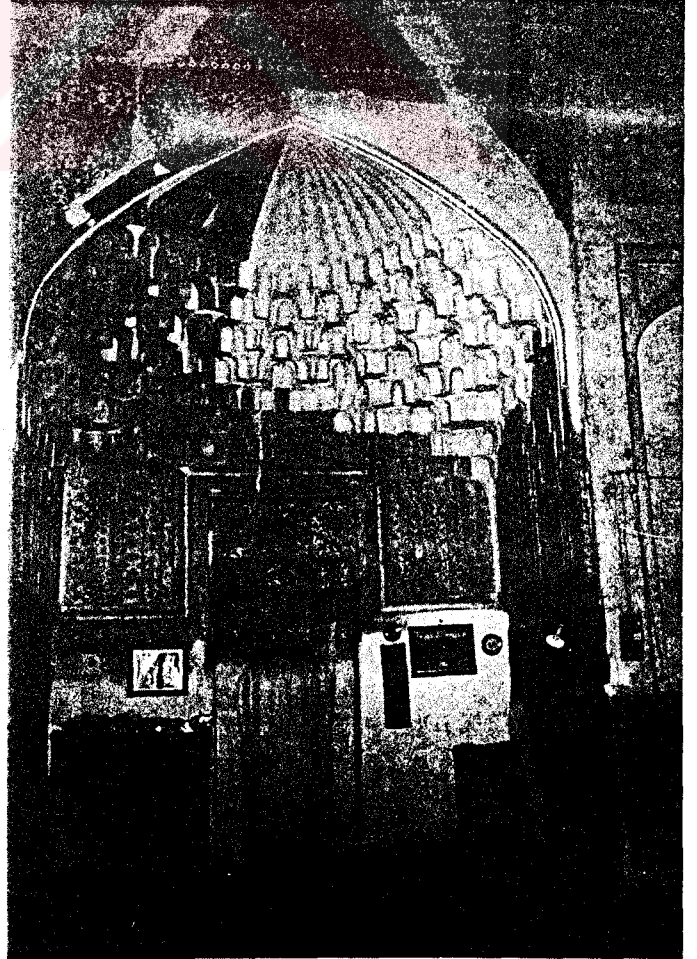
Doğu cephenin kuzeyindeki dış mihra

Fot. 26- Hoca Zaynutdin Camii. Harim kubbesi.

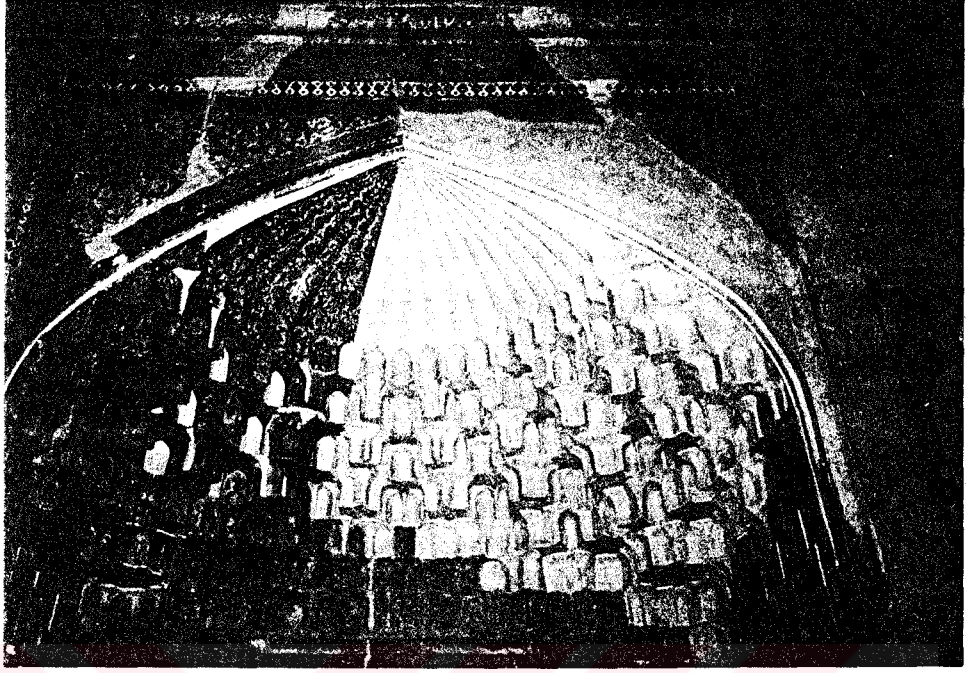

Fot. 27- Hoca Zaynutdin Camii. Harim kubbesi ve kubbeye geiş ğeleri.

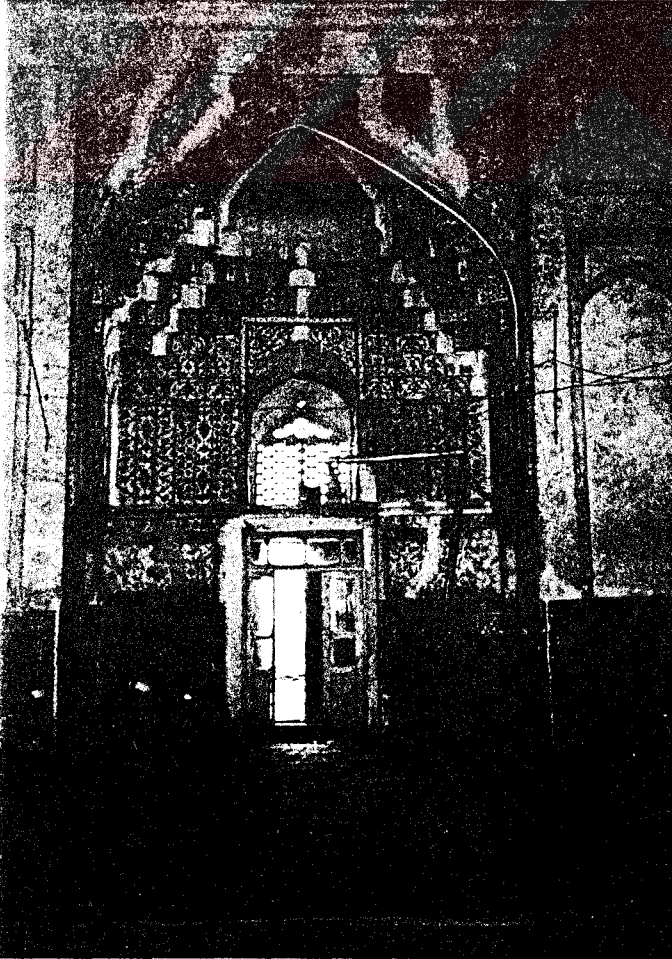

Fot. 28- Hoca Zaynutdin Camii.

Harimin batı eyvanı.

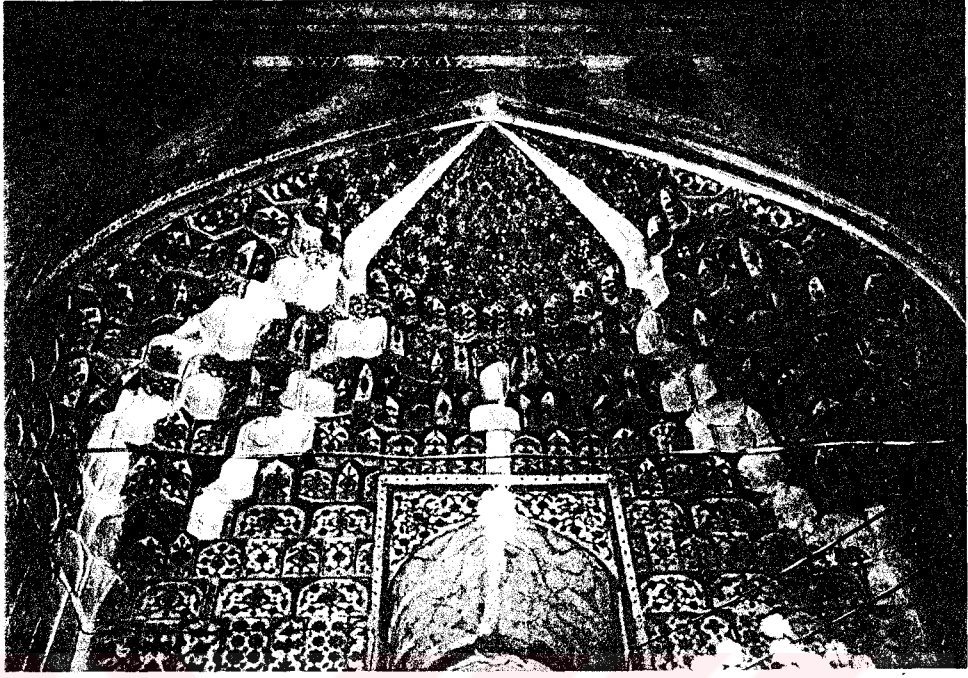

Fot. 29- Hoca Zaynutdin Camii. Harimin batı eyvanının üst örtüsü.

Fot. 30- Hoca Zaynutdin Camii.

Harimin doğu eyvanı.

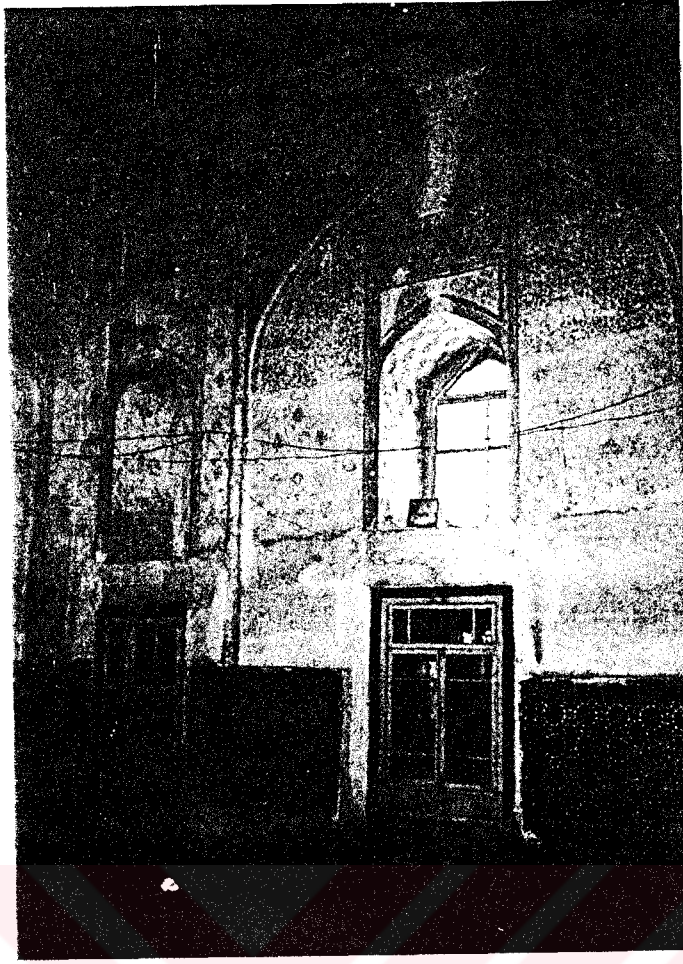

Fot. 31- Hoca Zaynutdin Camii. Harimin doğu eyvanın üst örtüsü.

Fot. 32- Hoca Zaynutdin Camii.

Harimin kuzey duvarı.

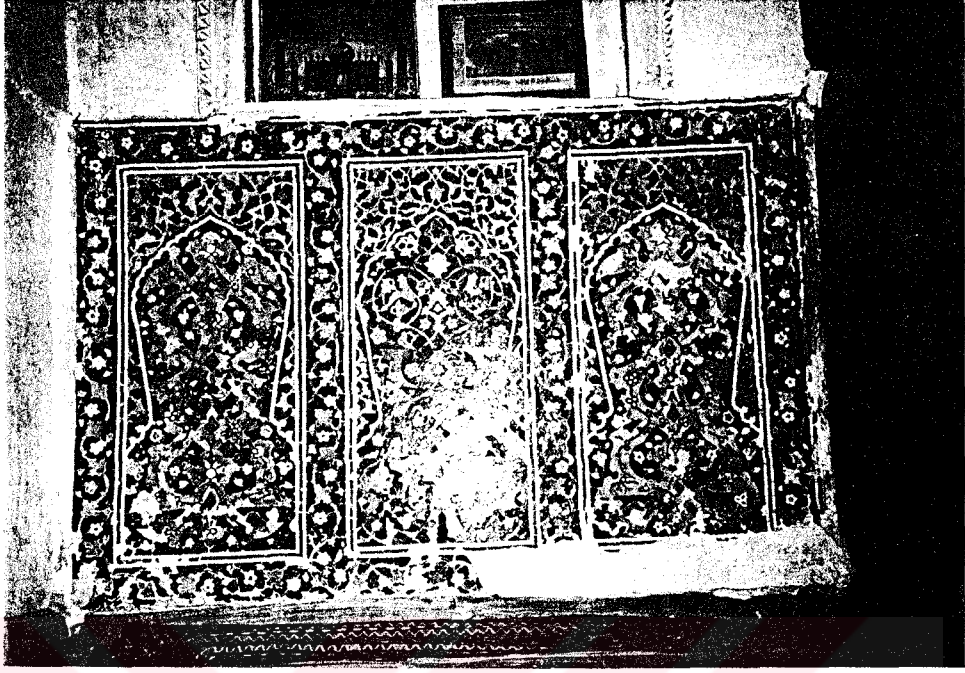
Fot. 33- Hoca Zaynutdin Camii.

Harimin güney duvarı.

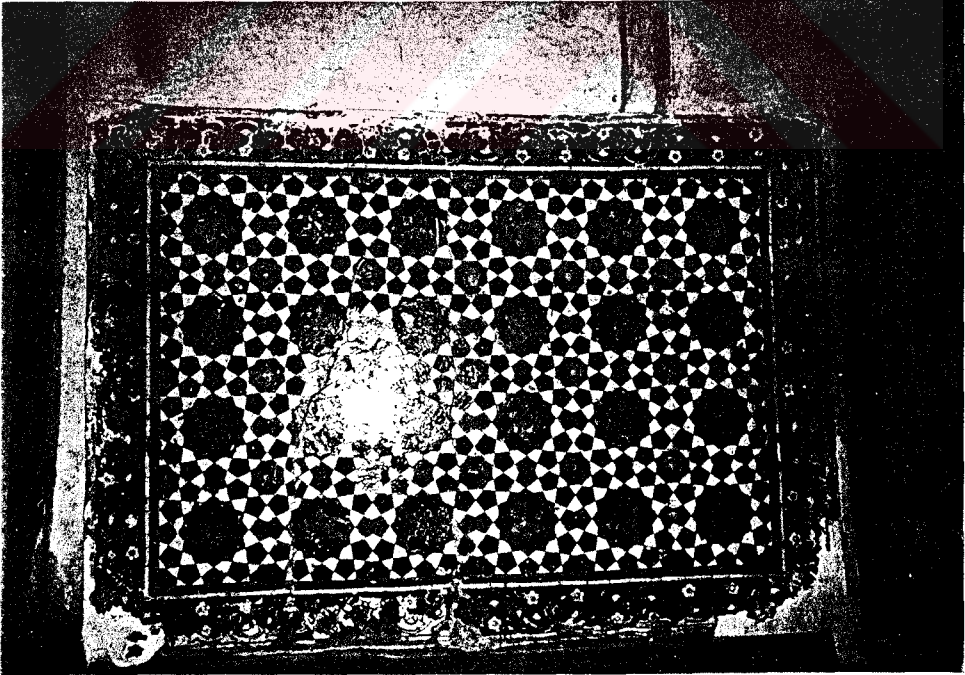

Fot. 34- Hoca Zaynutdin Camii.

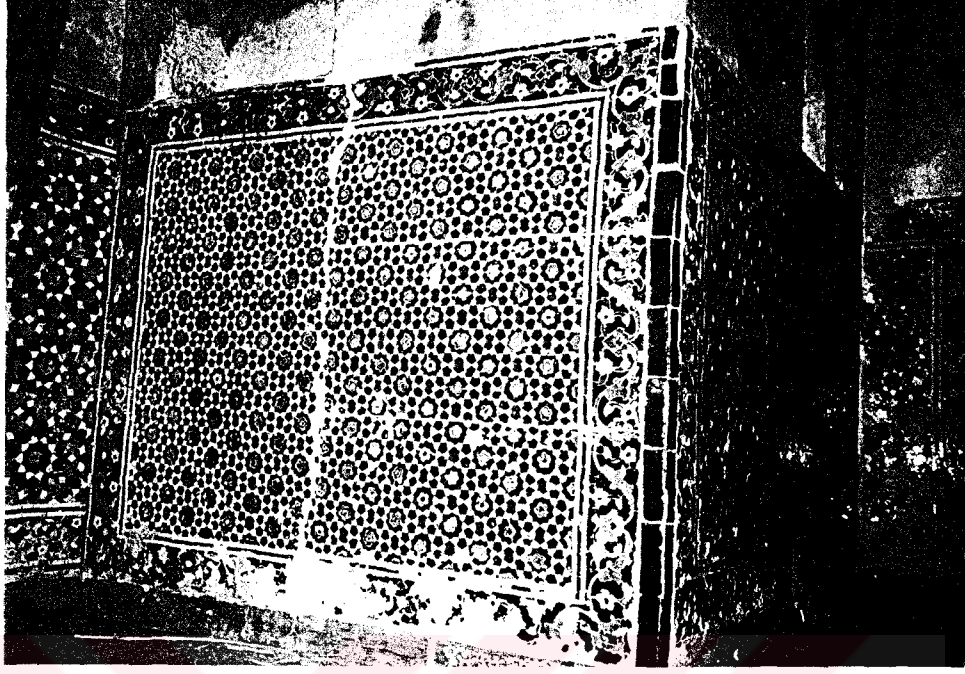
Mihrap.

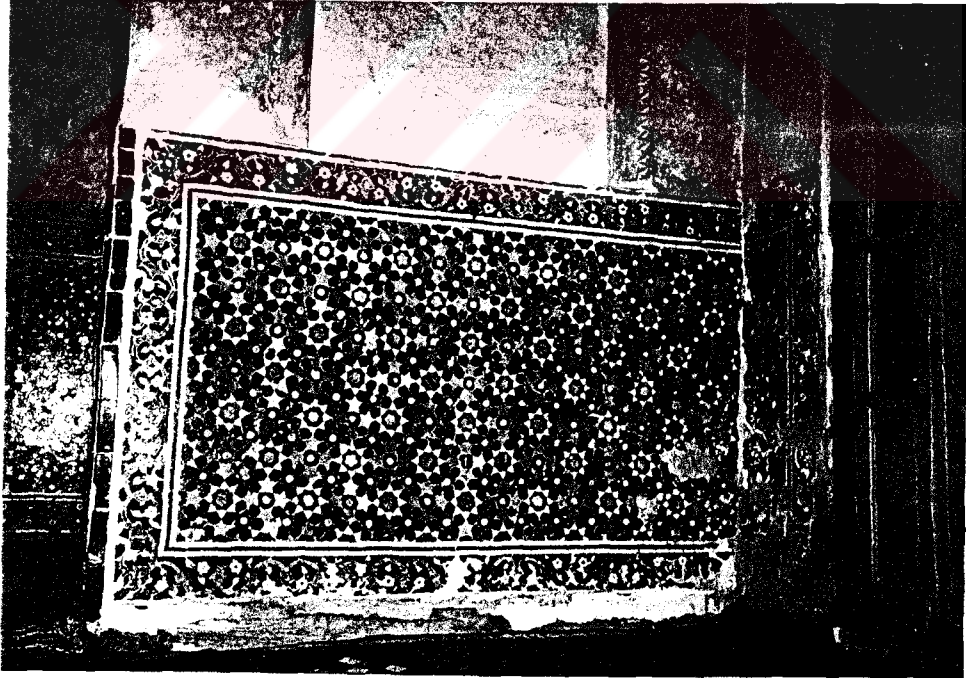
Fot. 35- Hoca Zaynutdin Camii. Kible dvarındaki çini mozaik süslemeler.

Fot. 36- Hoca Zaynutdin Camii. Harim duvarlarındaki çini mozaik süslemeler.

Fot. 37- Hoca Zaynutdin Camii. Harim duvarlarındaki çini mozaik süslemeler.

Fot. 38- Hoca Zaynutdin Camii. Harim duvarlarındaki çini mozaik süslemeler.

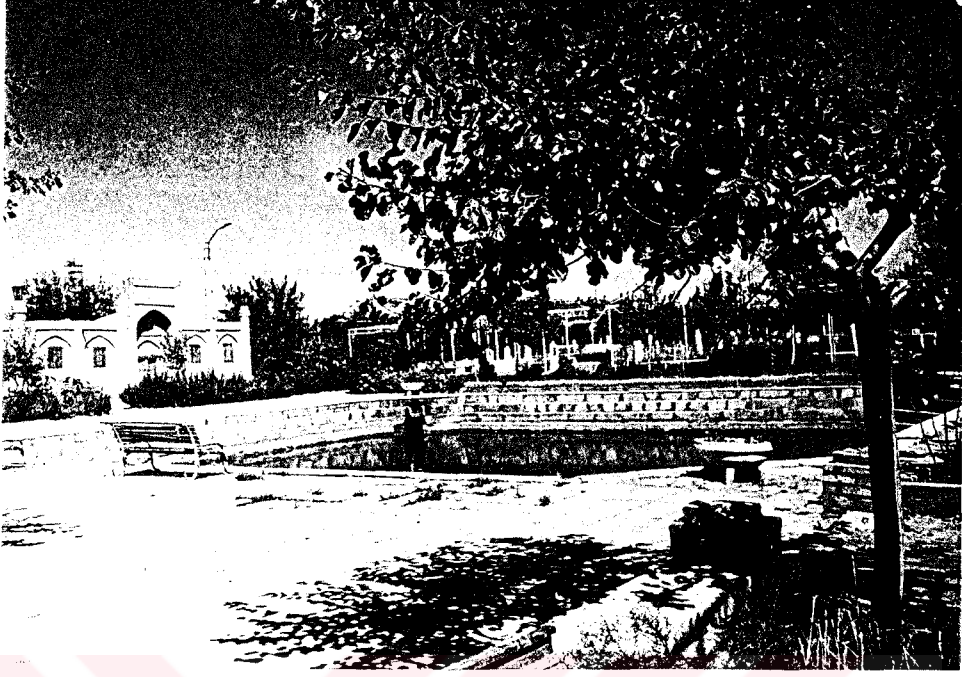

Fot. 39- Hazreti İmam Camii.

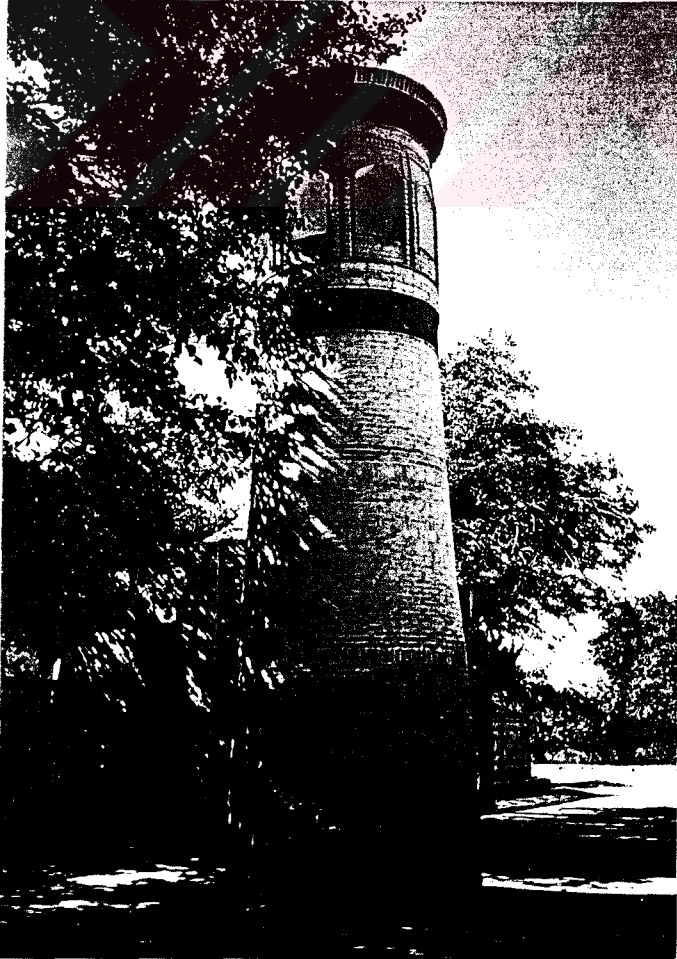
Doğu cephesi.

Fot. 40- Hazreti İmam Camii. Kuzey Cephesi.

Fot. 41- Hazreti İmam Camii Havuz.

Fot 42- Hazreti İmam Camii.

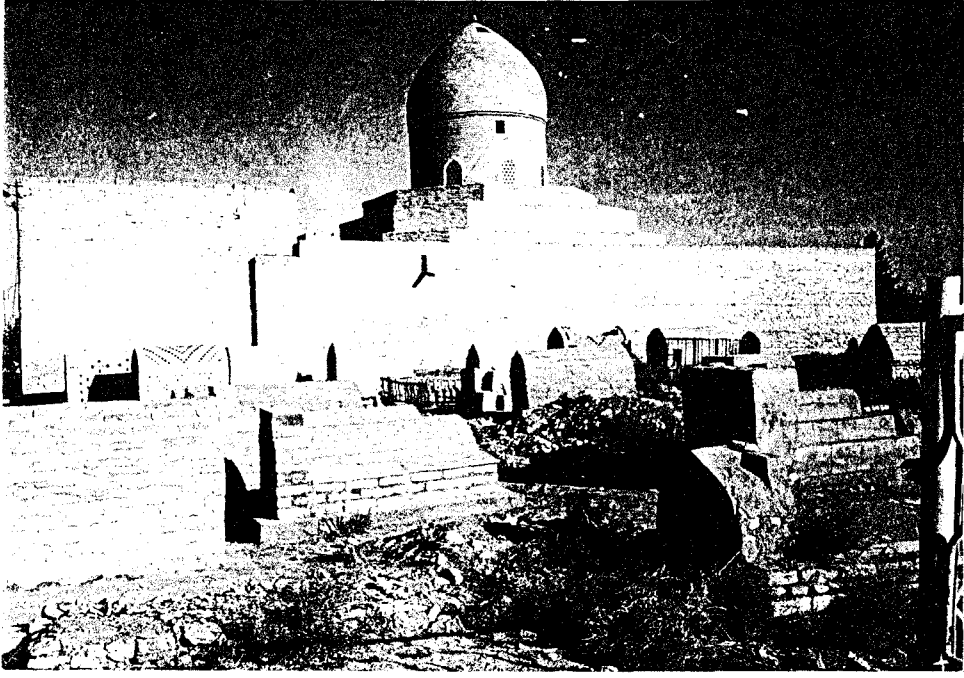
Minare.

Fot. 43- Hazreti İmam Camii. Doğudaki giriş mekanı.

Fot. 44- Hazreti İmam Camii. Batı cephesi.

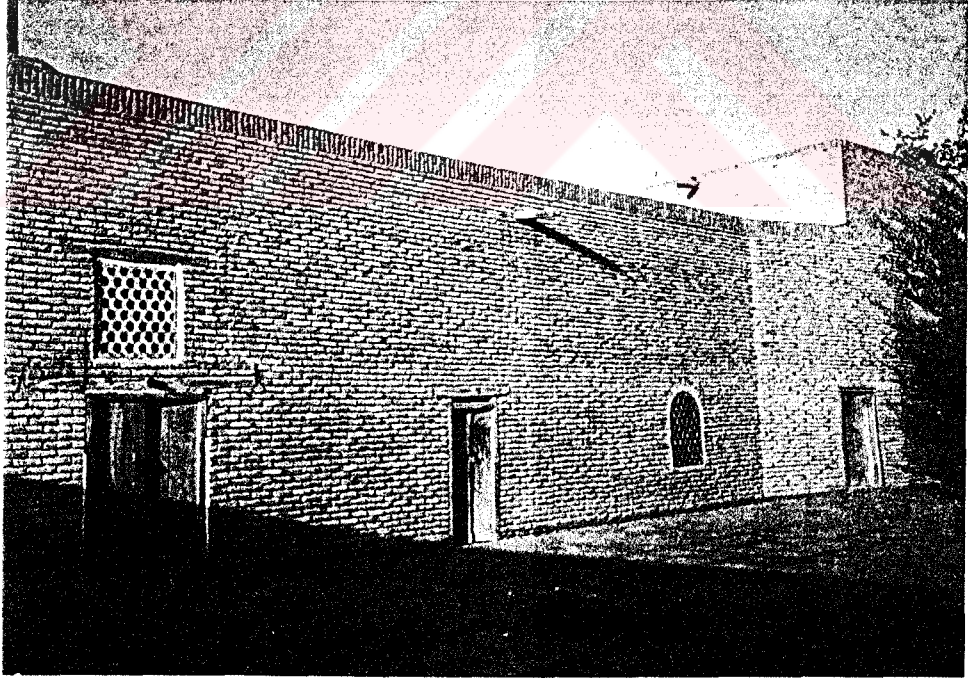
Fot. 45- Hazreti İmam Camii. Batı cephesi.

Fot. 46- Hazreti İmam Camii. Güney cephesi.

Fot. 47- Hazreti İmam Camii. Güney cephesi.

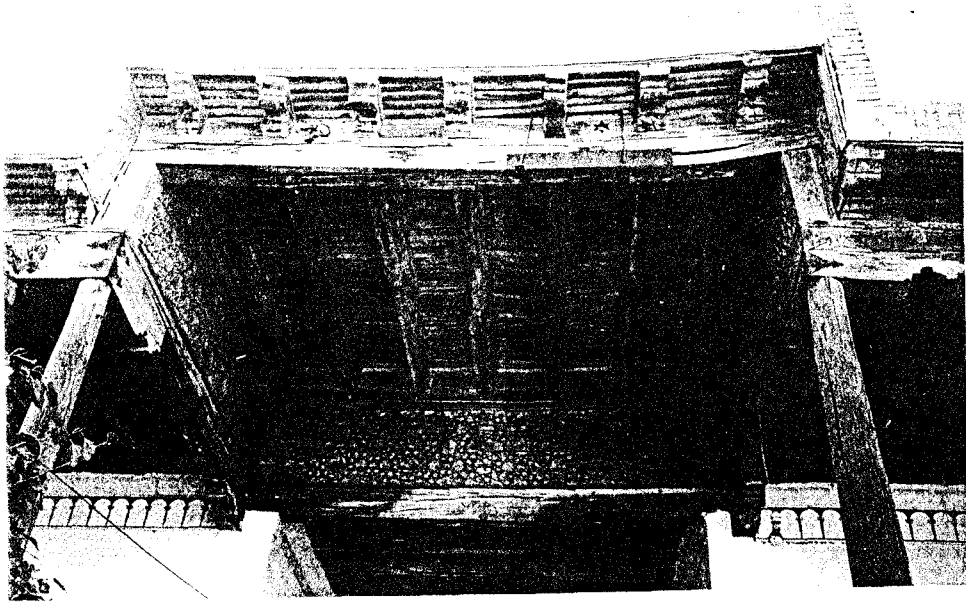
Fot. 48- Hazreti İmam Camii. Güney cephesi.

Fot. 49- Hazreti İmam Camii.
Doğu cephesinin kuzeyi.

Fot. 50- Hazreti İmam Camii.
Doğu cephesindeki giriş eyvanı.

Fot. 51- Hazreti İmam Camii.Son cemaat yerinin doğu kanadının üst örtüsü.

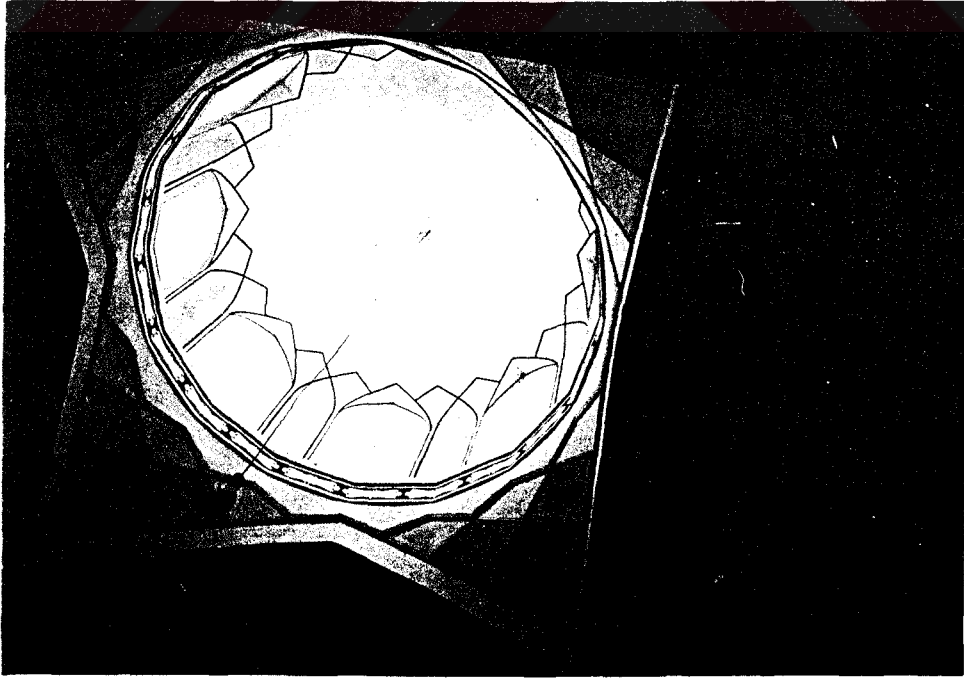

Fot. 52- Hazreti İmam Camii.Harimin kuzey eyvanı.

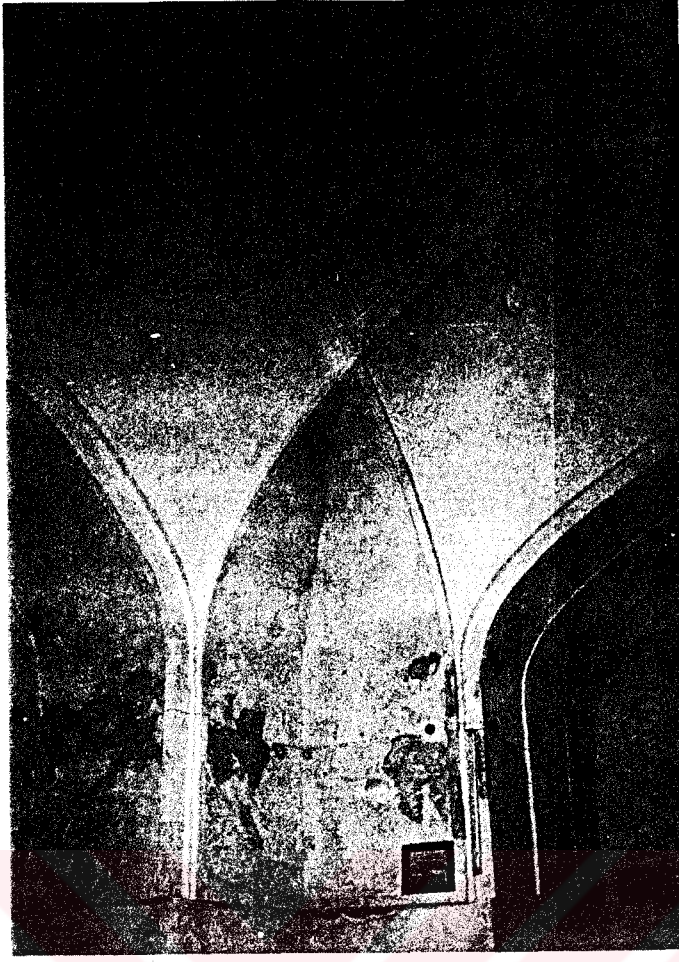

Fot. 53- Hazreti İmam Camii.

Harimin güneydoğu köşesi.

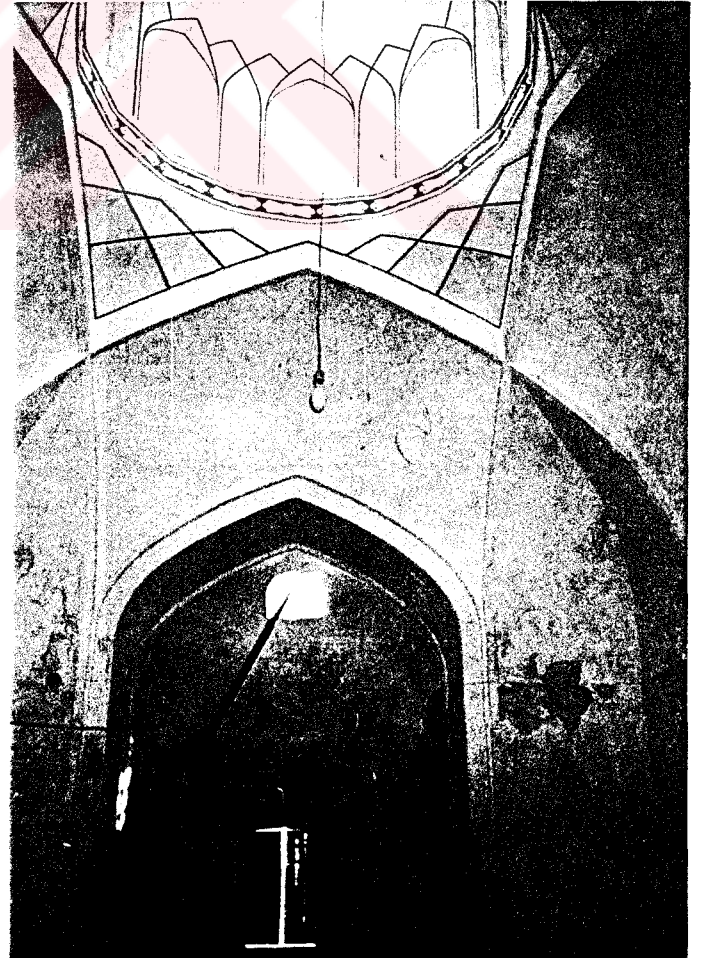

Fot. 54- Hazreti İmam Camii.Harimin kubbesi.

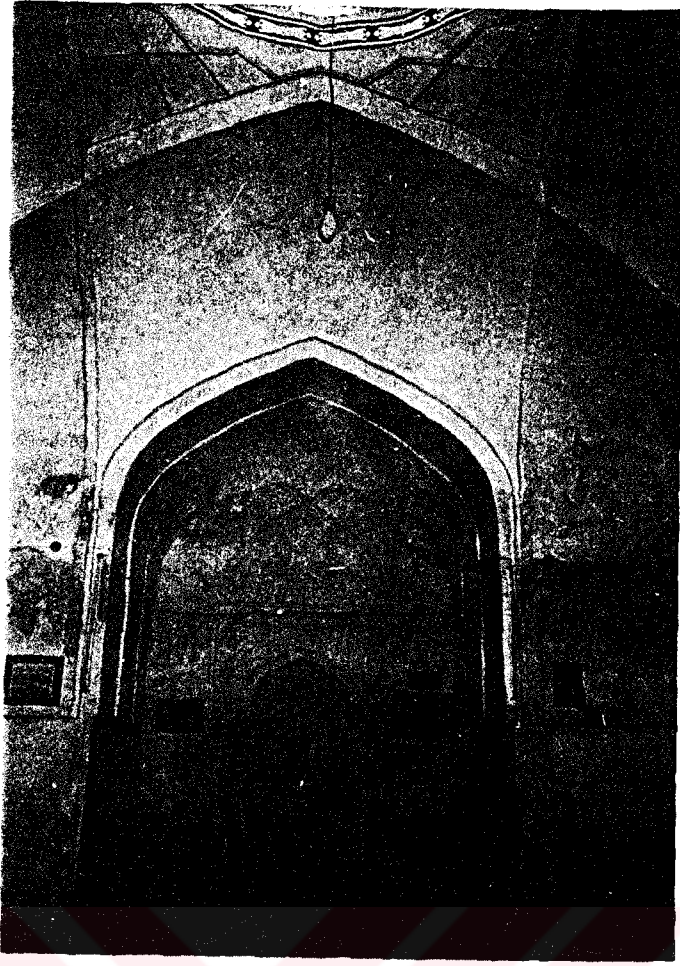
Fot. 55- Hazreti İmam Camii

Harimin güneybatı köşesi.

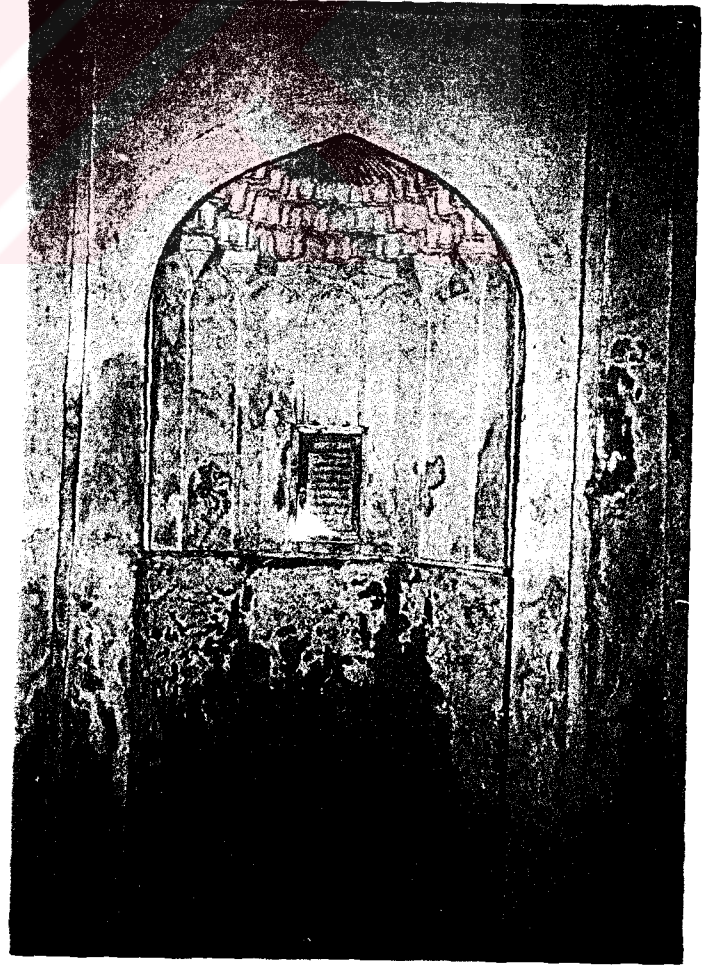

Fot. 56- Hazreti İmam Camii.

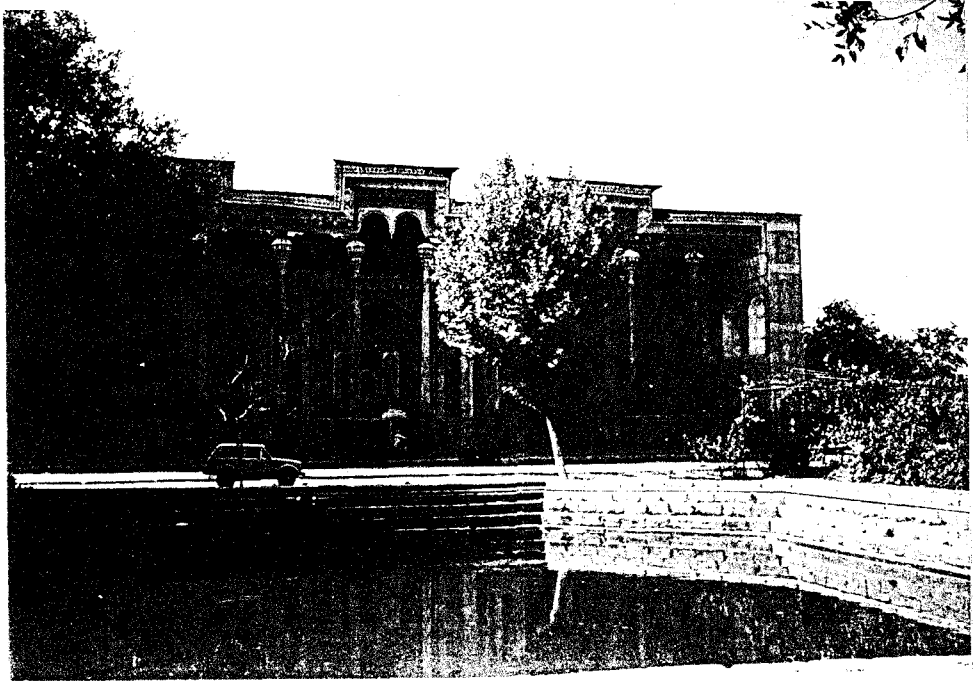
Harimin güney eyvanı.

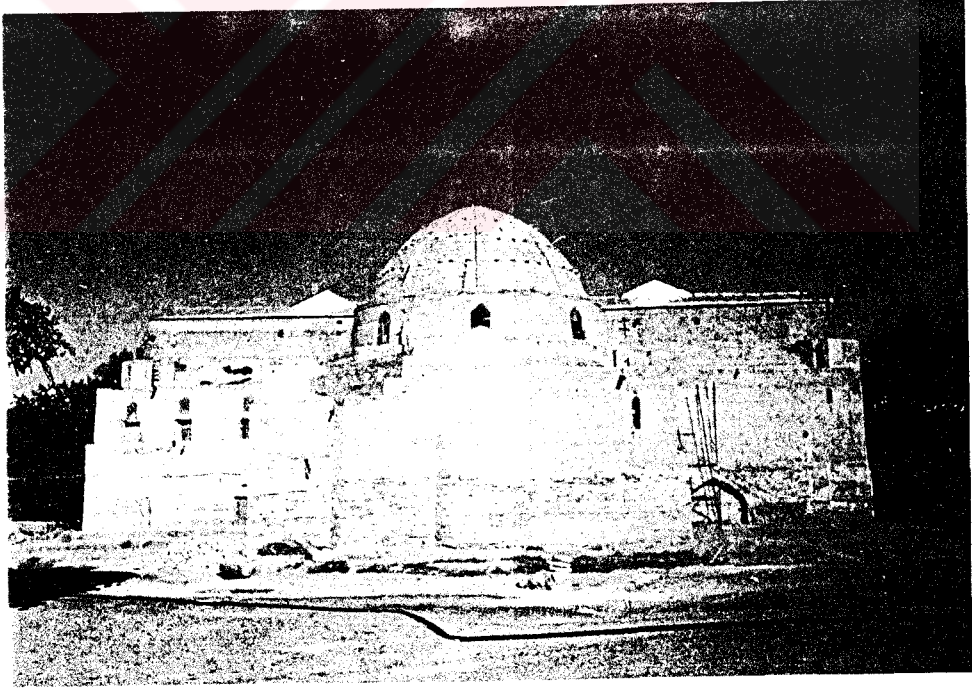
Fot. 57- Hazreti İmam Camii.
Harimin batı eyvanı.

Fot. 58- Hazreti İmam Camii.
Harim, mihrap.

Fot. 59- Bolo Hauz Camii. Doğu Cepheden genel gorunm.

Fot. 60- Bolo Hauz Camii. Batı cephesi.

Fot. 61- Bolo Hauz Camii. Güney cephesi.

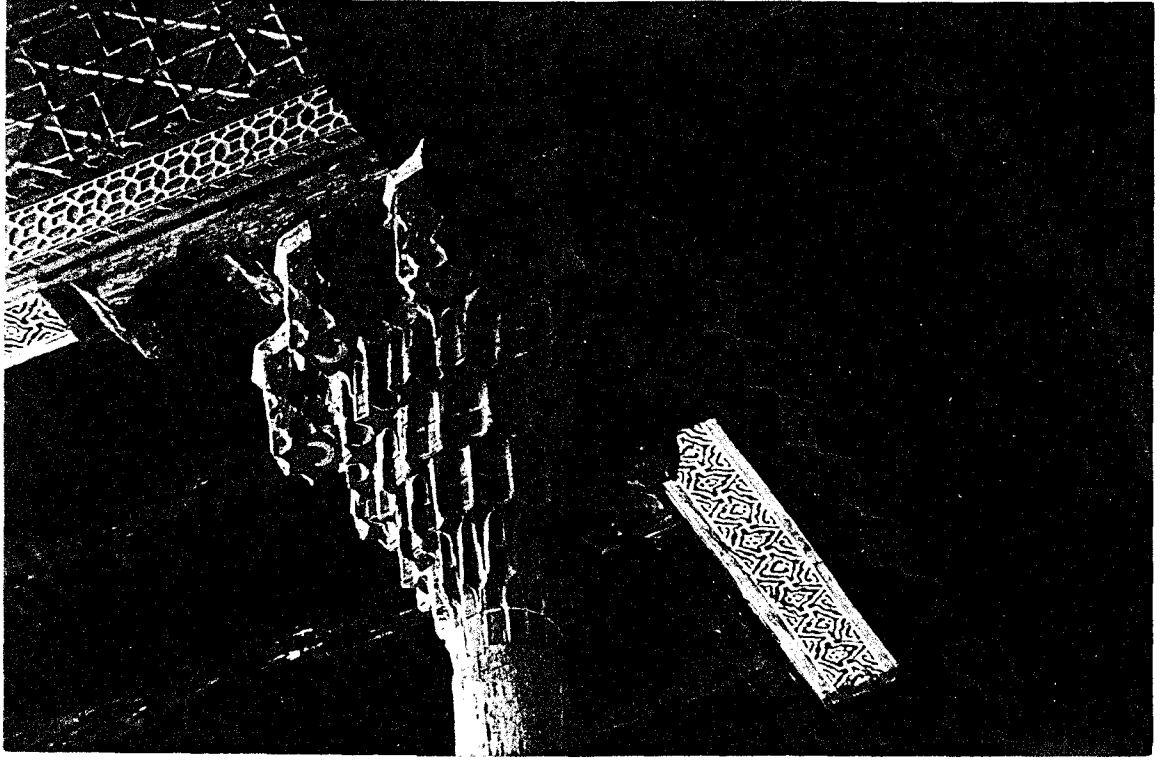
Fot. 62- Bolo Hauz Camii.
Güneydoğu cephesi

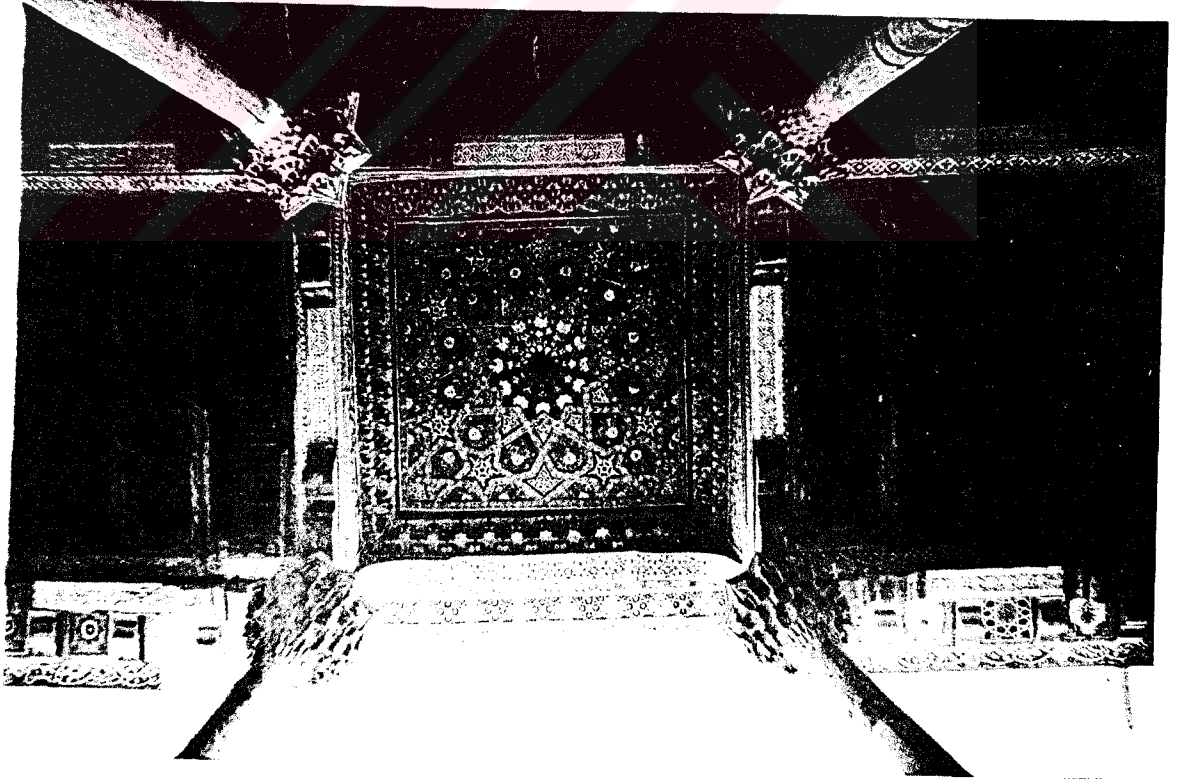
Fot. 63- Bolo Hauz Camii. Kuzeybatı köşesi.

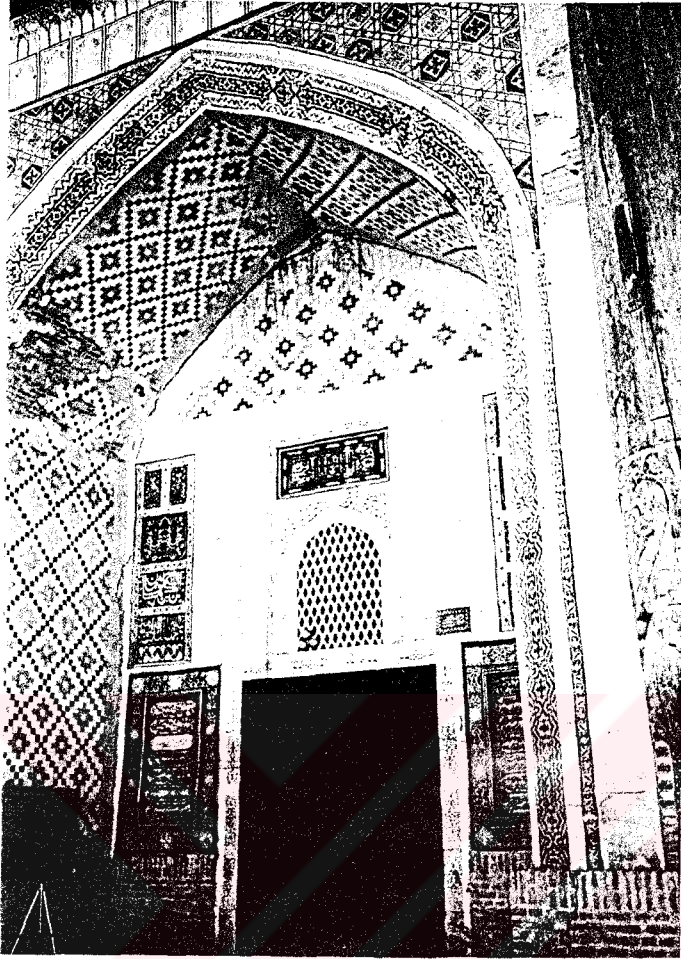
Fot. 64- Bolo Hauz Camii.
Son cemaat yeri.

Fot. 65- Bolo Hauz Camii. Son cemaat yeri sütünlarında ayrıntı.

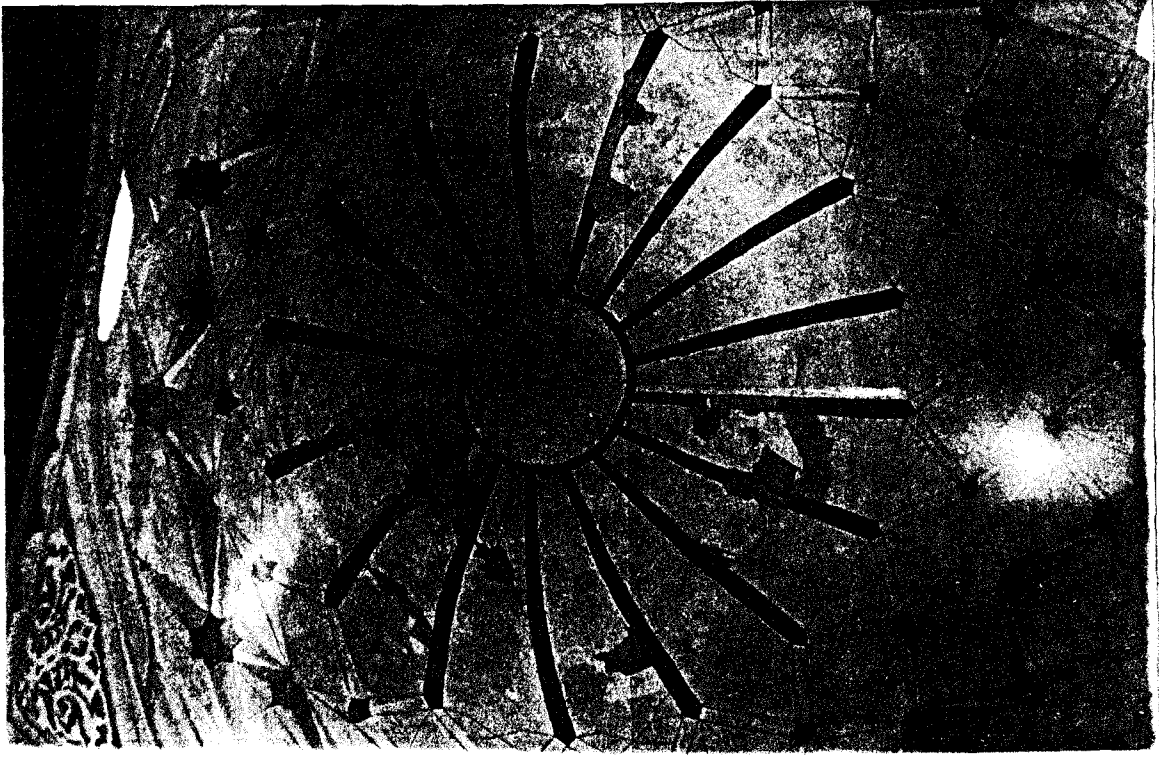
Fot. 66- Bolo Hauz Camii. Son cemaat yeri tavanı.

Fot. 67- Bolo Hauz Camii.
Giriş eyvanı.

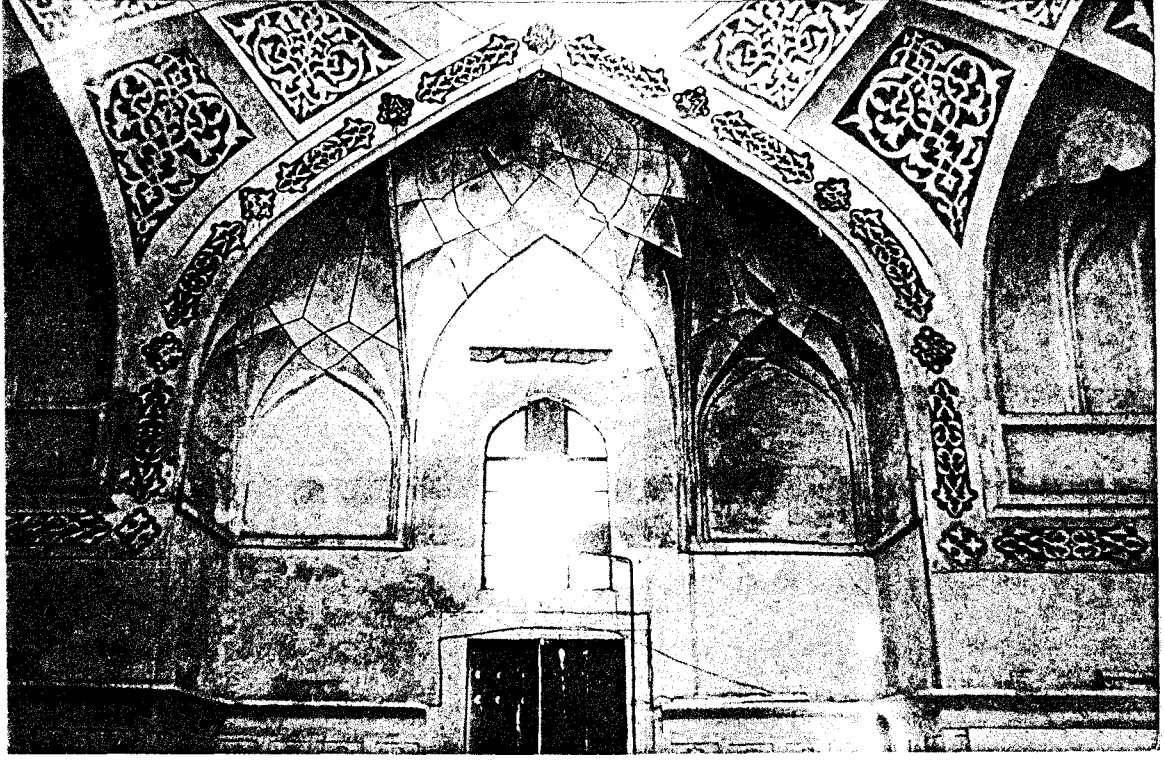
Fot. 68- Bolo Hauz Camii. Harim kubbesi.

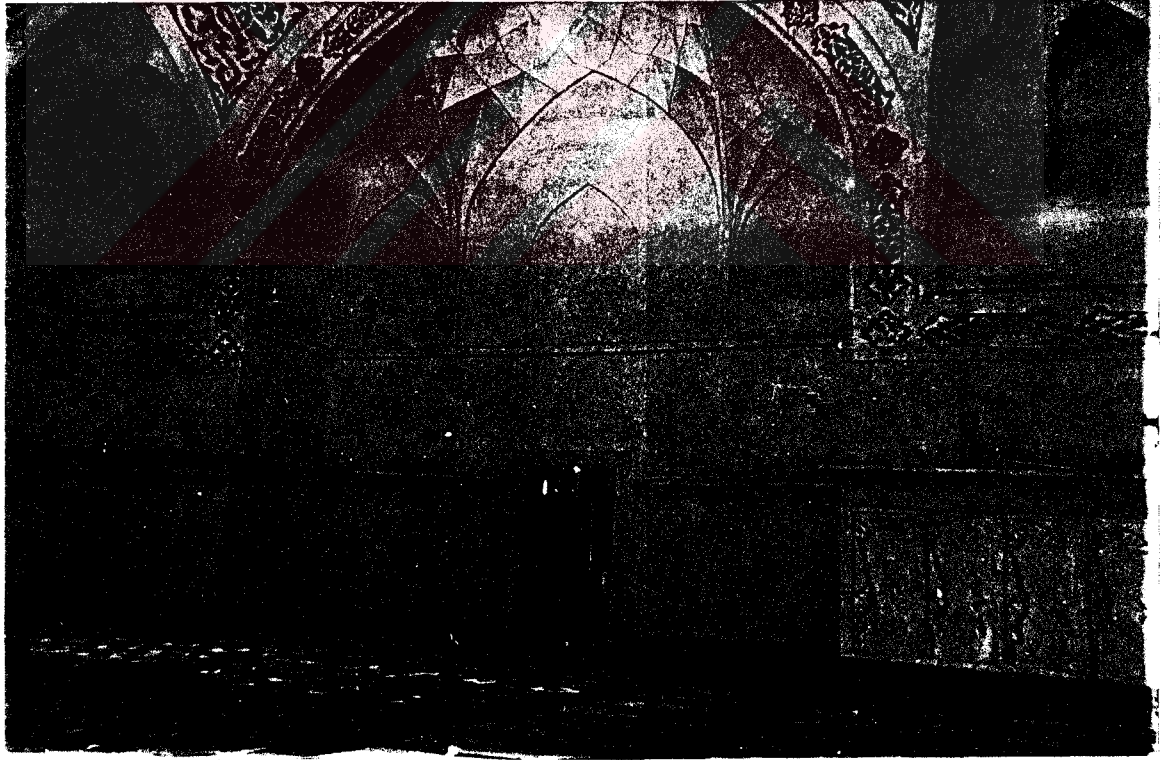
Fot. 69- Bolo Hauz Camii. Harim kubbesi.

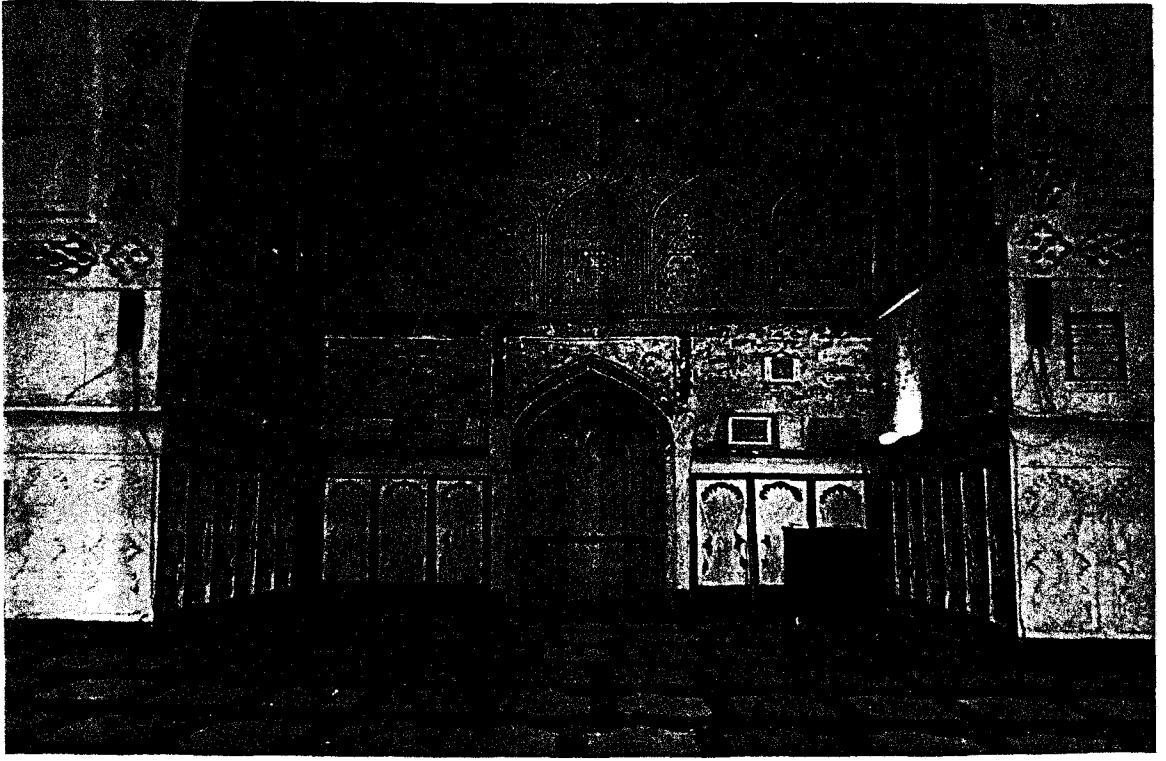
Fot. 70- Bolo Hauz Camii. Harim, doğu duvarı.

Fot. 71- Bolo Hauz Camii. Harim, kuzey duvarı.

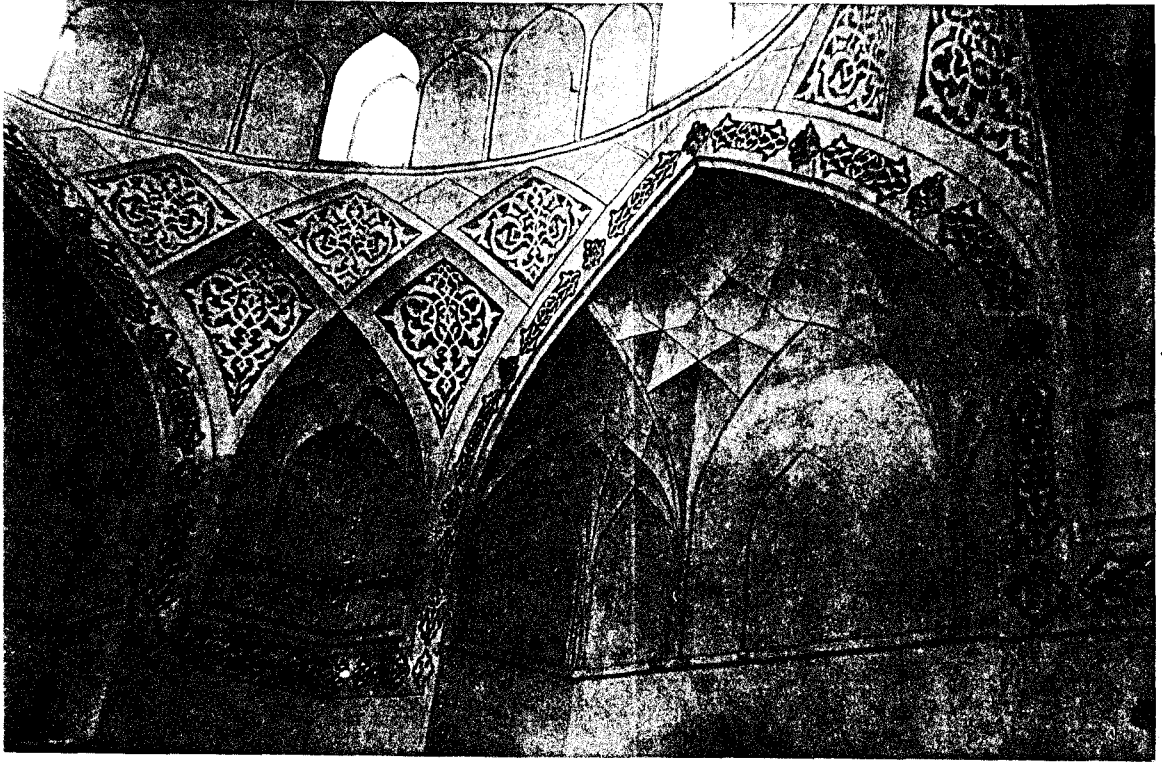
Fot. 72- Bolo Hauz Camii. Harim, güney duvarı.

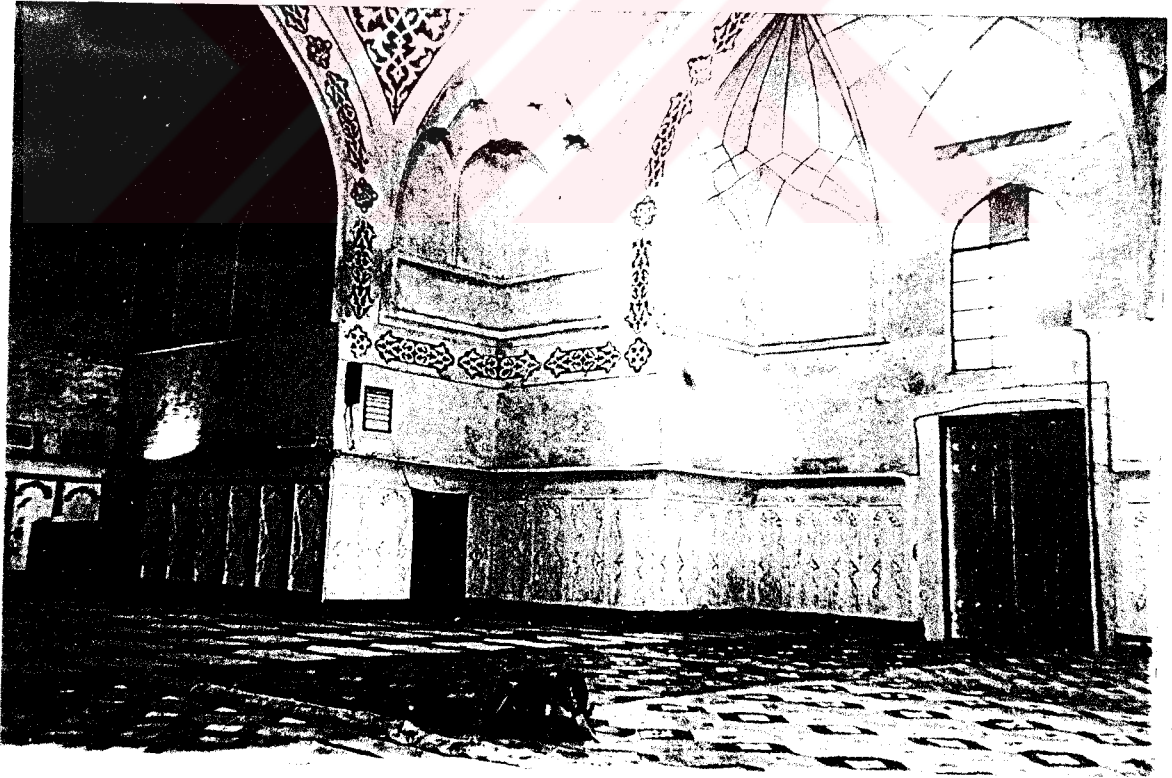
Fot. 73- Bolo Hauz Camii. Harim, batı duvarı.

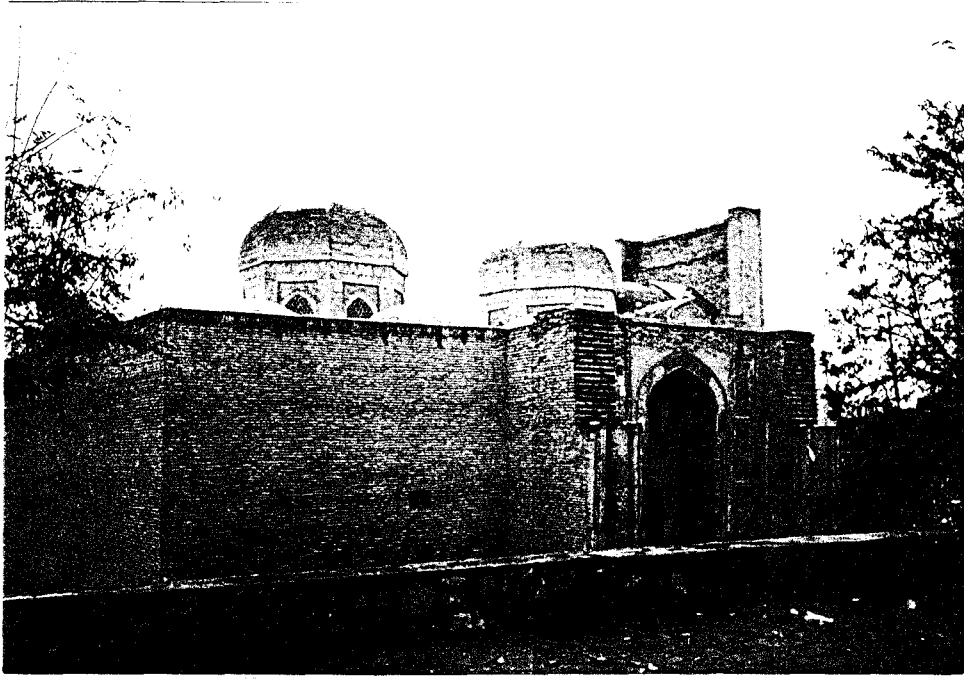
Fot. 74- Bolo Hauz Camii. Harim, batı eyvanının üst örtüsü.

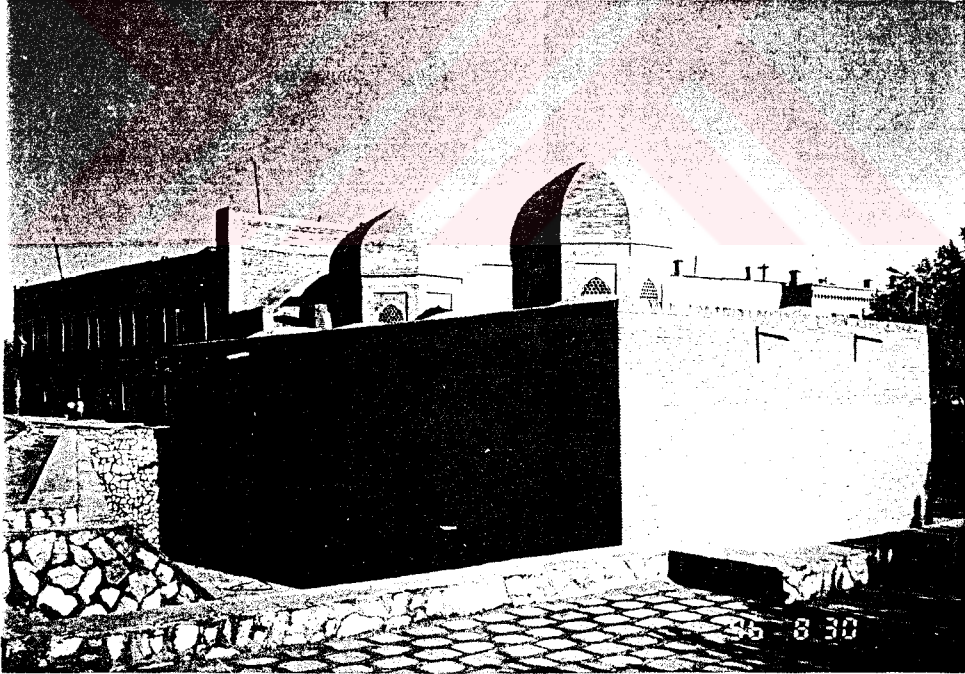
Fot. 75- Bolo Hauz Camii. Harim, eyvanların üst örtüsü.

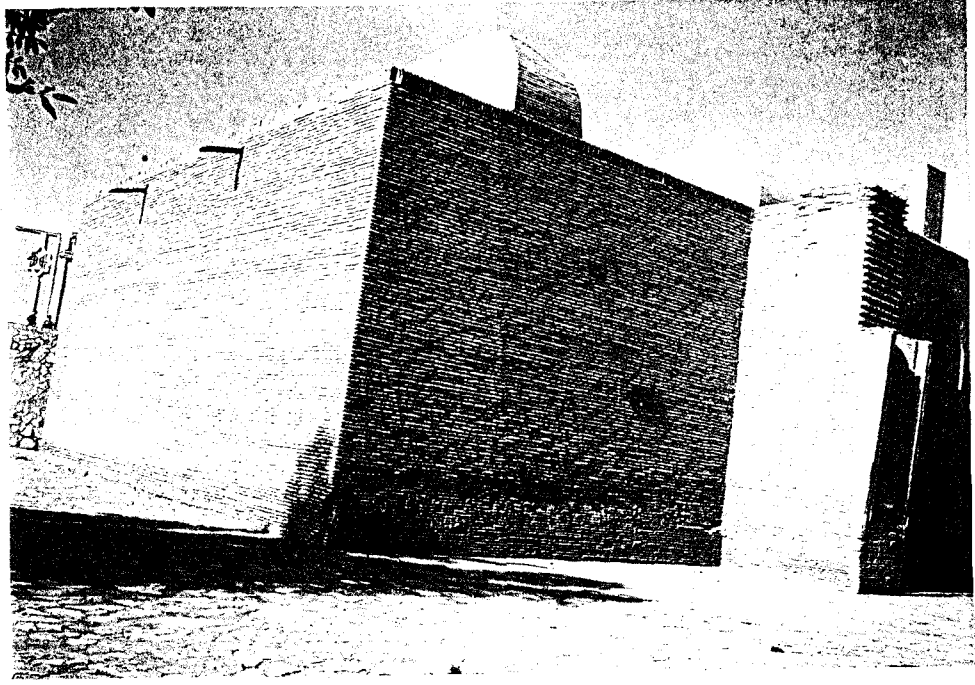
Fot. 76- Bolo Hauz Camii. Harim kuzey batı köşesi.

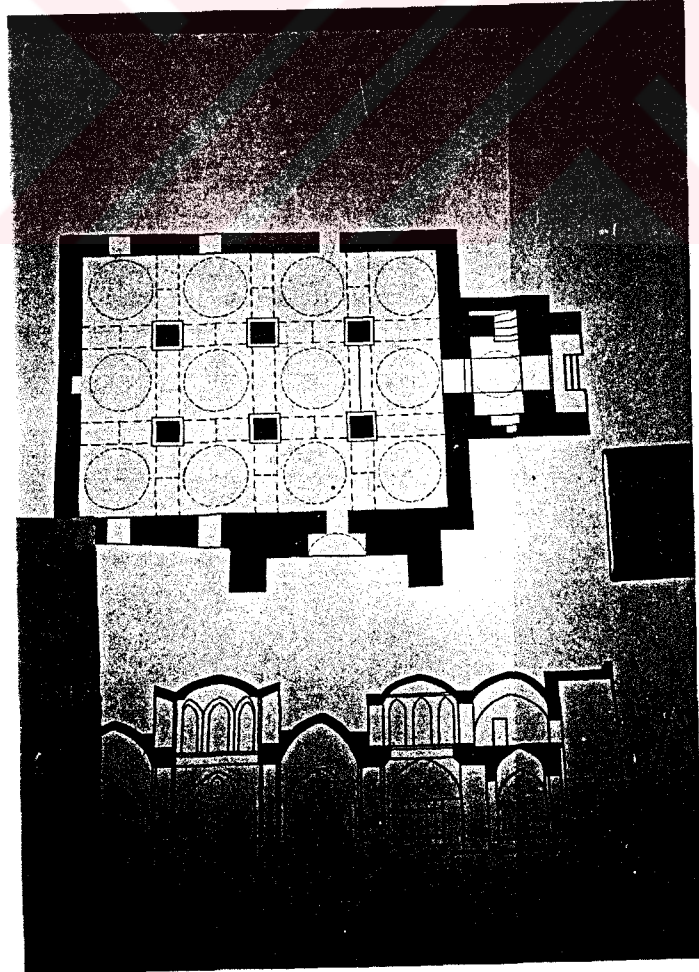
Fot. 77- Magoki Attari Camii.Güney cepheden genel görünümü.

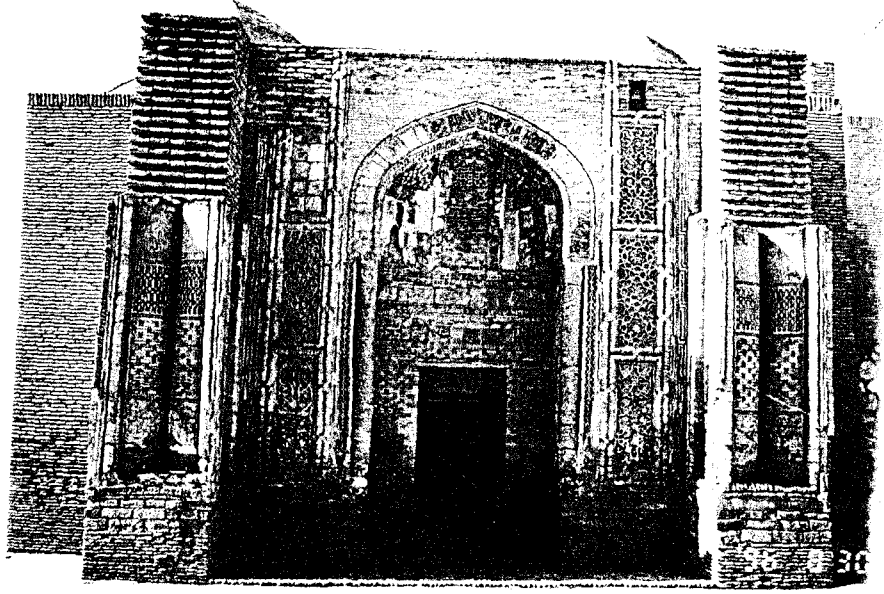
Fot. 78- Magoki Attari Camii.Kuzeybatı cephesi.

Fot. 79- Magoki Attari Camii.Güneybatı cephesi.

Fot. 80- Magoki Attari Camii. Pla

Fot. 81- Magoki Attari Camii. Güney cephedeki taçkapısı.

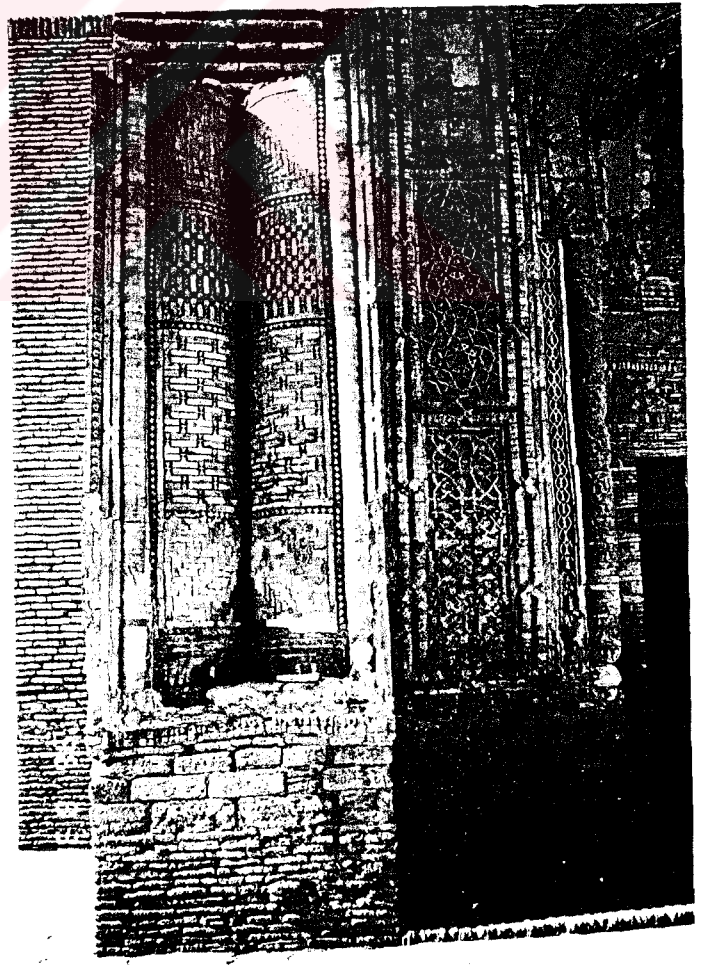

Fot. 82- Magoki Attari Camii.
Taçkapı.

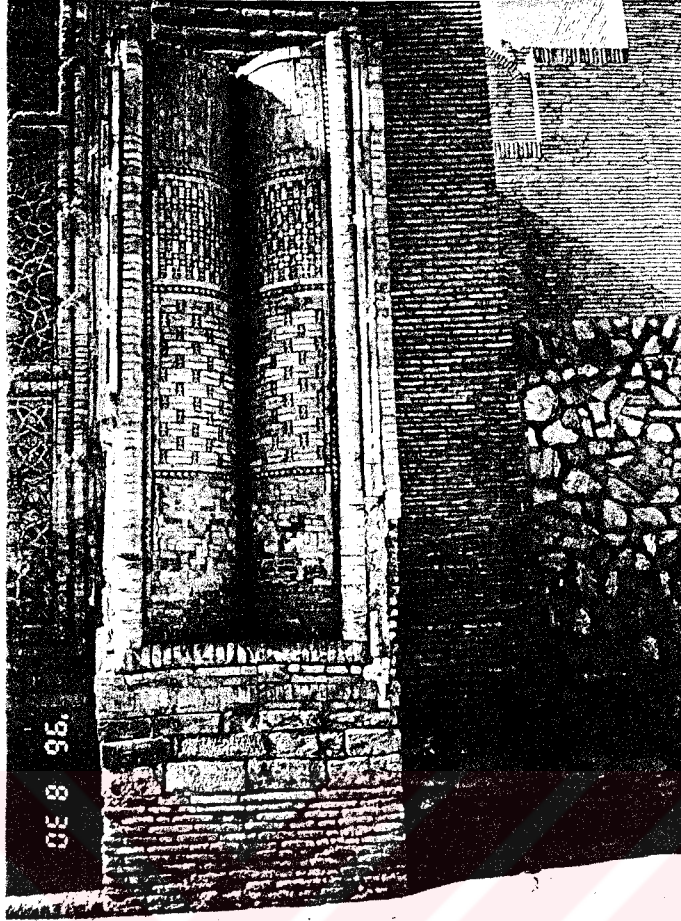
Fot. 83 - Magoki Attari Camii.

Taçkapı.

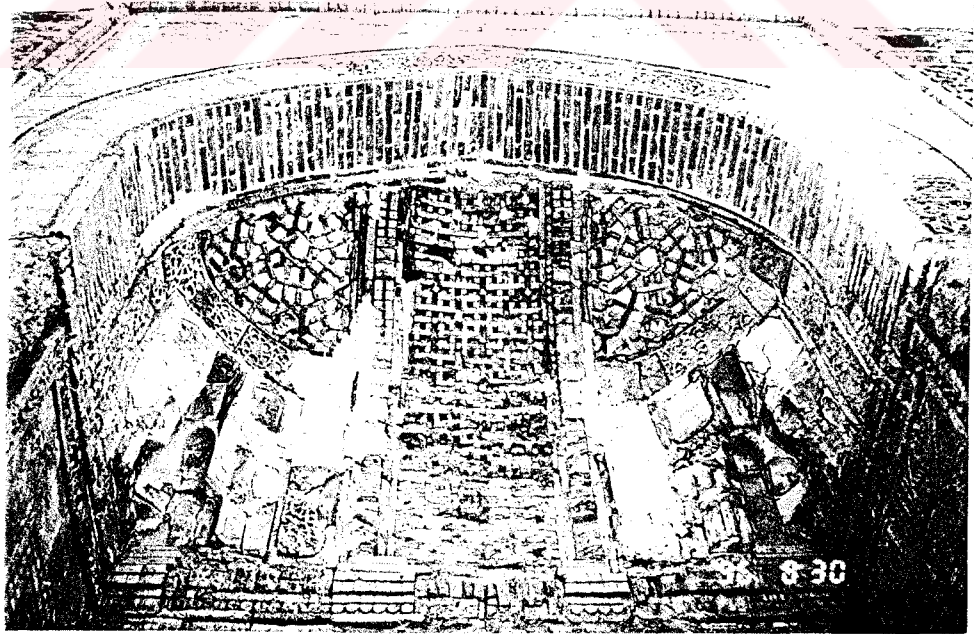
Fot. 84- Magoki Attari Camii.

Taçkapı.

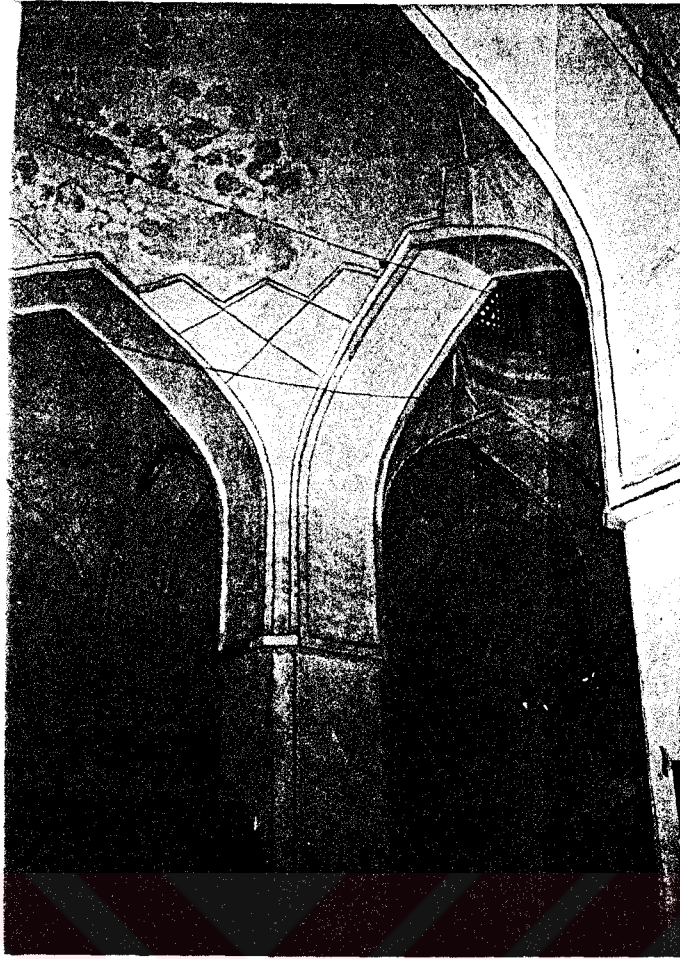

Fot. 85- Magoki Attari Camii.

Taçkapı.

Fot. 86- Magoki Attari Camii. Taçkapı.

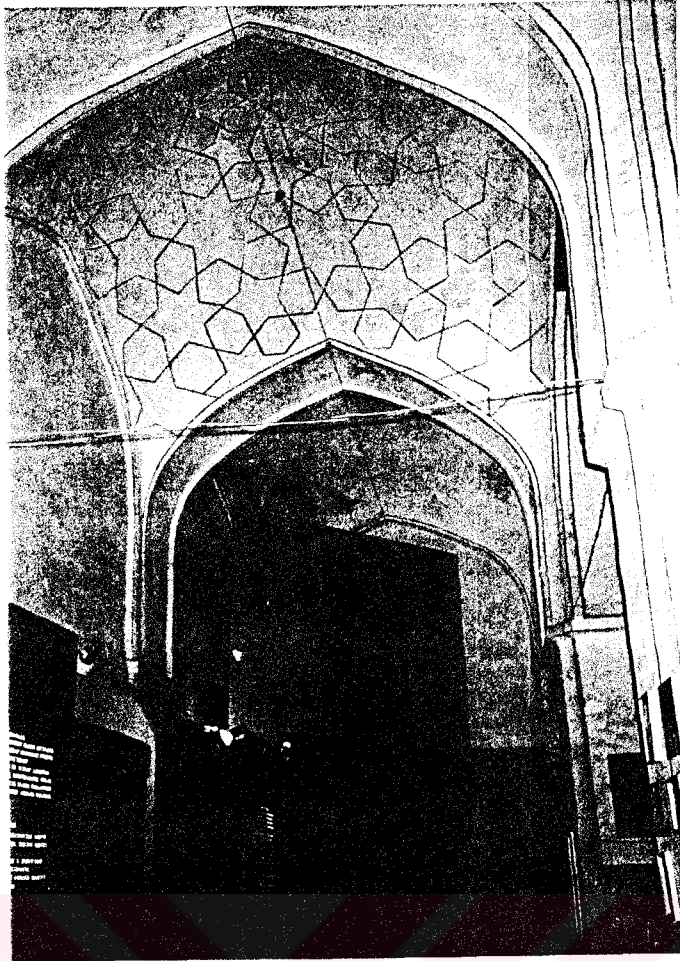
Fot. 87- Magoki Attari Camii.

Harim.

Fot. 88- Magoki Attari.

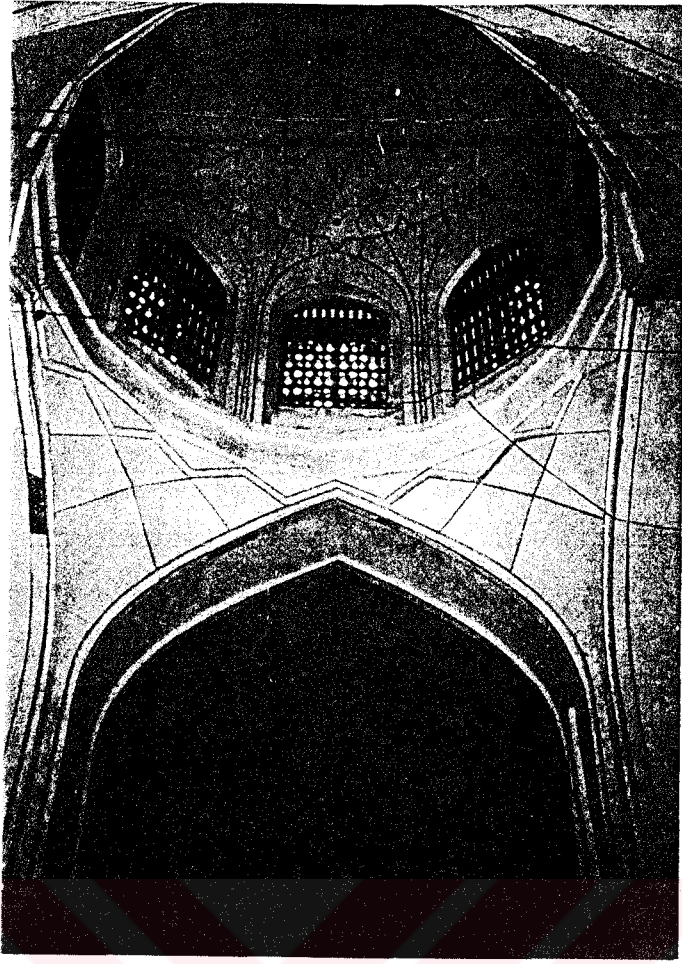
Harim.

Fot. 89- Magoki Attari Camii.
Harim.

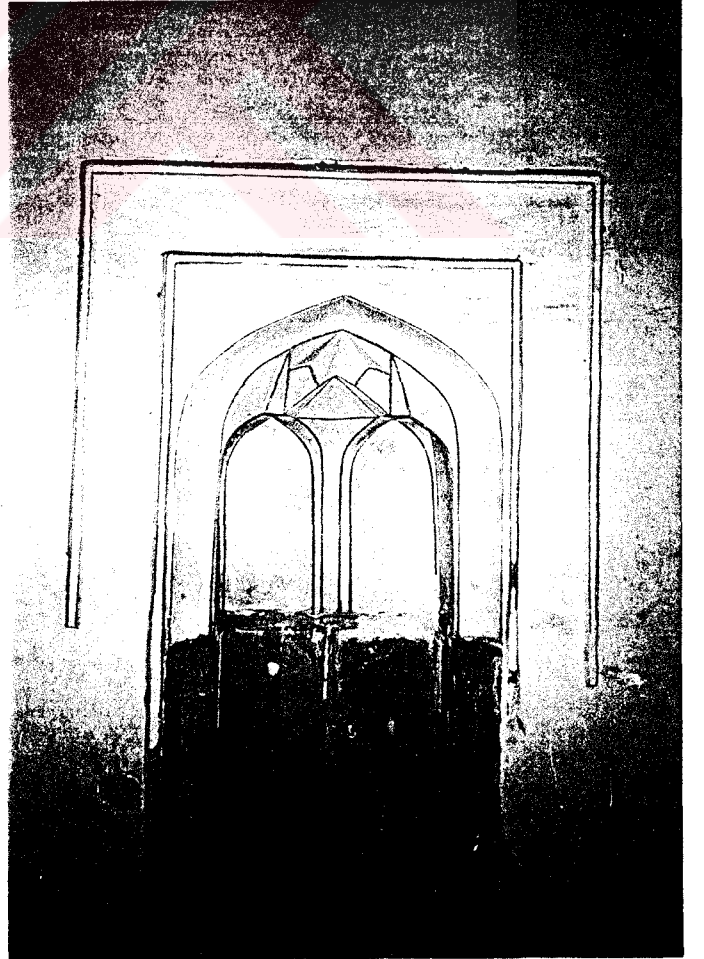

Fot. 90- Magoki Attari Camii.
Harim.

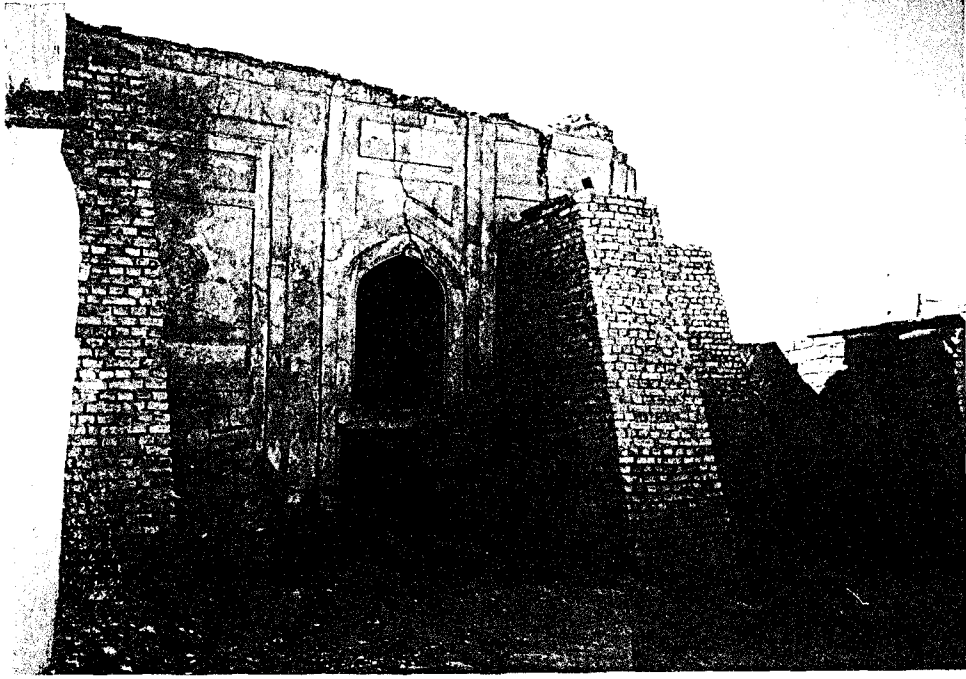
Fot. 91- Magoki Attari Camii.

Harim, batıdan üçüncü kubbe.

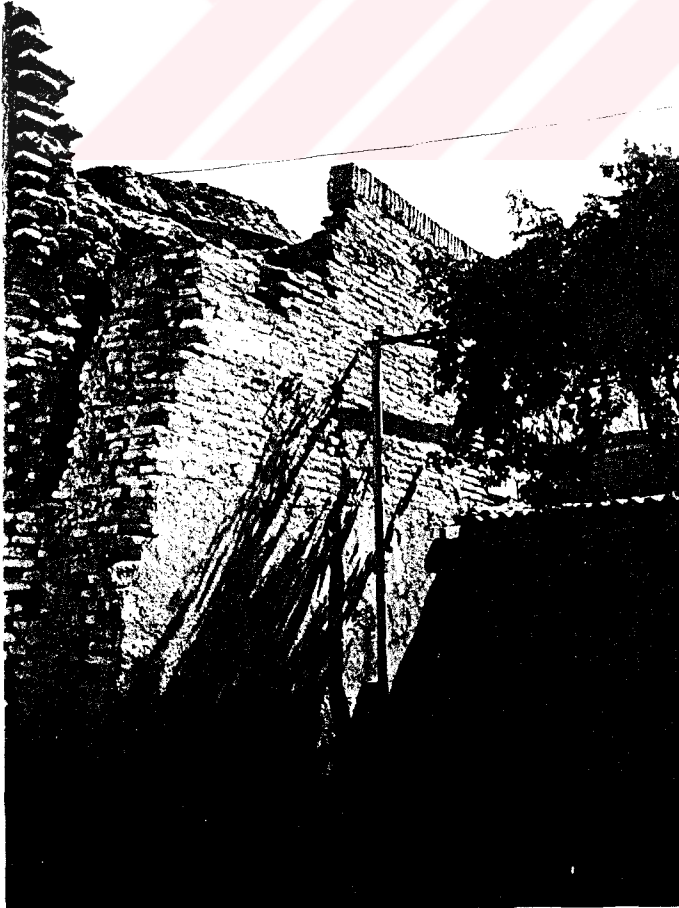

Fot. 92- Magoki Attari Camii.

Mihrap.

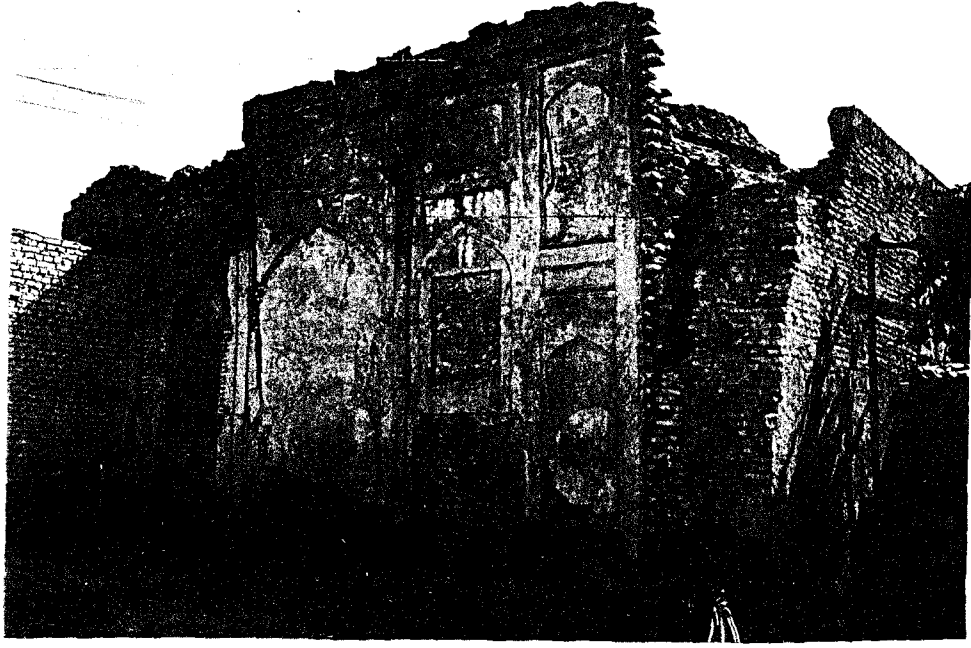

Fot. 93- Kukeldaş Camii. Güneydoğudan genel görünüşü.

Fot. 94- Kukeldaş Camii.

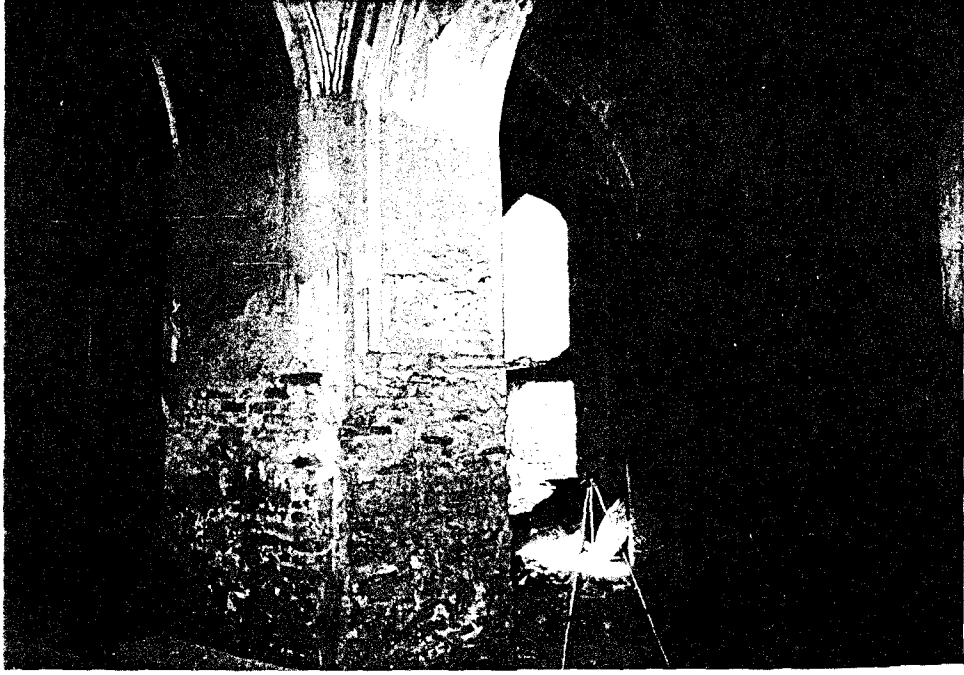
Batı Cephесinin kuzey tarafı.

Fot. 95- Kukeldaş Camii. Kuzey Cephe.

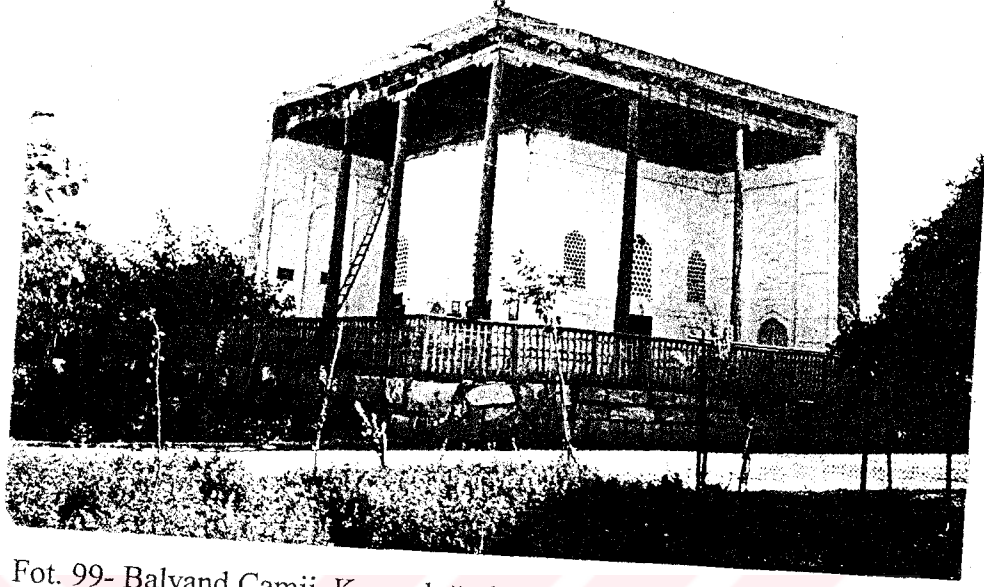
Fot. 96- Kukeldaş Camii. Harim.

Fot. 97- Kukeldaş Camii. Harimin kuzeybatı köşeden görünümü.

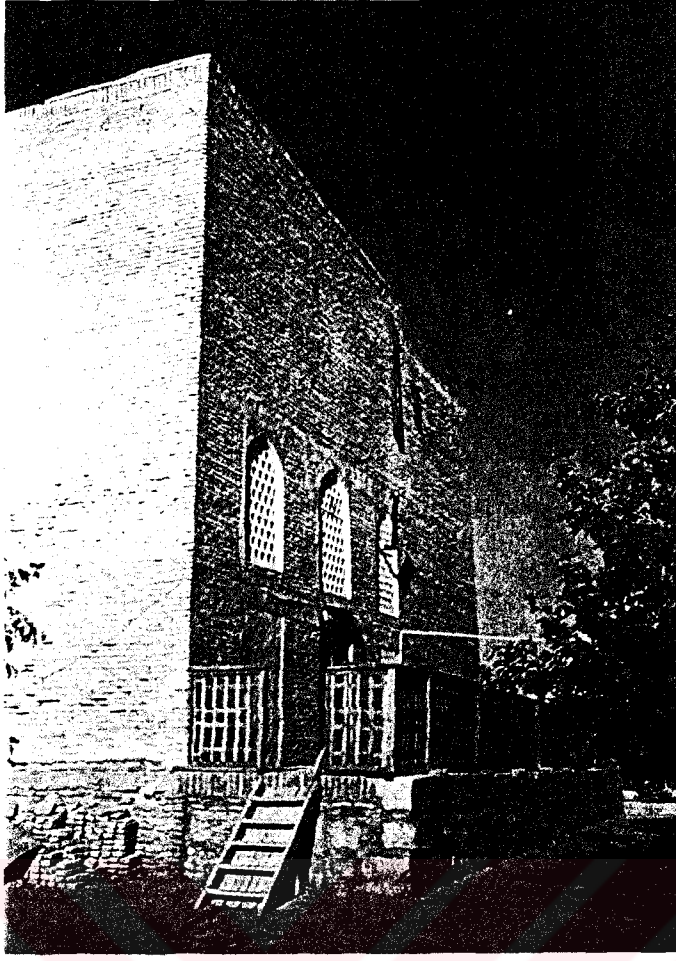
Fot. 98- Kukeldaş Camii. Mihrap.

Fot. 99- Balyand Camii. Kuzeydoğudan genel görünüşü.

Fot. 100- Balyand Camii. Batı cephesi.

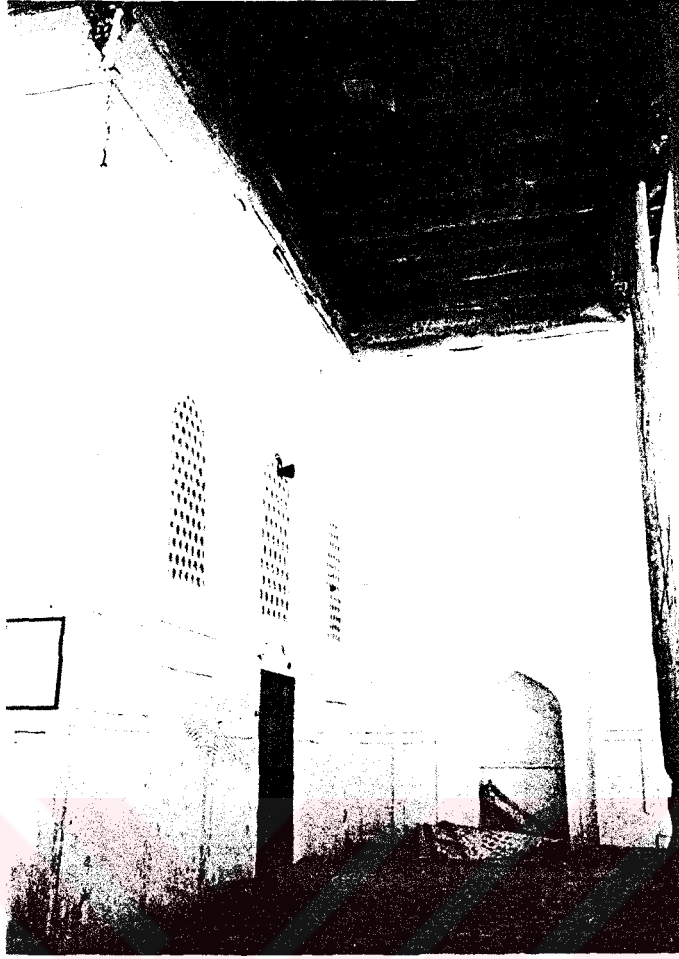
Fot. 101- Balyand Camii.

Güney cephesi.

Fot. 102- Balyand Cami.

Doğu cephesi.

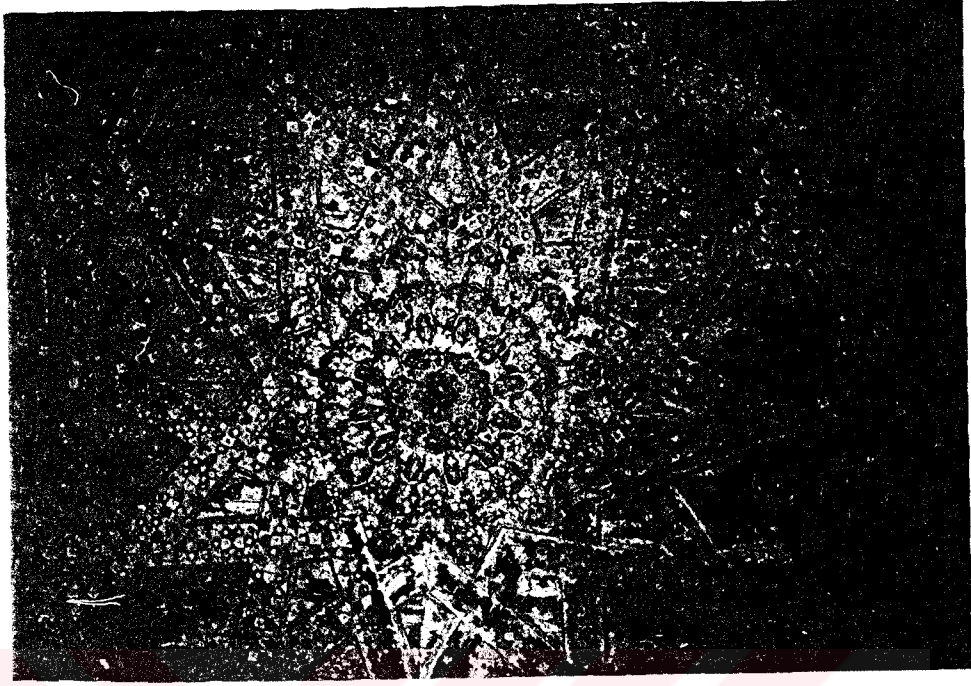

Fot. 103- Balyand Camii.

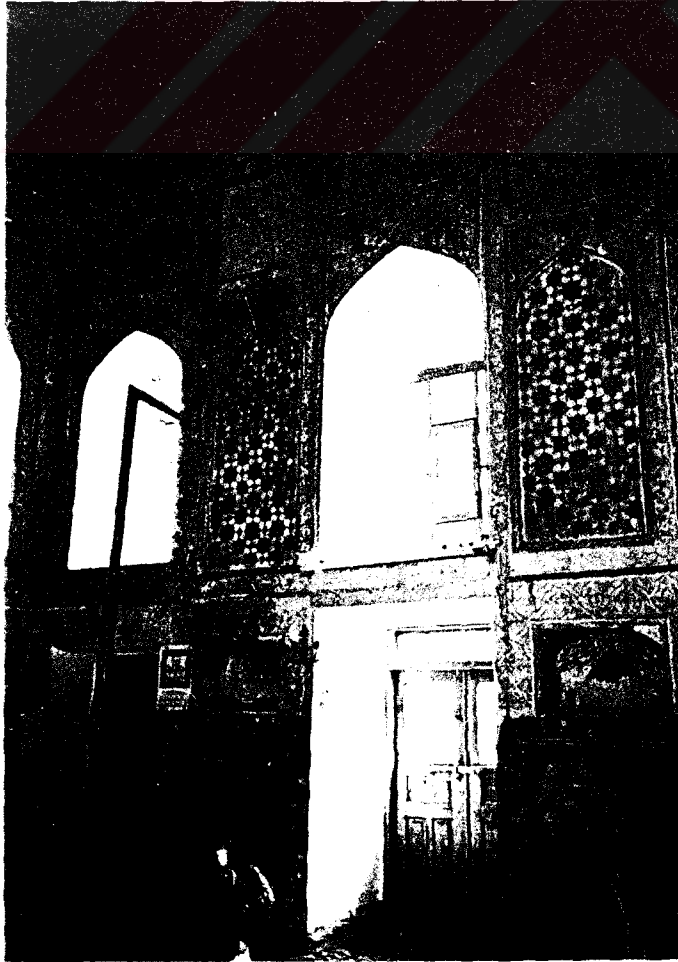
Kuzey cephesi.

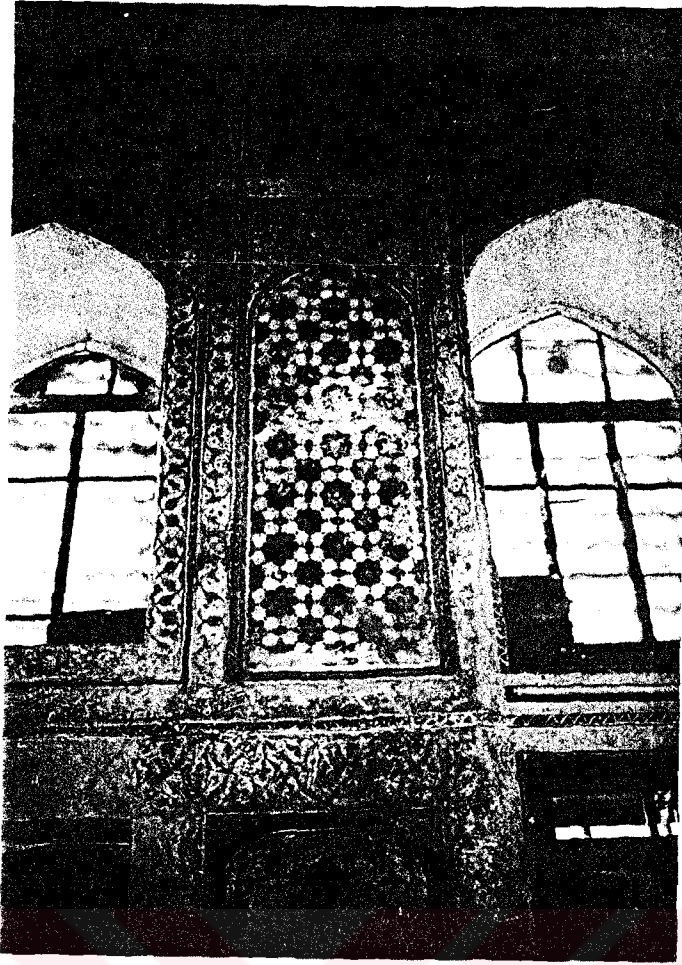
Fot. 104- Balyand Camii.Son cemaat yeri tavanı.

Fot. 105- Balyand Camii. Harim tavanı.

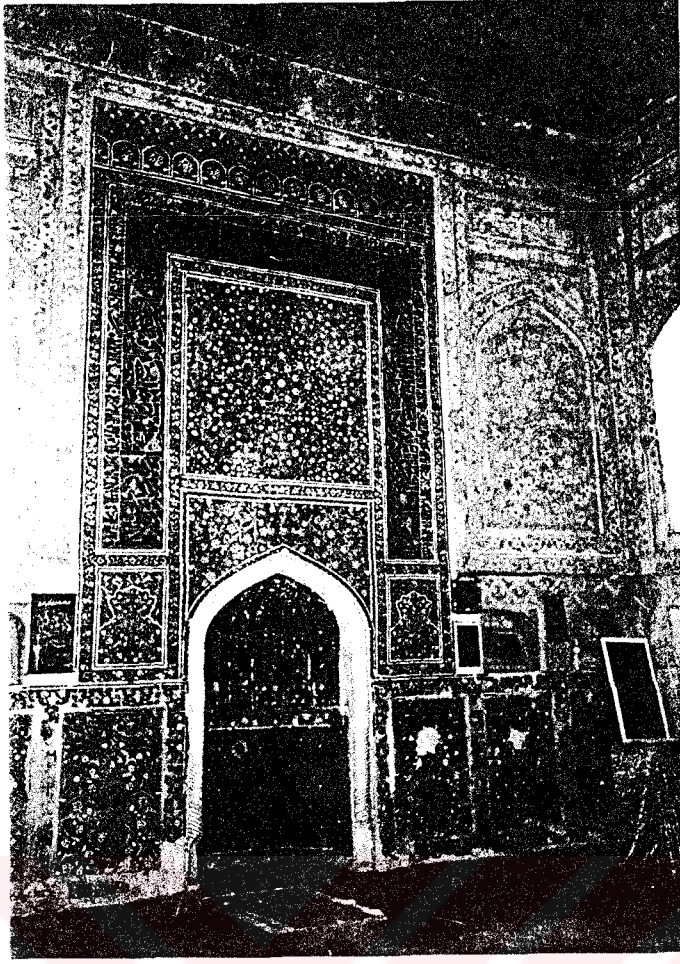
Fot. 106- Balyand Camii. Harimin
Güney duvarı.

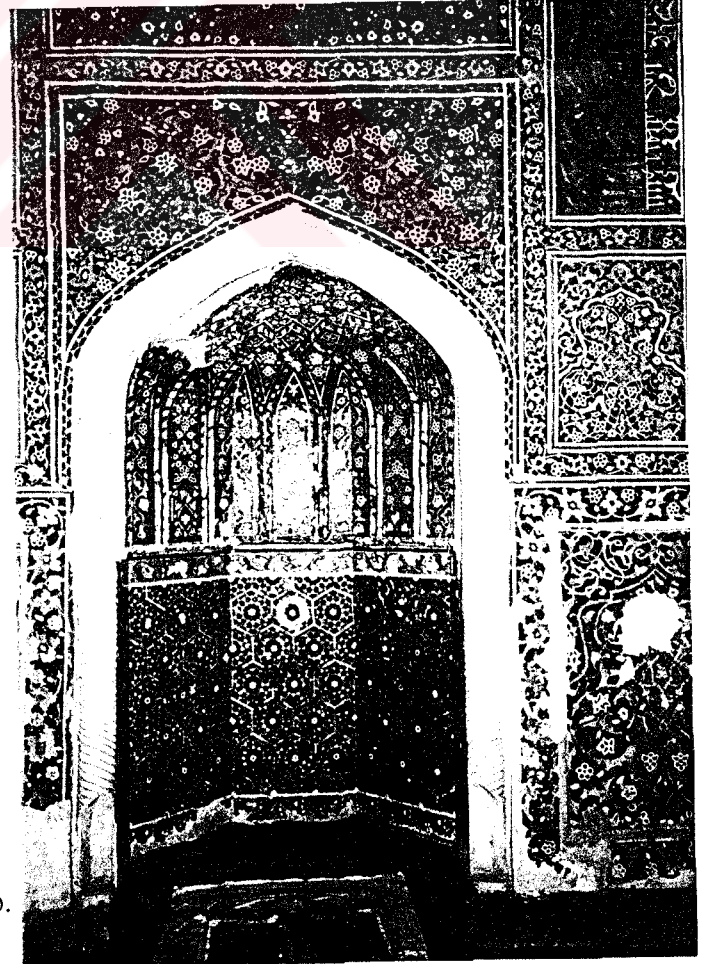
Fot. 107- Balyand Camii.Harimin
kuzey duvarı ortası

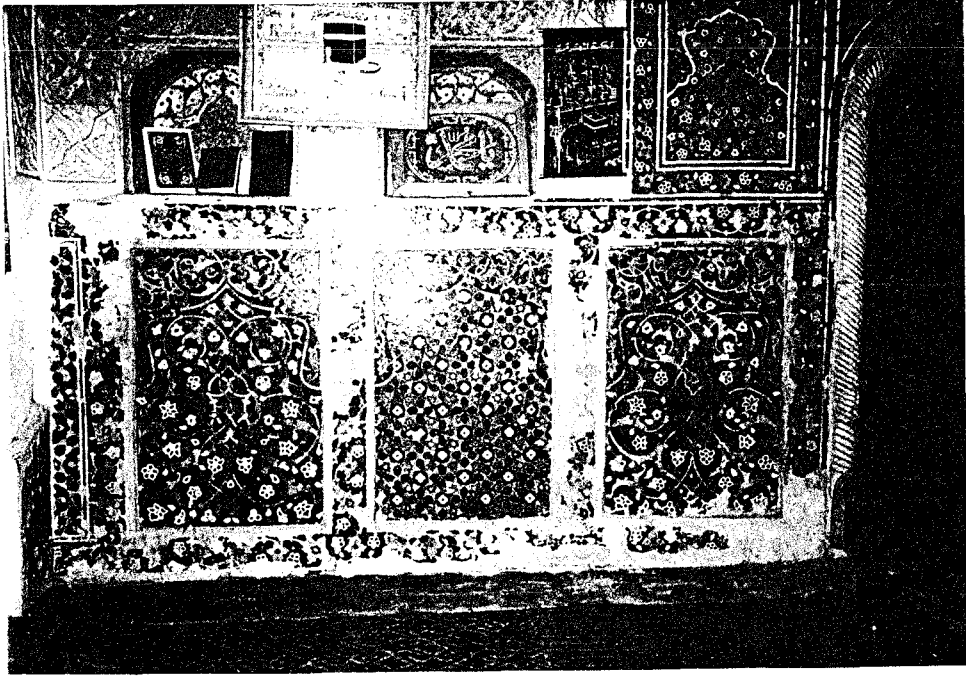
Fot. 108-Balyand Camii.Harimin
doğu cephesi ortası.

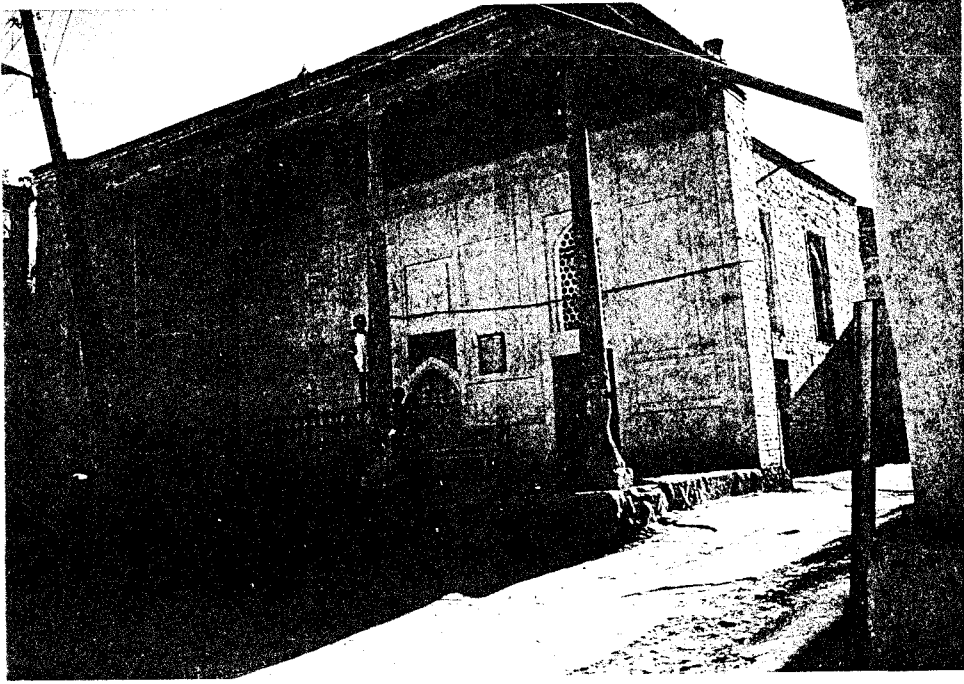
Fot. 109- Balyand Camii.Harimin
batı duvarı, mihrap.

Fot. 110 - Balyand Camii. Mihrap.

Fot. 111- Balyand Camii. Harimin batı duvarının güney kanadı

Fot. 112- İmam Gazali Camii.Kuzeydoğudan genel görünüşü.

Fot. 113 - İmam Gazali Camii.Güney cephesinin doğu kanadı.

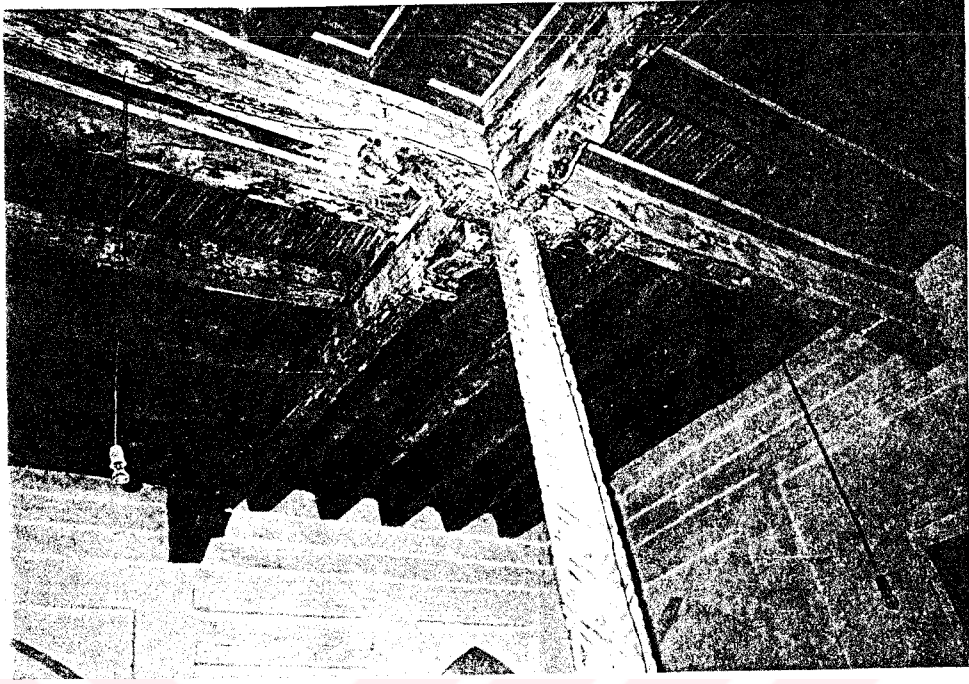

Fot. 114 - İmam Gazali Camii.Güney cephesinin batı kanadı.

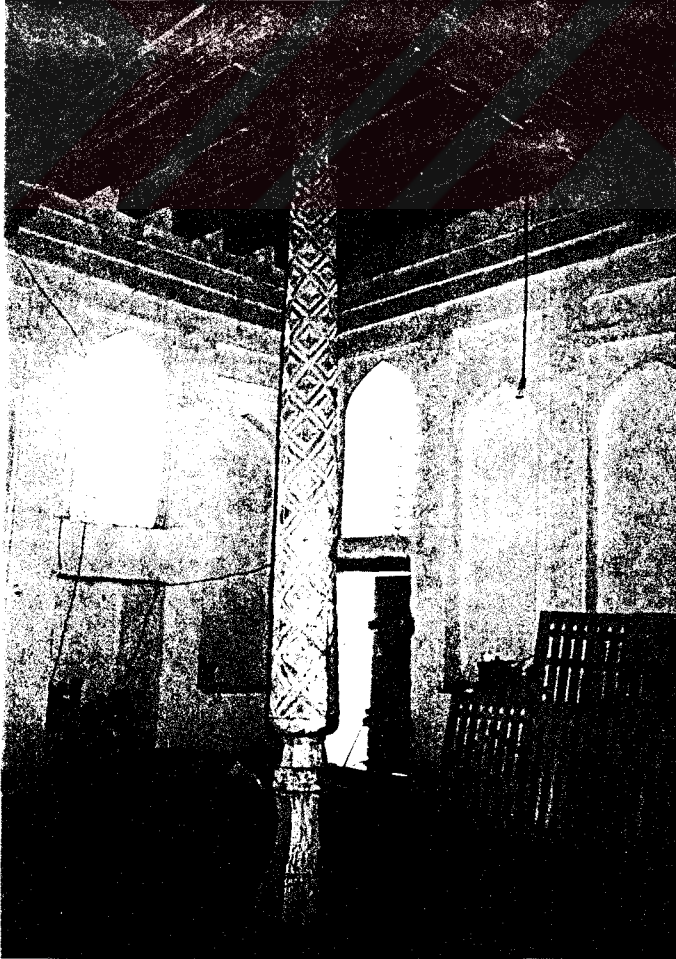

Fot. 115- İmam Gazali Camii.

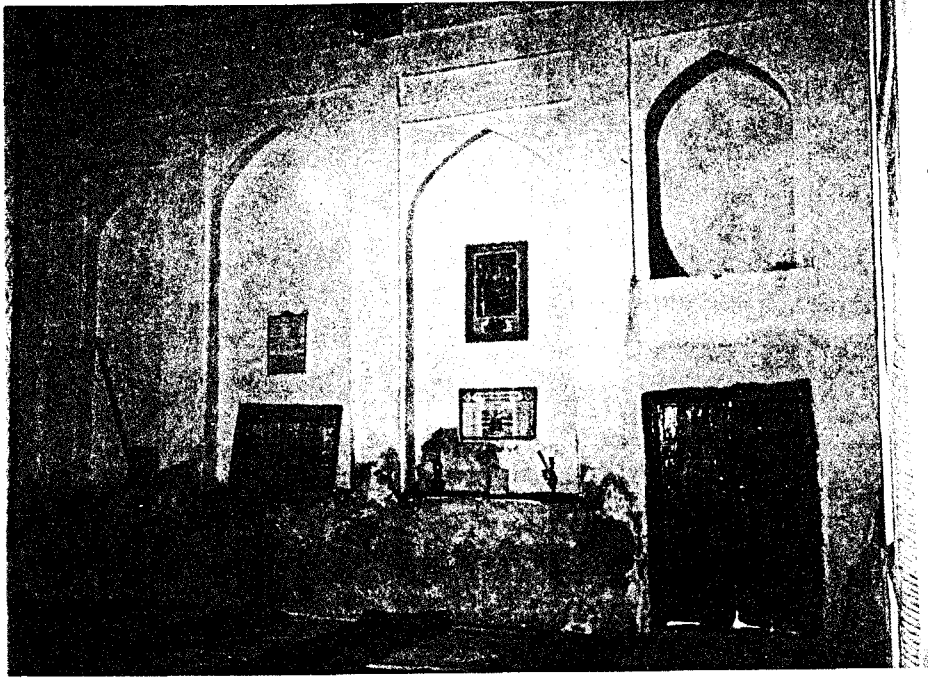
Doğu Cephesindeki dış mihrap

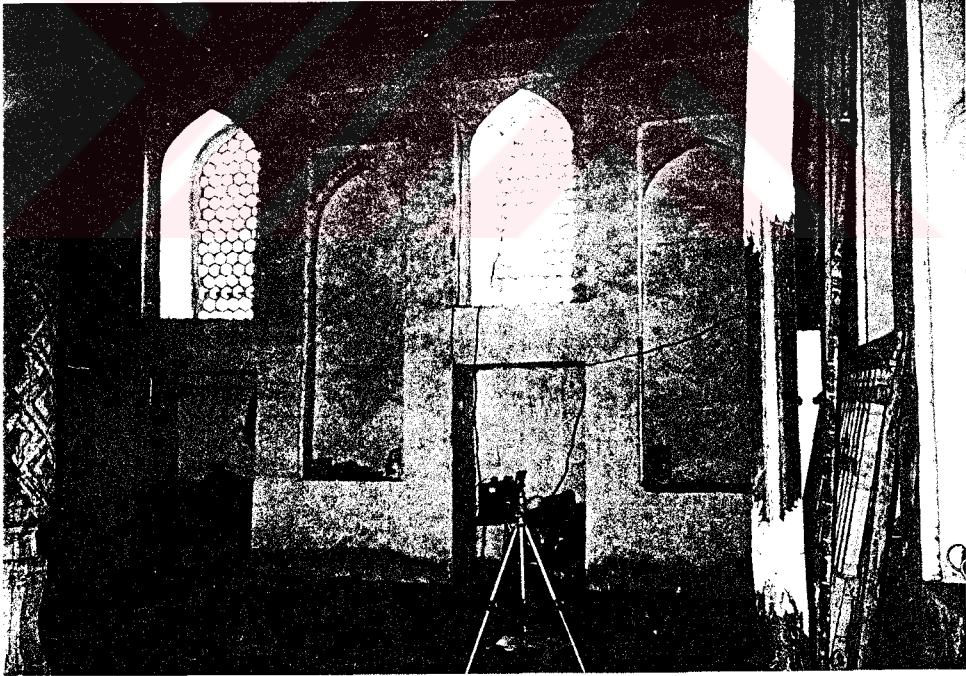
Fot. 116 - İmam Gazali Camii. Harimin Tavani.

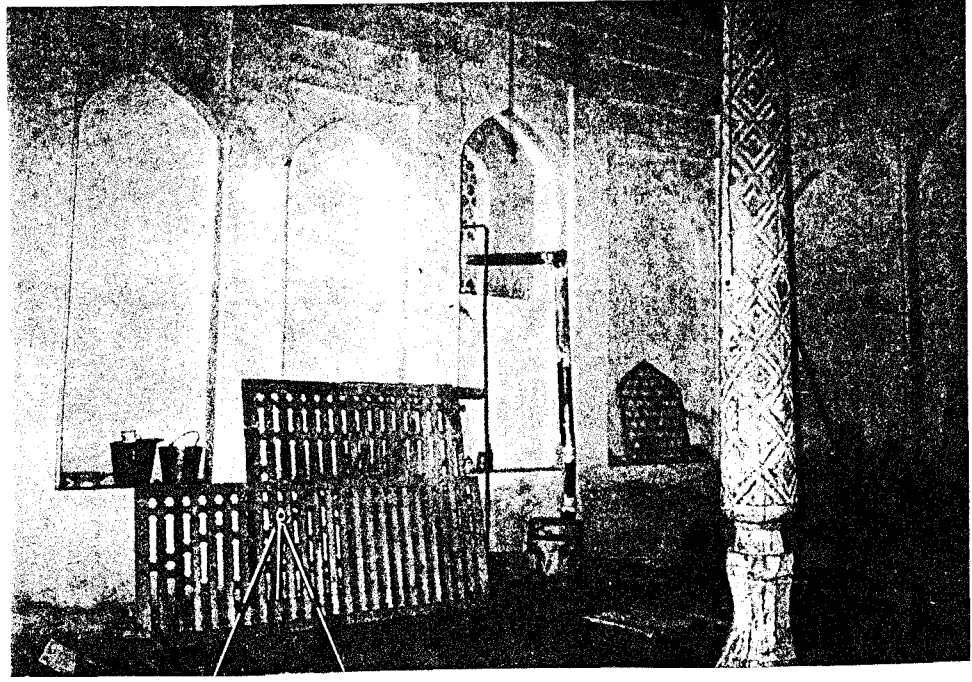
Fot.117- İmam Gazali. Harimin
kuzeydoğu köşesi.

Fot. 118- İmam Gazali Camii.Güney duvarı.

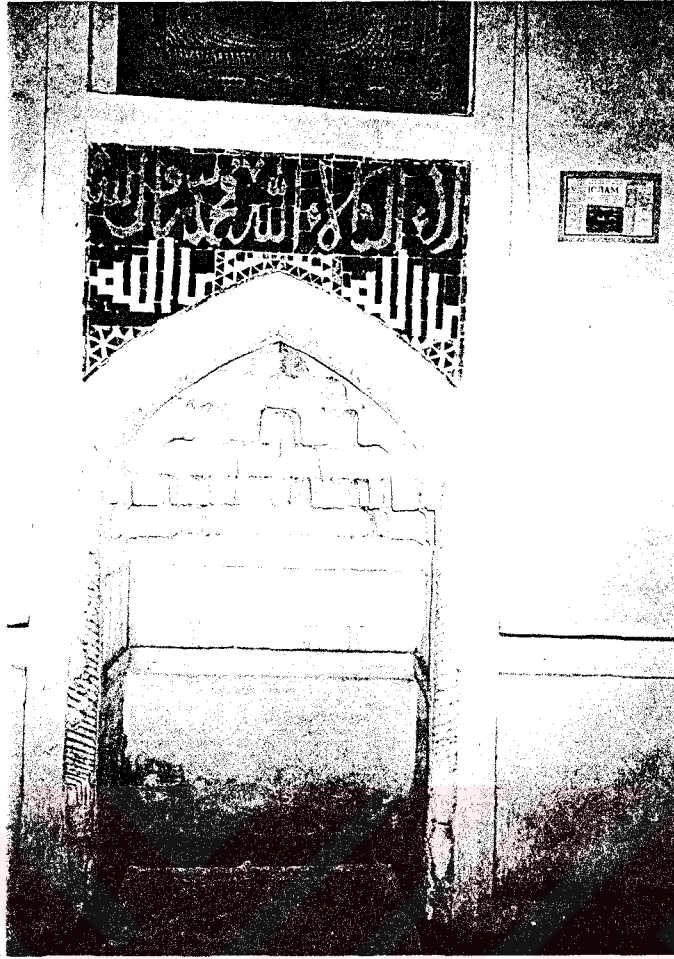
Fot. 119- İmam Gazali Camii. Kuzey duvarı.

Fot. 120- İmam Gazali Camii. Doğu duvarı.

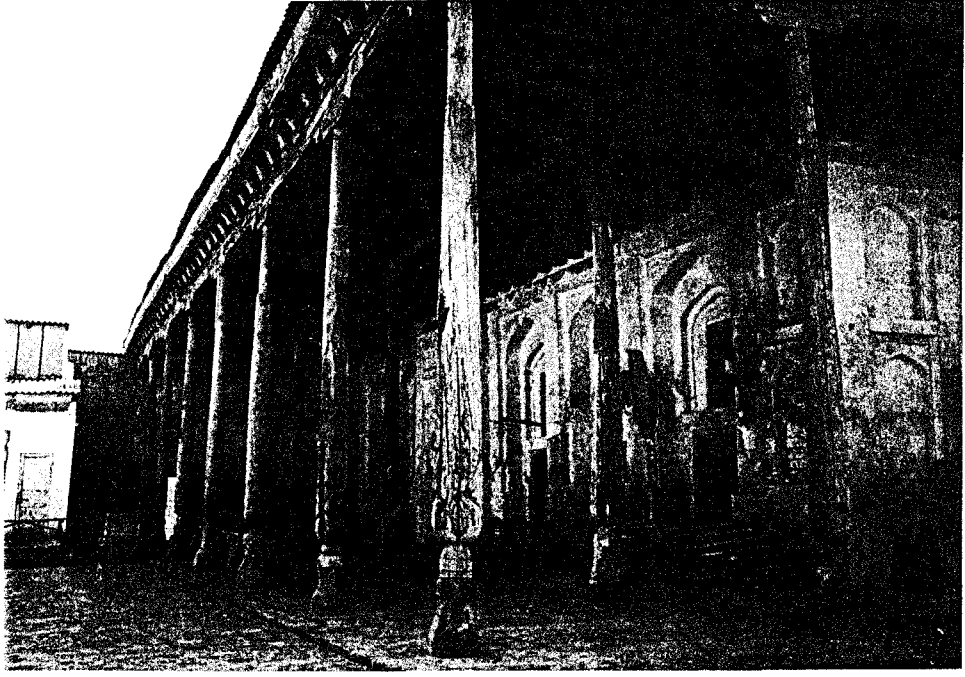

Fot. 121- İmam Gazali Camii. Batı duvarı.

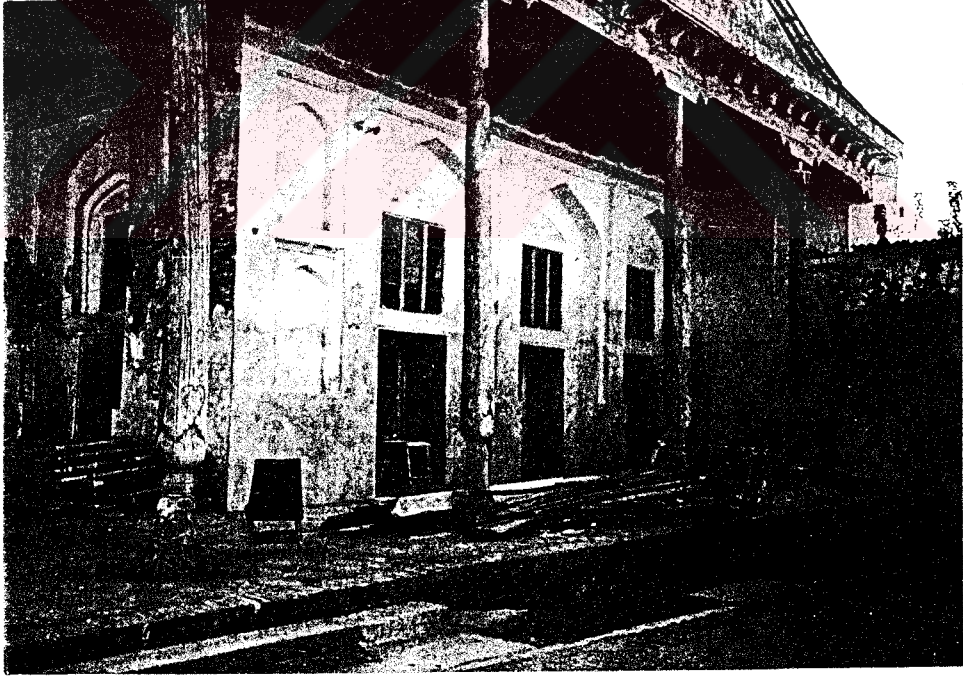

Fot. 122- İmam Gazali Camii.

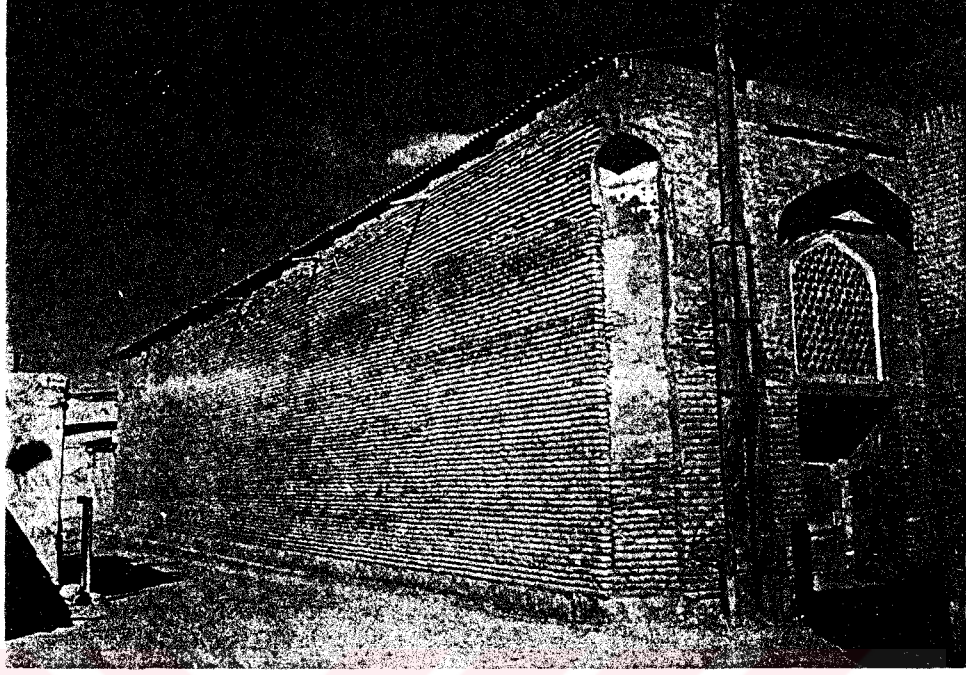
Mihrap.

Fot. 123- Şoyahsi Camii. Doğu Cepheden genel görünüşü .

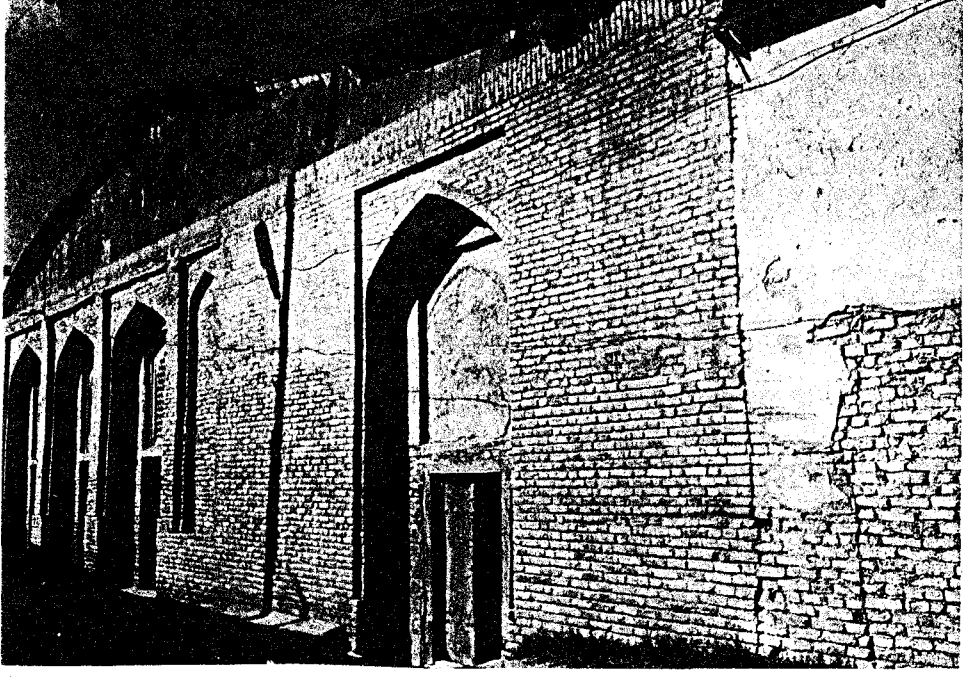
Fot. 124- Şoyahsi Camii. Kuzey cepheden genel görünüşü.

Fot. 125- Şoyahsi Camii. Batı Cephesi.

Fot. 126- Şoyahsi Camii. Güney Cephe:

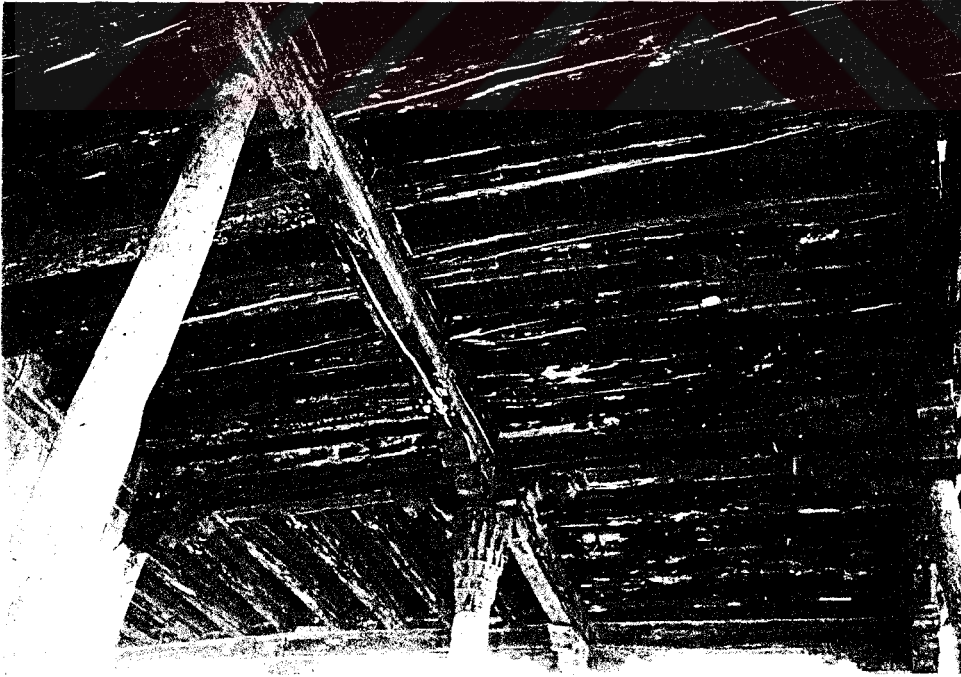
Fot. 127- Şoyahsi Camii. Güney Cephesi.

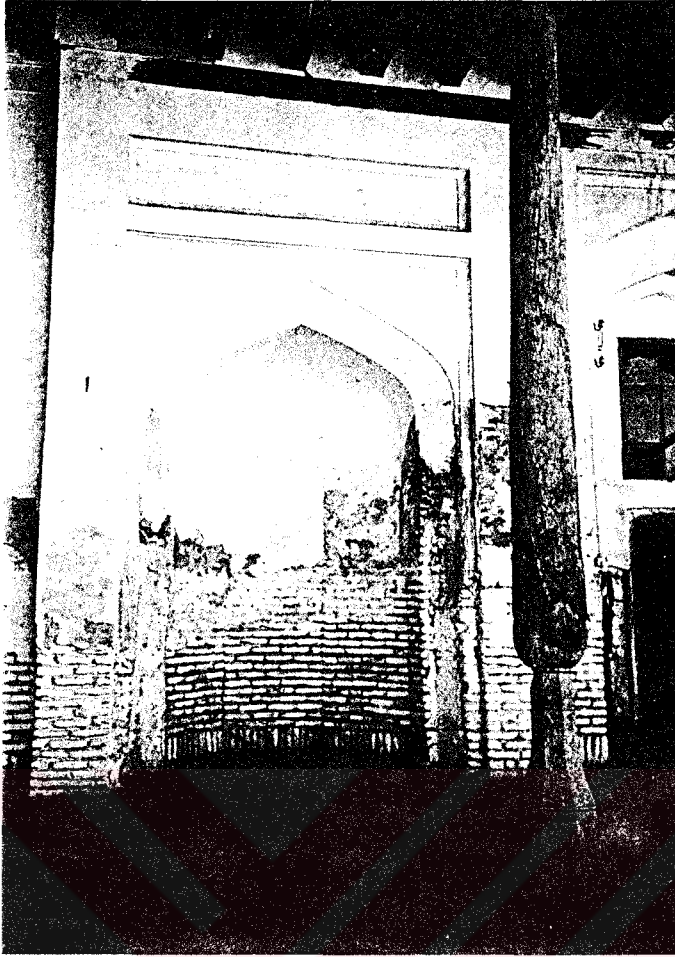
Fot. 128- Şoyahsi Camii. Son cemaat yer
kuzey kanadındaki birinci sütun.

Fot. 129- Şoyahsi Camii.Son cemaat yerinin
kuzey ve doğu kanadının kesişiminde
yer alan sütın.

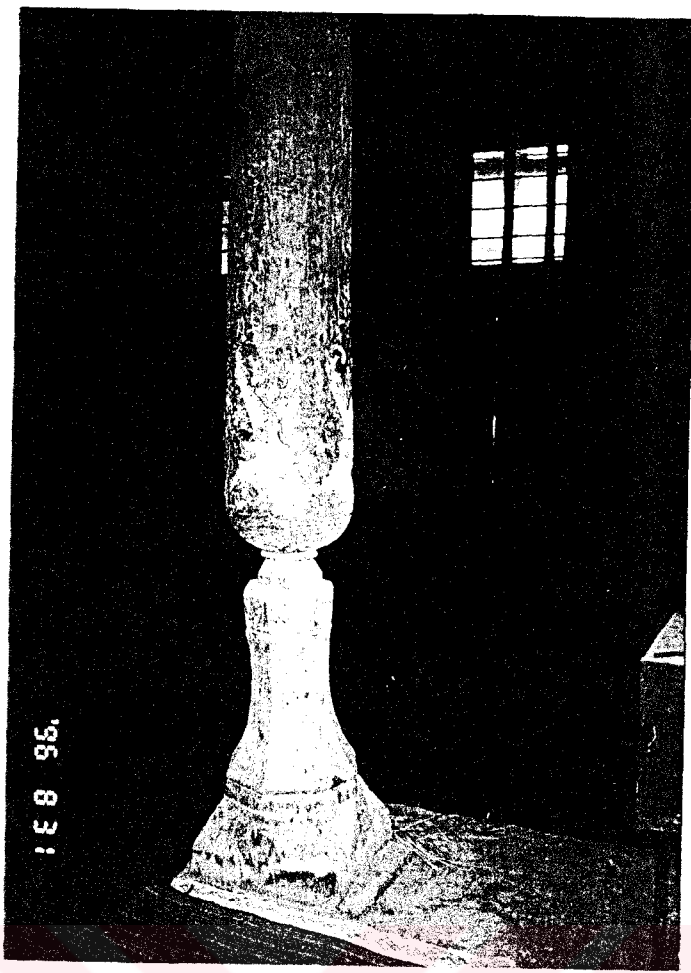
Fot. 130- Şoyahsi Camii.Son cemaat yerinin
üst örtüsü.

Fot. 131- Şoyahsi Camii. Dış Mihrap.

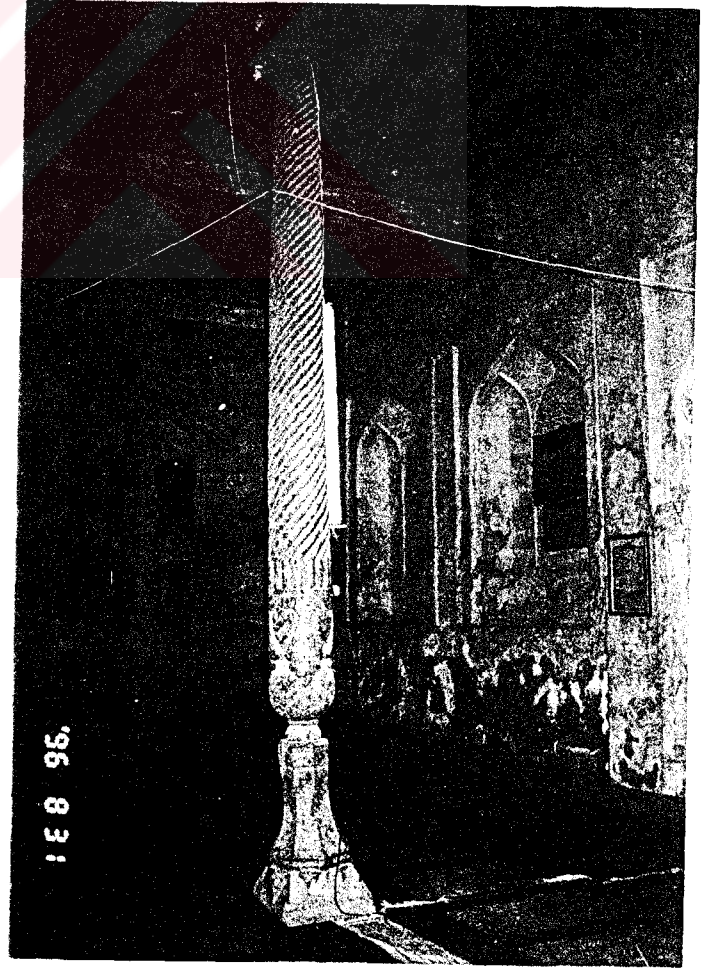

Fot. 132- Şoyahsi Camii.Harimin güneydoğusu.

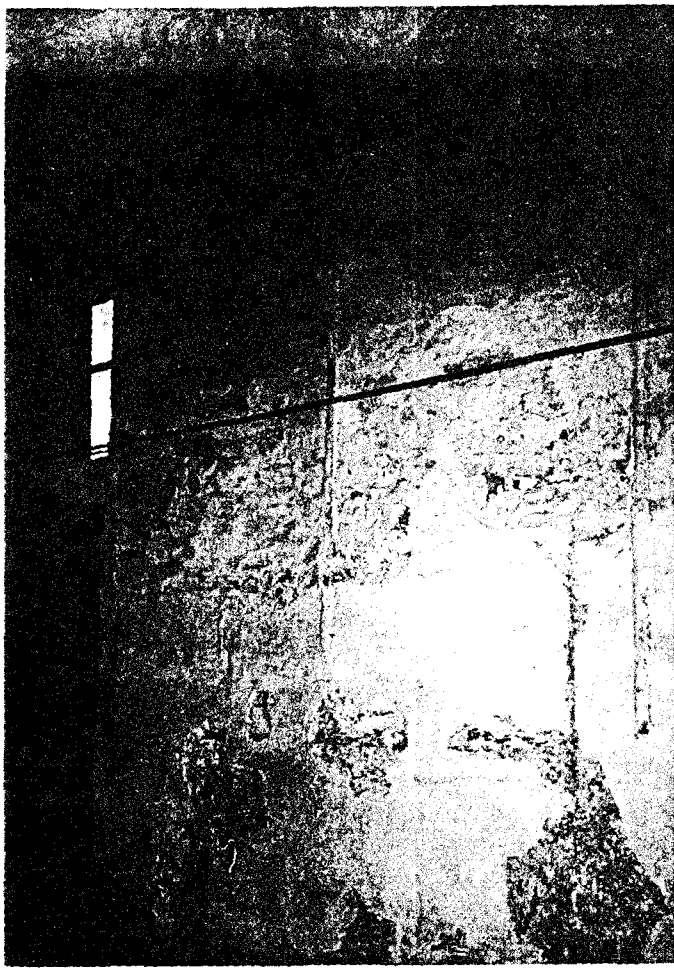
Fot. 133- Şoyahsi Camii.

Harimden bir sütun.

Fot. 134- Şoyahsi Camii.

Harim, mihrabın karşısındaki sütun.

Fot. 135-Şoyahsi Camii.

Harim doğu duvarı.

Fot. 136- Şoyahsi Camii.

Harim doğu duvarının gney tarafı.

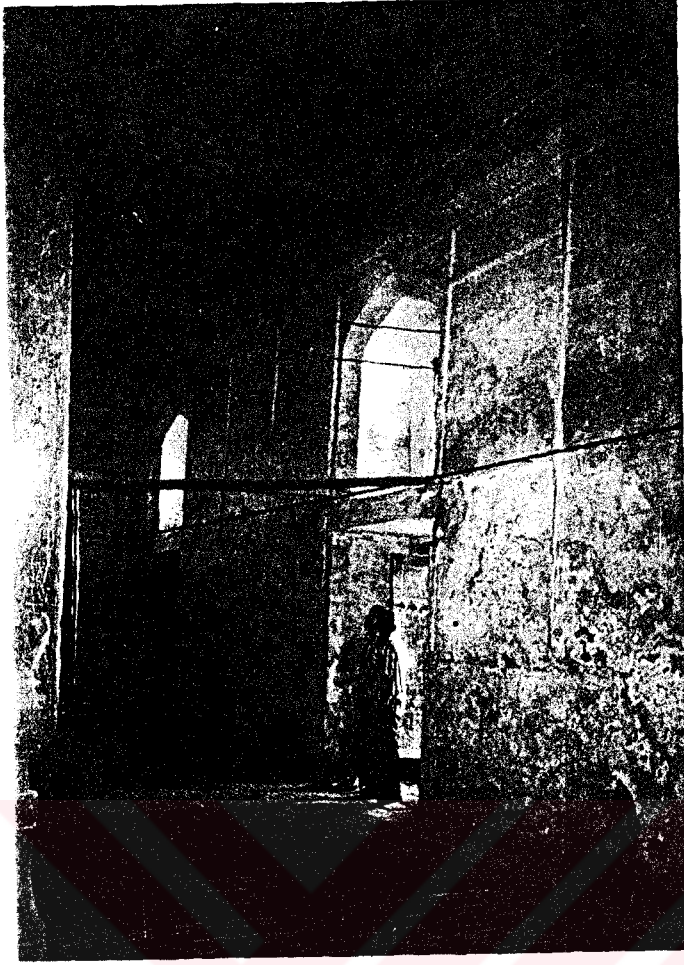

Fot. 137- Şoyahsi Camii.

Harimin kuzey duvarı.

Fot. 138- Şoyahsi Camii. Harim güney duvarı.

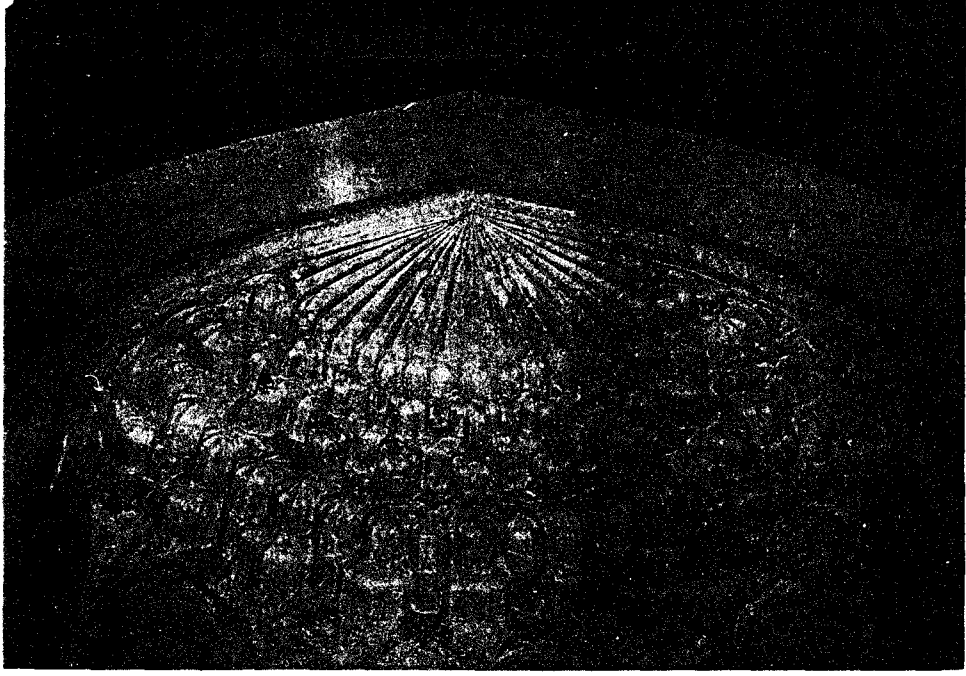
Fot. 139- Şoyahsi Camii.

Harimin doğu duvarının kuzey
tarafı.

Fot. 140- Şoyahsi Camii.

Harimin batı duvarının kuzey tarafı.

Fot. 141- Şoyahsi Camii Mihrap kavsarası.

Fot. 142- Şoyahsi Camii. Mihrap.

Fot. 143- Şoyahsi Camii. Mihrap.

Fot. 144 Şoyahsi Camii.Mihrap.

Fot. 145- Şoyahsi Camii.

Harimin batı duvarındaki
nişlerden.

Fot. 146- Şoyahsi Camii. Harim,
batı duvarındaki çilehane
girişi.

Fot. 147- Şohi Zandcil Camii.

Güney Cephesi

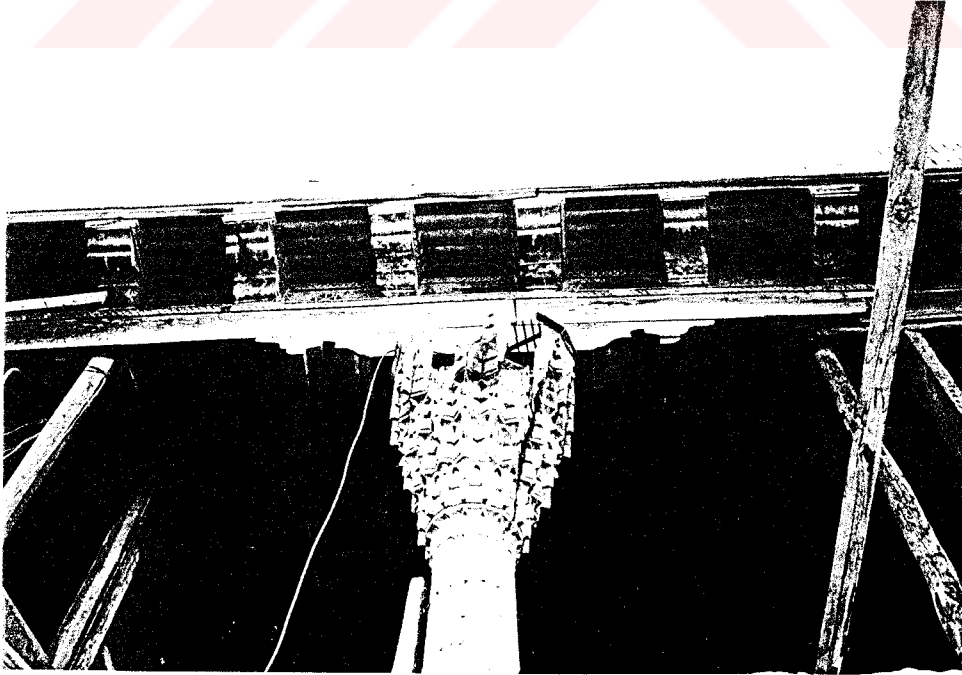

Fot. 148- Şohi Zandcil Camii. Batı Cephesi

Fot. 149- Şohi Zandcil.

Güney Cehpesi.

Fot. 150- Şohi Zandcil Camii. Son Cemaat yeri sütünü.

Fot. 151- Şohi Zondcil Camii. Harimin üst örtüsü.

Fot. 152- Şohi Zondcil Camii.
Harim sütunlarından.

Fot. 153- Şohi Zondcil Camii. Harimin kuzey duvarının doğu tarafı.

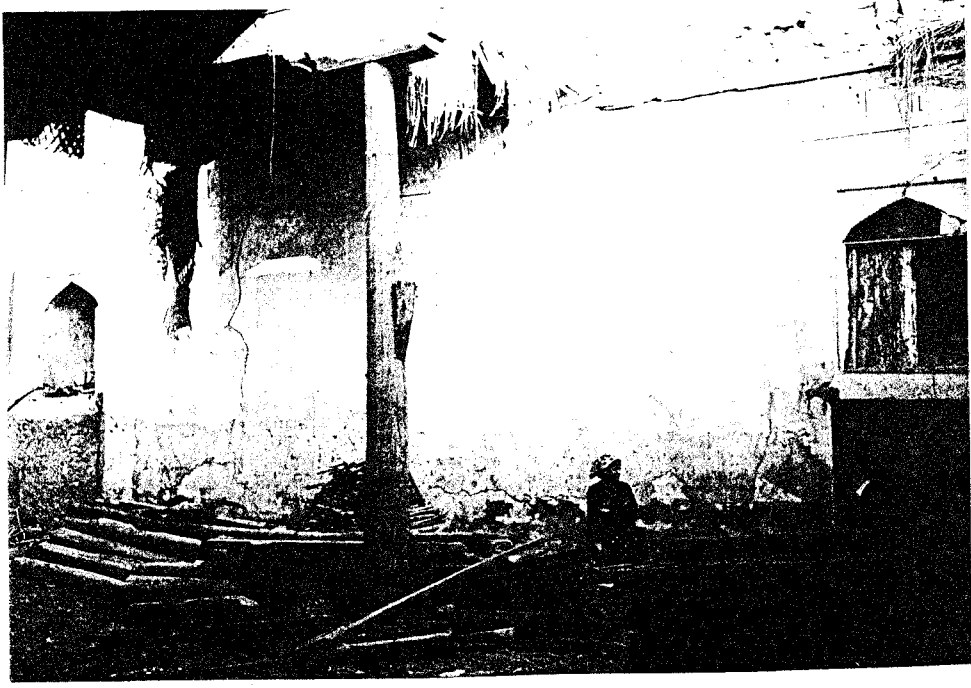
Fot. 154- Şohi Zondcil Camii. Harimin kuzey duvarının batı tarafı.

Fot. 155- Şohi Zondcil Camii. Harimin güneyduvarının doğu tarafı.

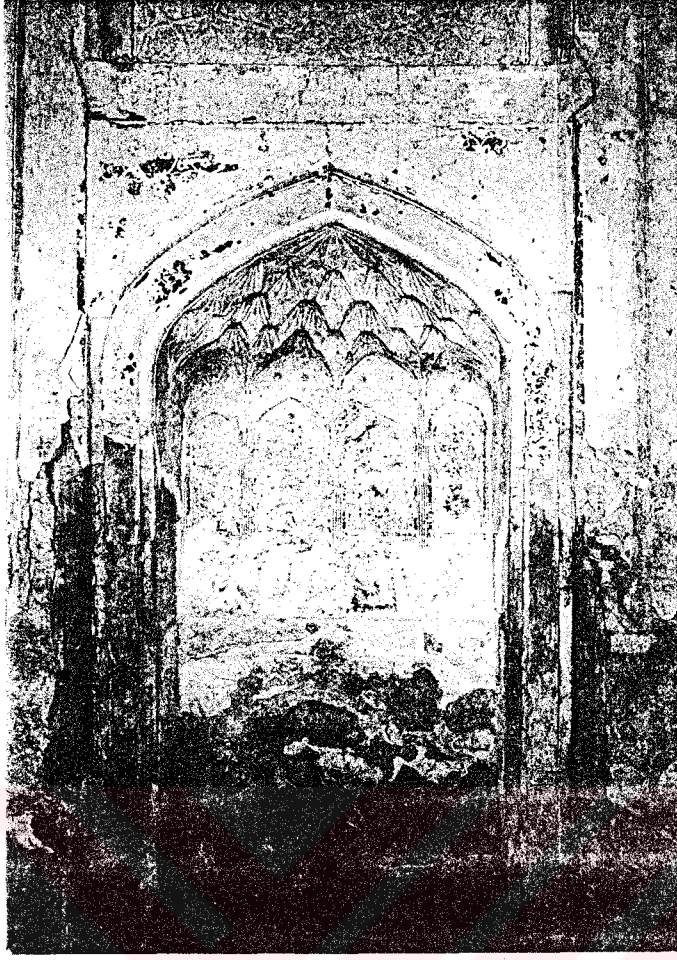
Fot. 156- Şohi Zondcil Camii. Harimin güneyduvarının batı tarafı.

Fot. 157- Şohi Zondcil Camii. Harimin doğu duvarı.

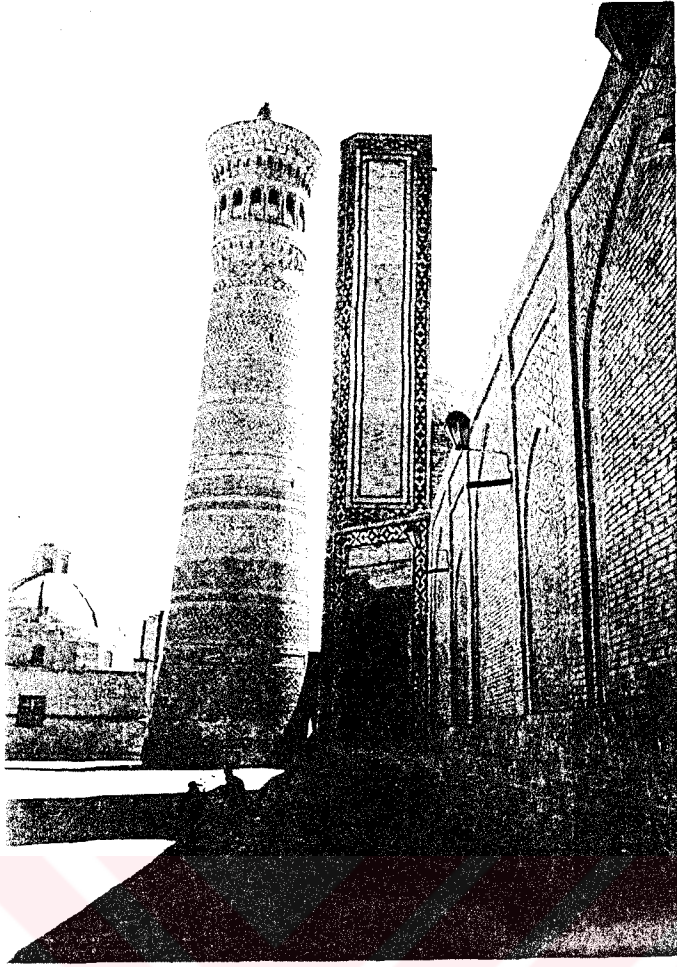
Fot. 158- Şohi Zondcil Camii. Harimin batı duvarı.

Fot. 159- Şohi Zondcil Camii. Mihrap.

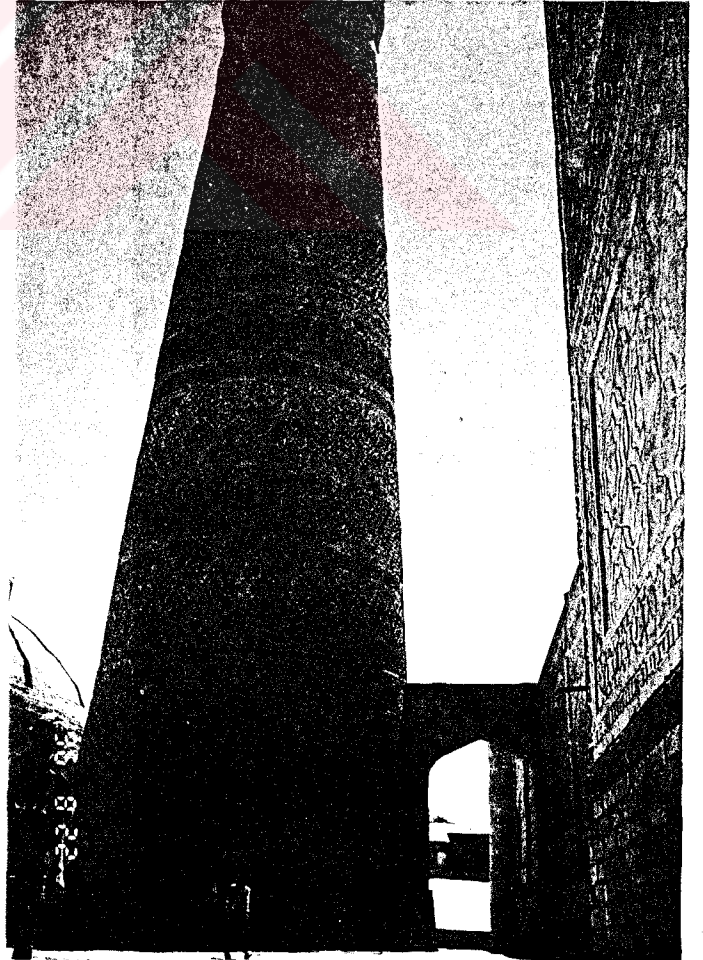

Fot. 160- Şohi Zondcil Camii. Harimin batıduvarının güneyi.

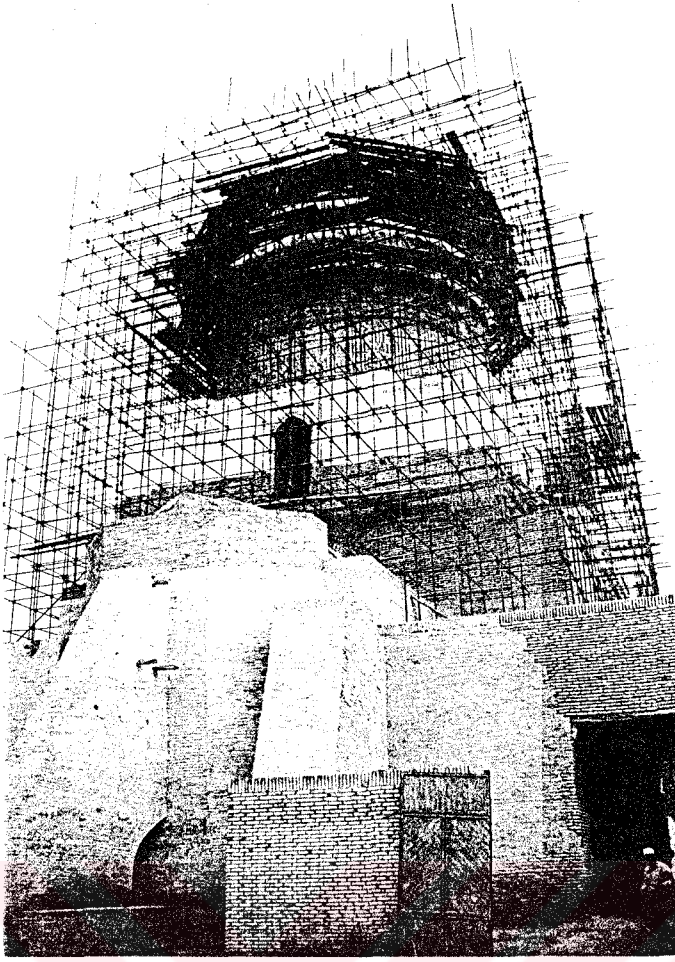
Fot. 161- Kalyan Minare Camii.

Doğu Cephesi.

Fot. 162- Kalyan Minare Camii.

Minare.

Fot. 163- Kalyan Minare Camii.
Batı Cephesinin ortası.

Fot. 164- Kalyan Minare Camii.
Minare.

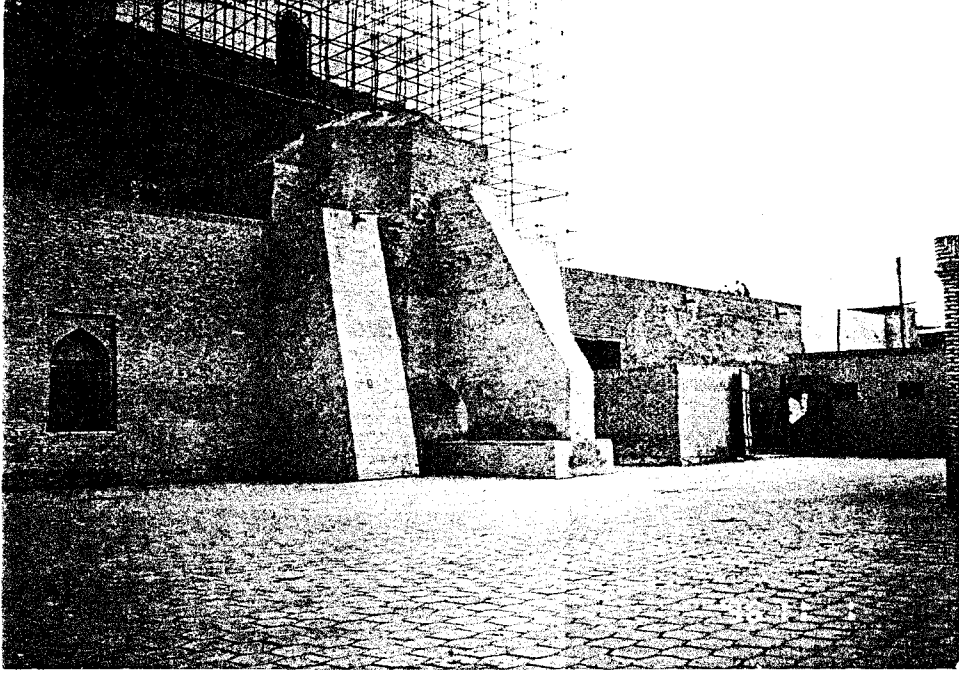

Fot. 165- Kalyan Minare Camii.

Güney Cephесinin doğusundaki
taçkayı.

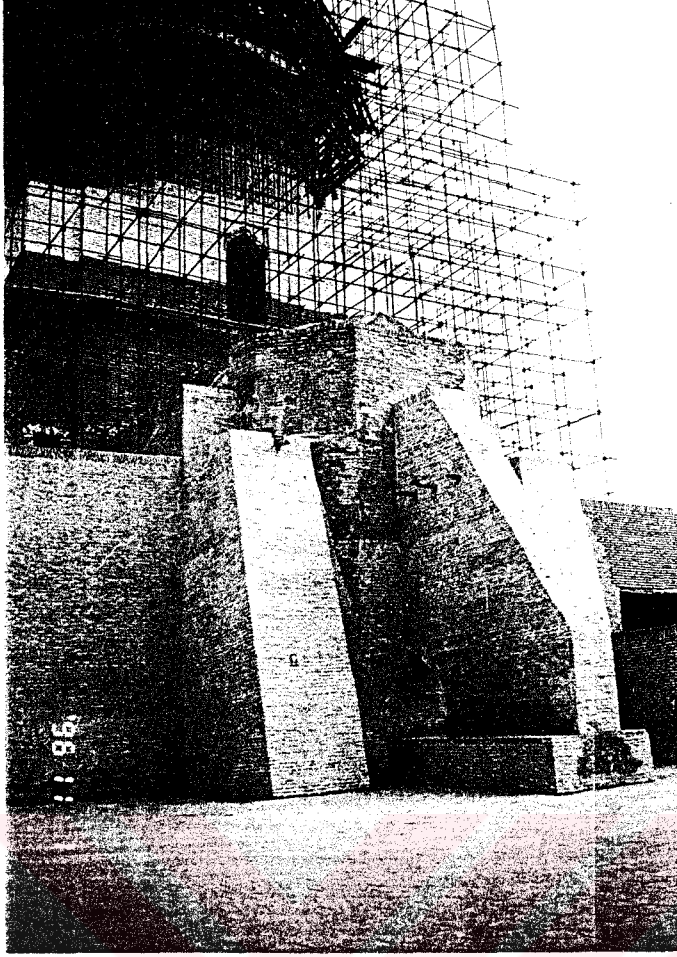
Fot. 166- Kalyan Minare Camii.Kuzey Cephesi.

Fot. 167- Kalyan Minare Camii.Batı cephenin güneyi.

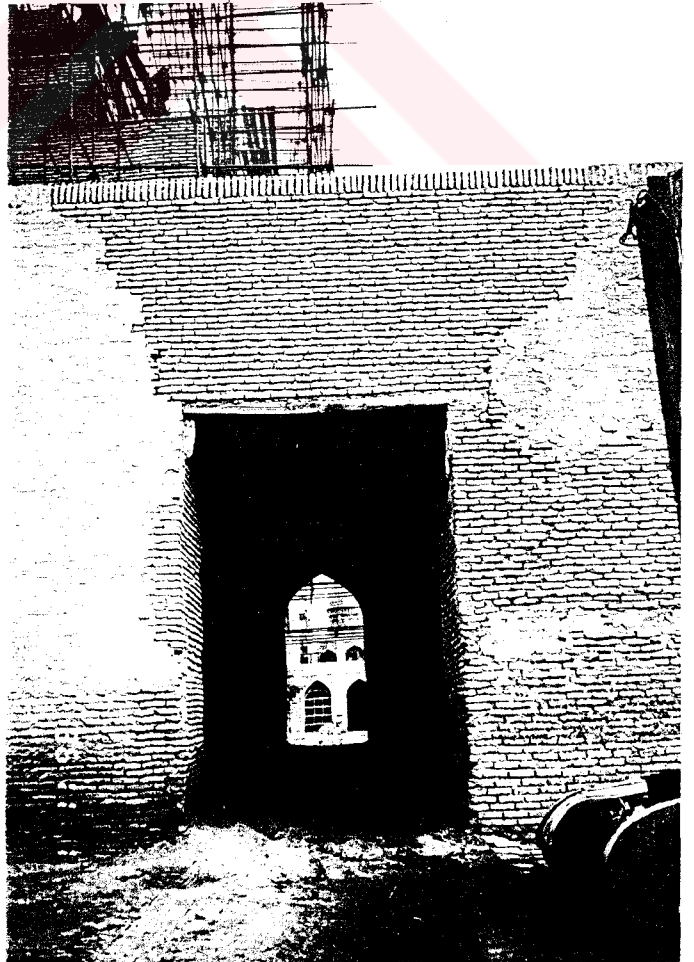

Fot. 168- Kalyan Minare Camii.Batı cephenin kuzeyi.

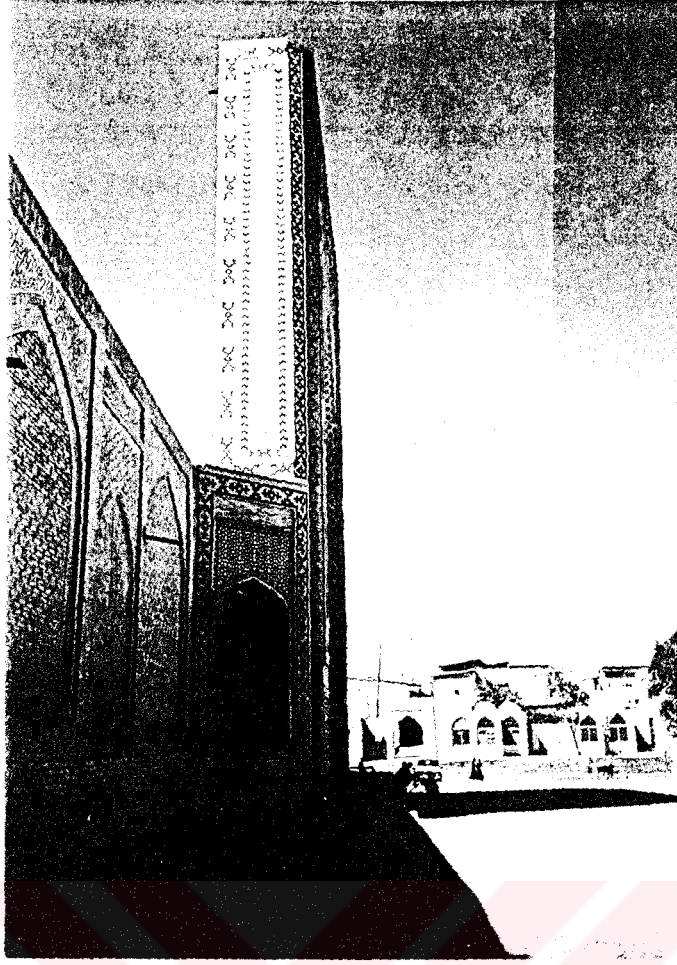
Fot. 169- Kalyan Minare Camii.

Batı Cephesi.

Fot. 170- Kalyan Minare Camii.

Batı cephenin güneyi.

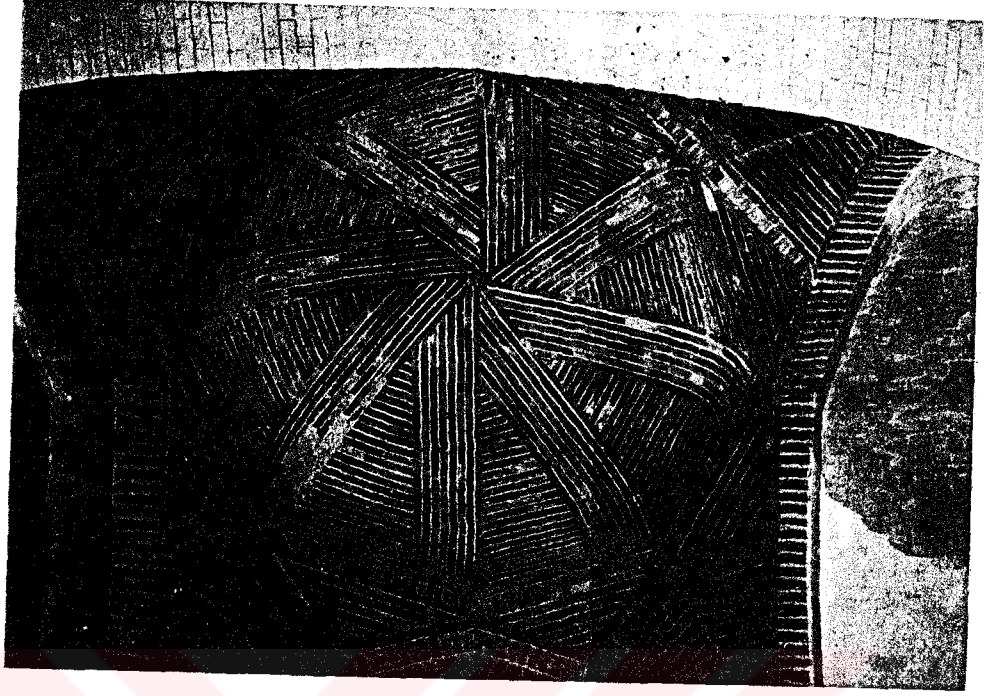
Fot. 171- Kalyan Minare Camii.

Doğu cephenin güneyi..

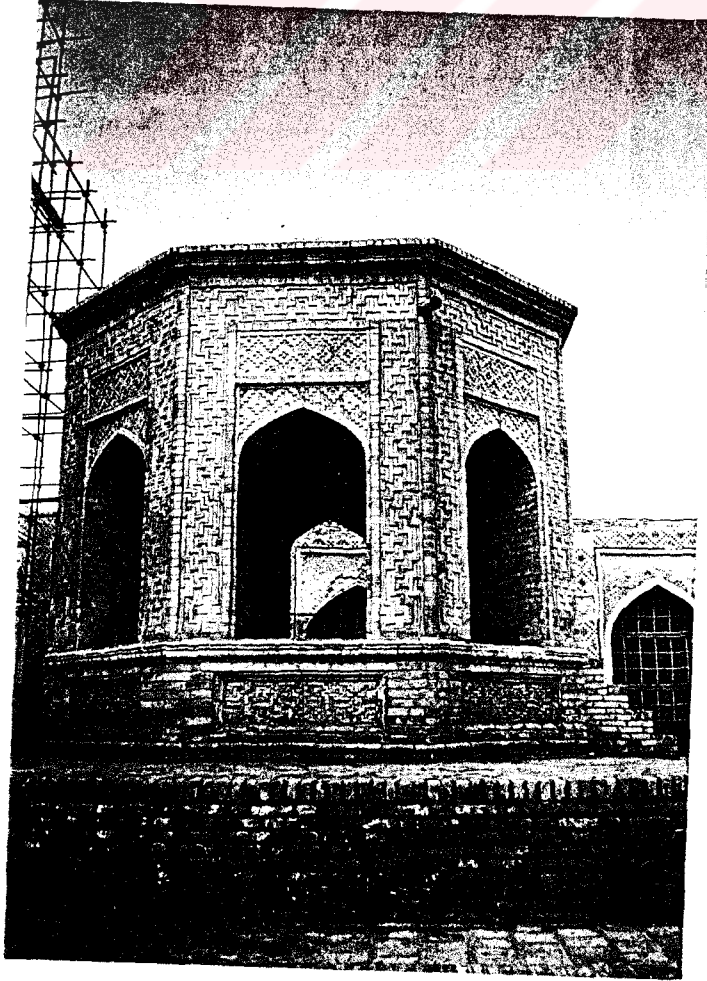

Fot. 172- Kalyan Minare Camii.

Taçkapı girişi içten.

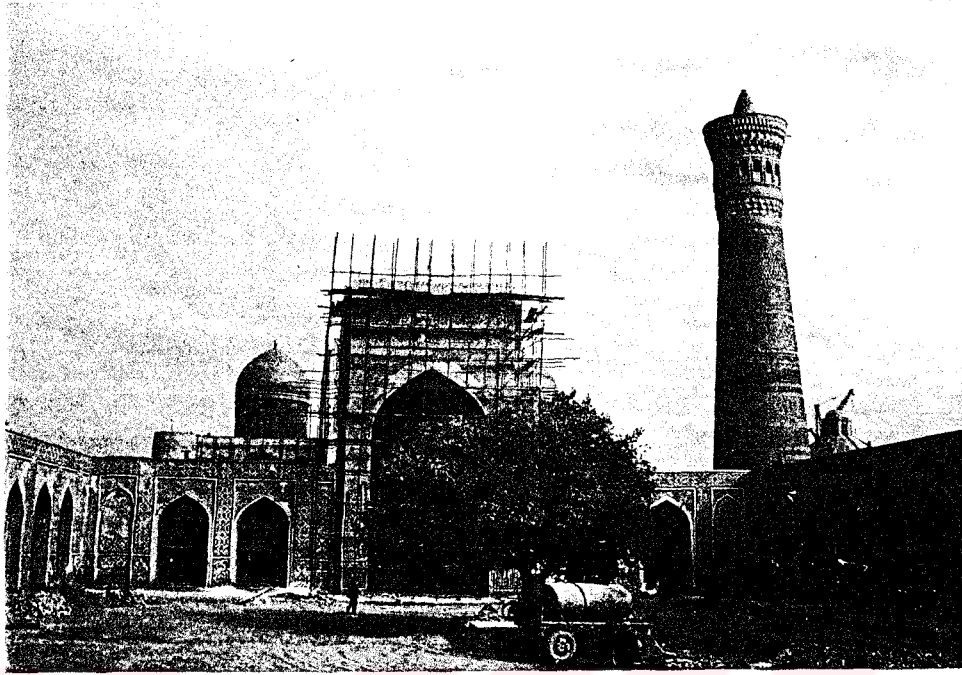

Fot. 173- Kalyan Minare Camii. Taçkapı girişindeki birinci kubbe.

Fot. 174- Kalyan Minare Camii.

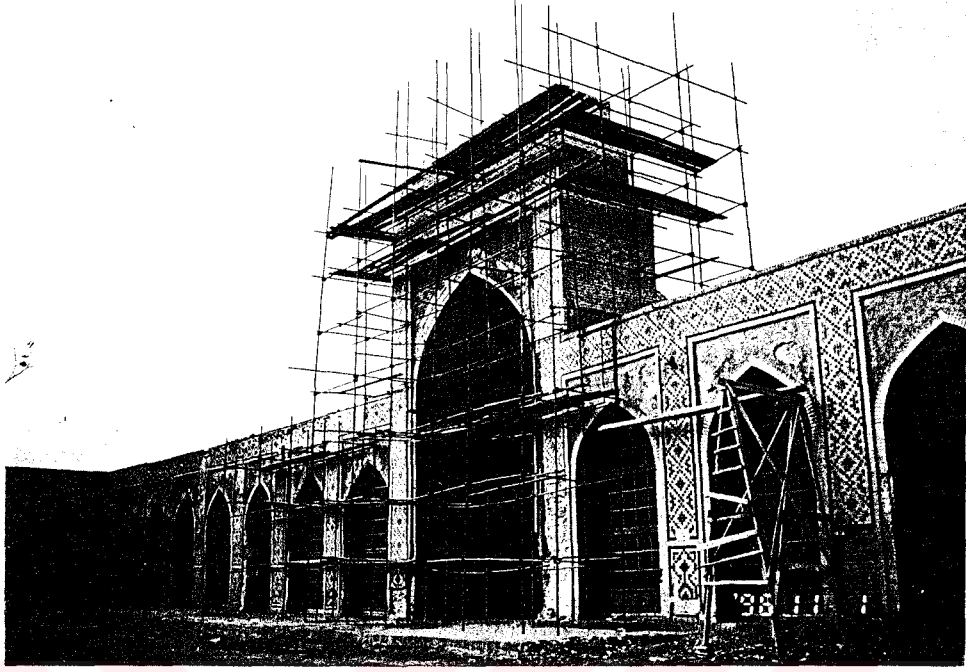
Avludaki sekizgen planlı yapı.

Fot. 175- Kalyan Minare Camii. Avlunun doğu cephesi.

Fot. 176- Kalyan Minare Camii. Avlunun batı cephesi.

Fot. 177- Kalyan Minare Camii. Avlunun kuzey cephesi.

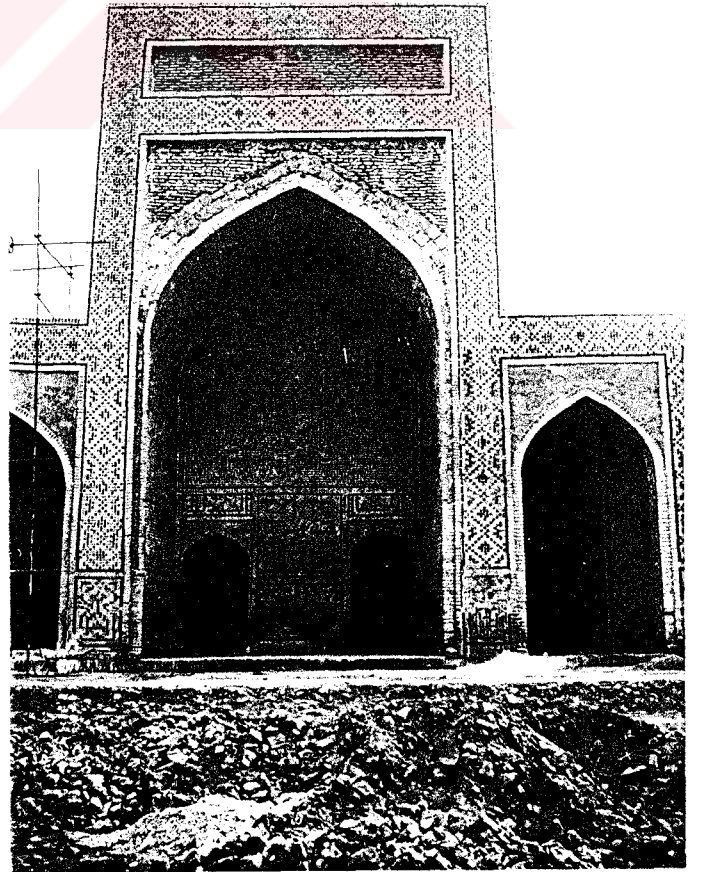

Fot. 178- Kalyan Minare Camii. Avlunun güney cephesi.

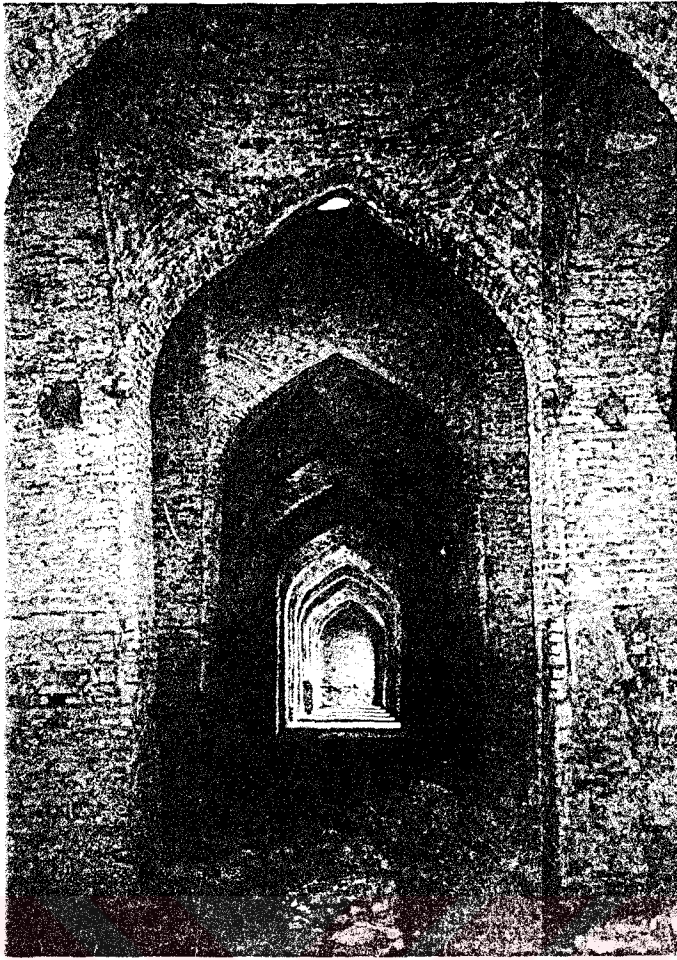
Fot. 179- Kalyan Minare Camii.

Avlunun kuzey eyvanı.

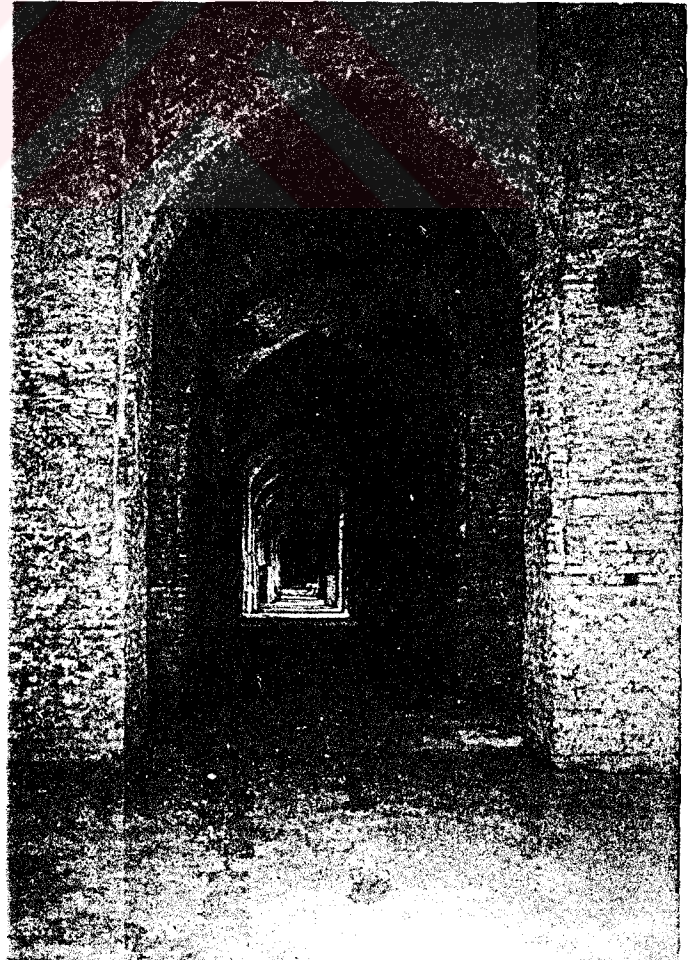
Fot. 180- Kalyan Minare Camii.

Avlunun güney eyvanı.

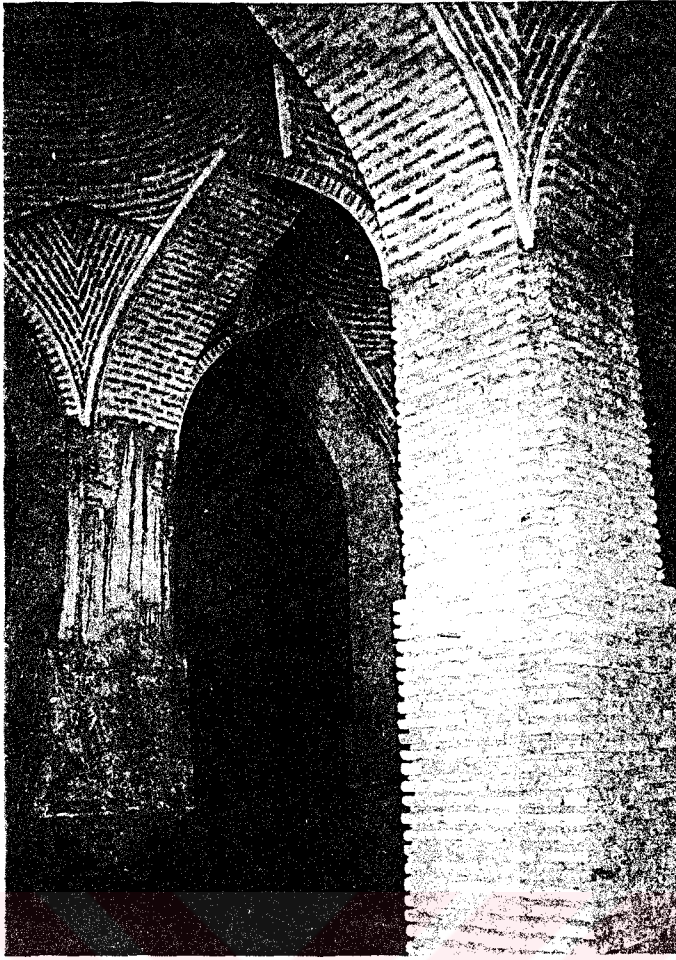
Fot. 181- Kalyan Minare Camii.

Harim.

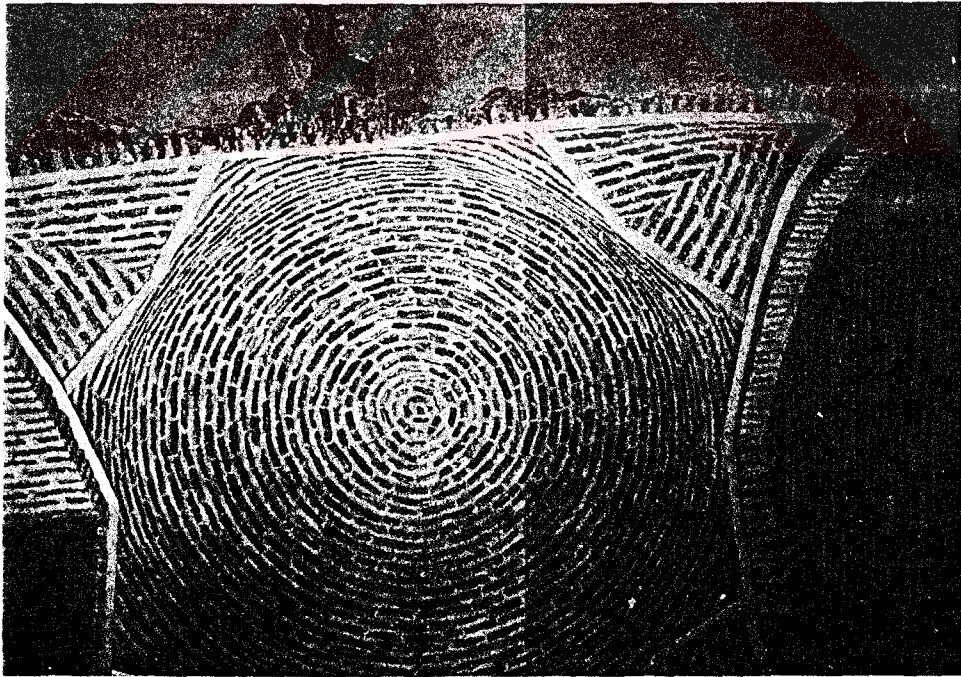
Fot. 182- Kalyan Minare Camii.

Harim.

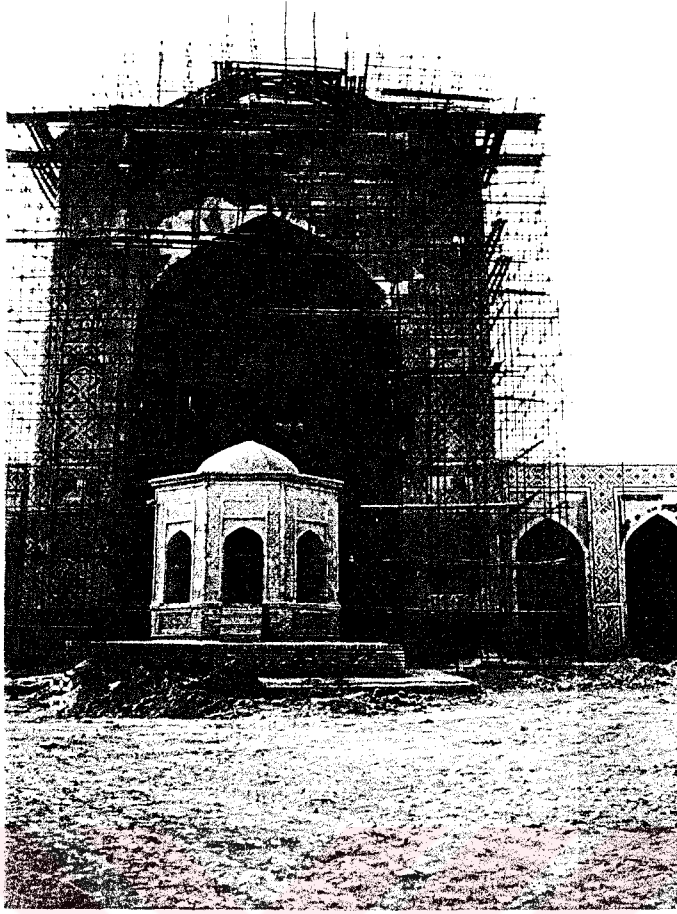

Fot. 183- Kalyan Minare Camii.

Harim.

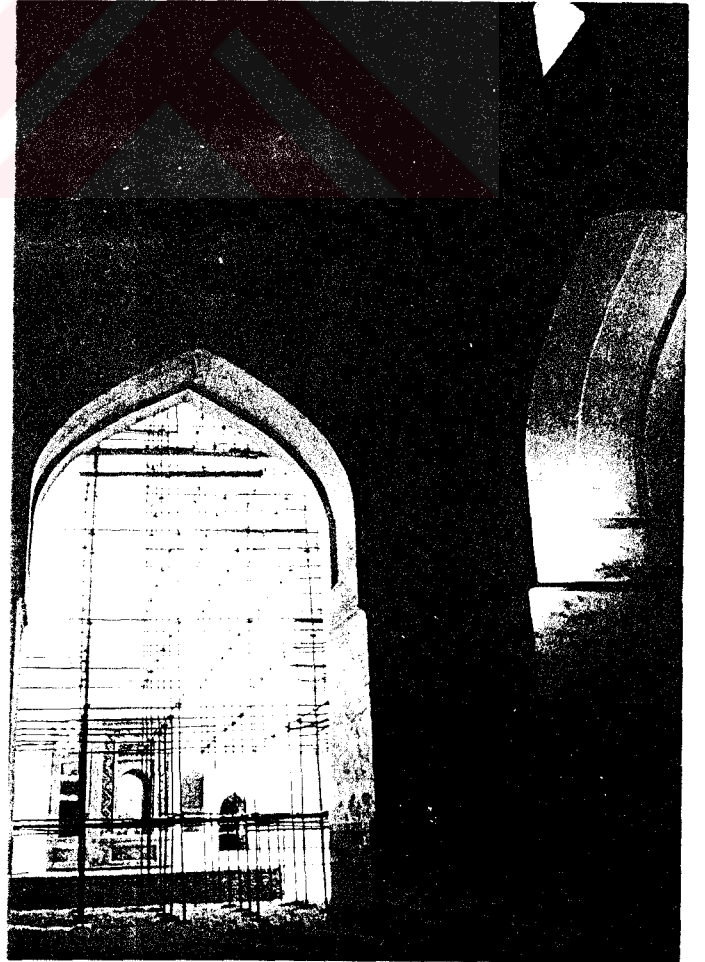

Fot. 184- Kalyan Minare Camii. Harim kubbelerinden.

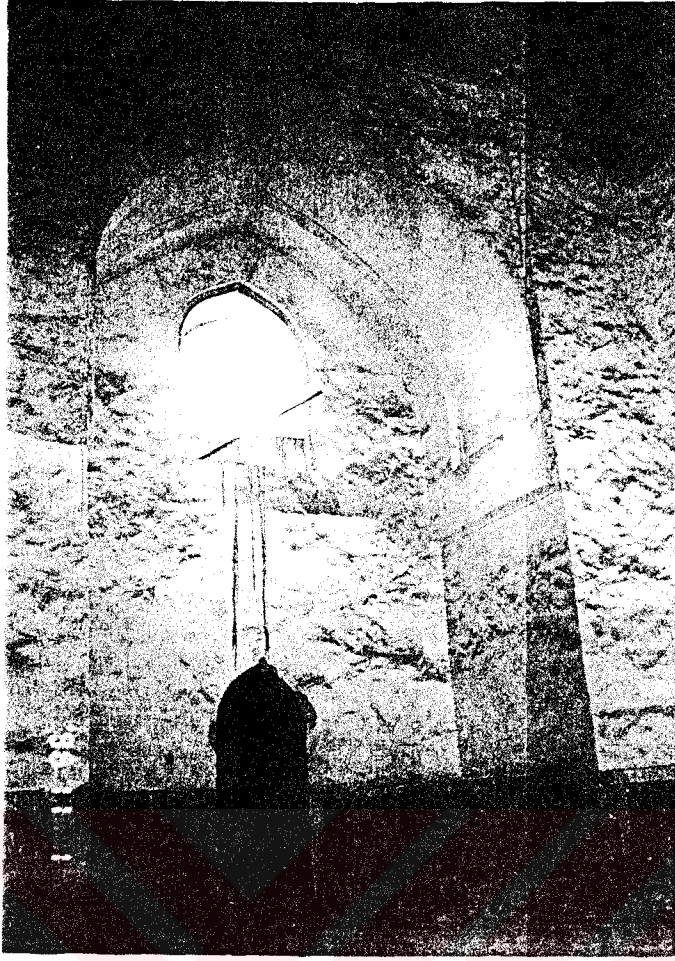
Fot. 185- Kalyan Minare Camii.

Ana eyvan (batı)

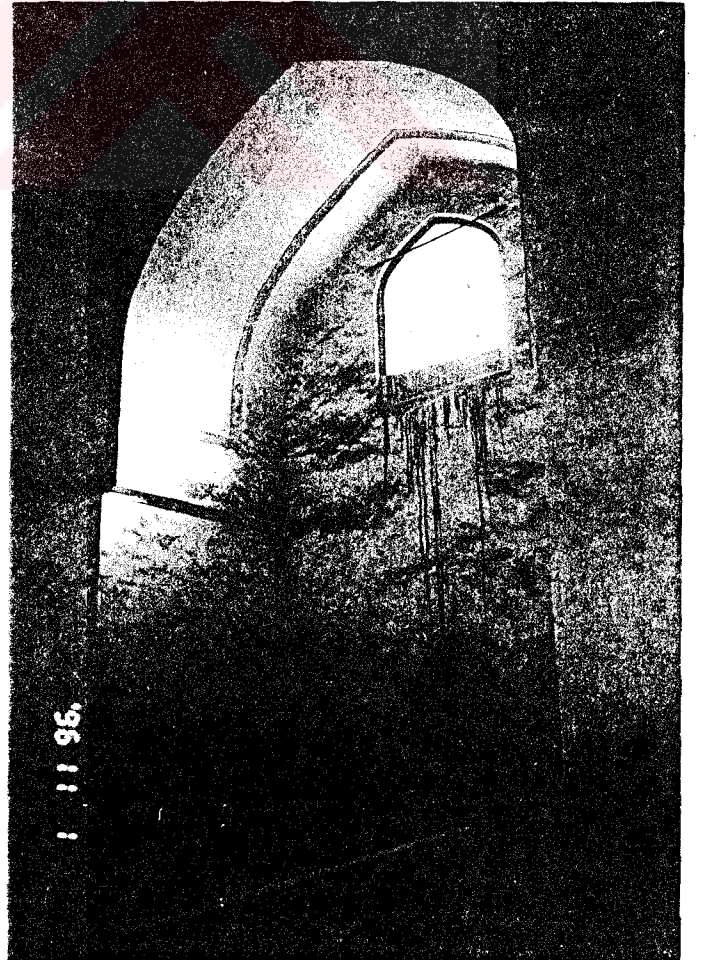
Fot. 186- Kalyan Minare Camii.

Harim, mihraptan avluya doğru.

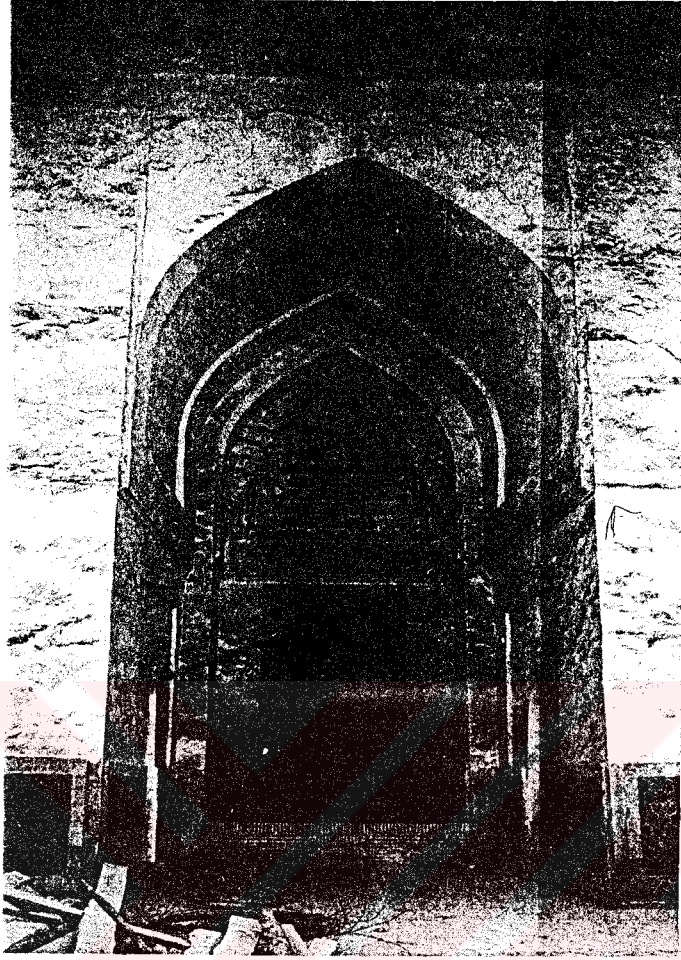
Fot. 187- Kalyan Minare Camii.

Harimin kuzey duvarı.

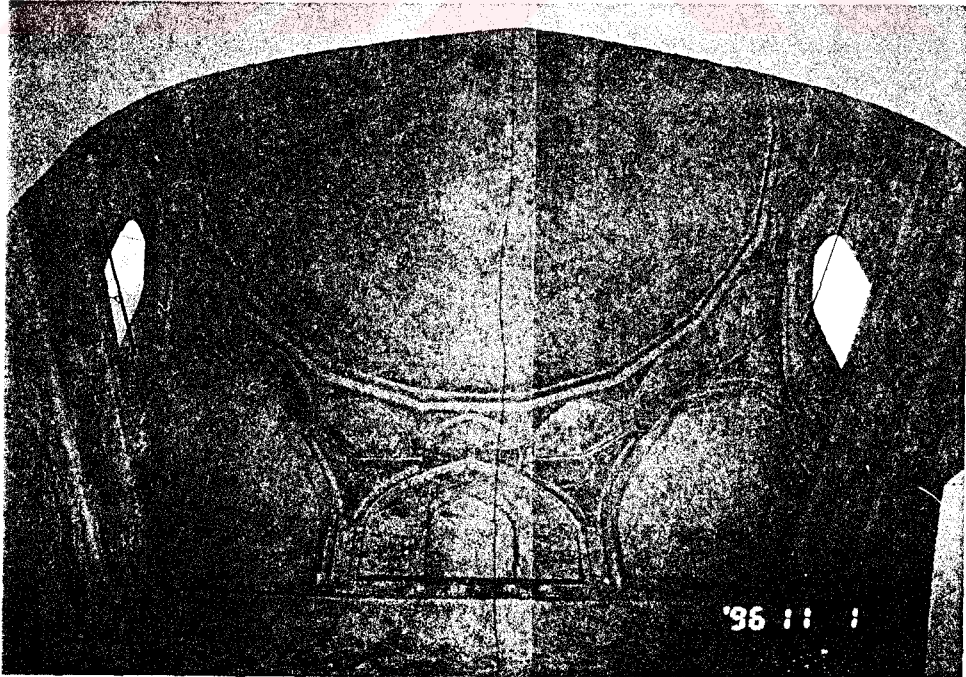
Fot. 188- Kalyan Minare Camii.

Harimin güney duvarı.

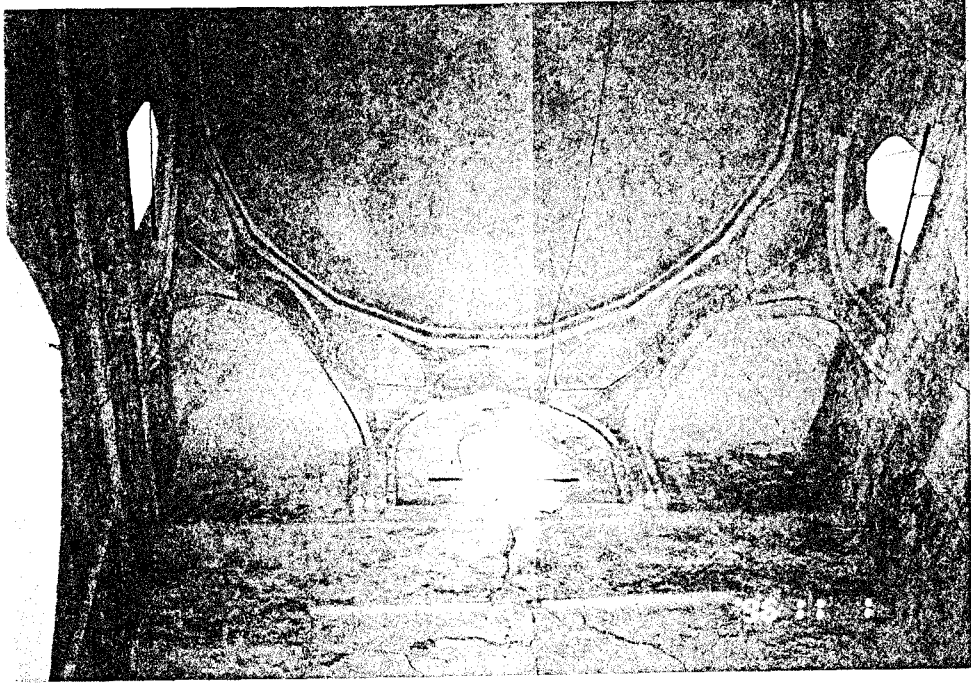

Fot. 189- Kalyan Minare Camii.

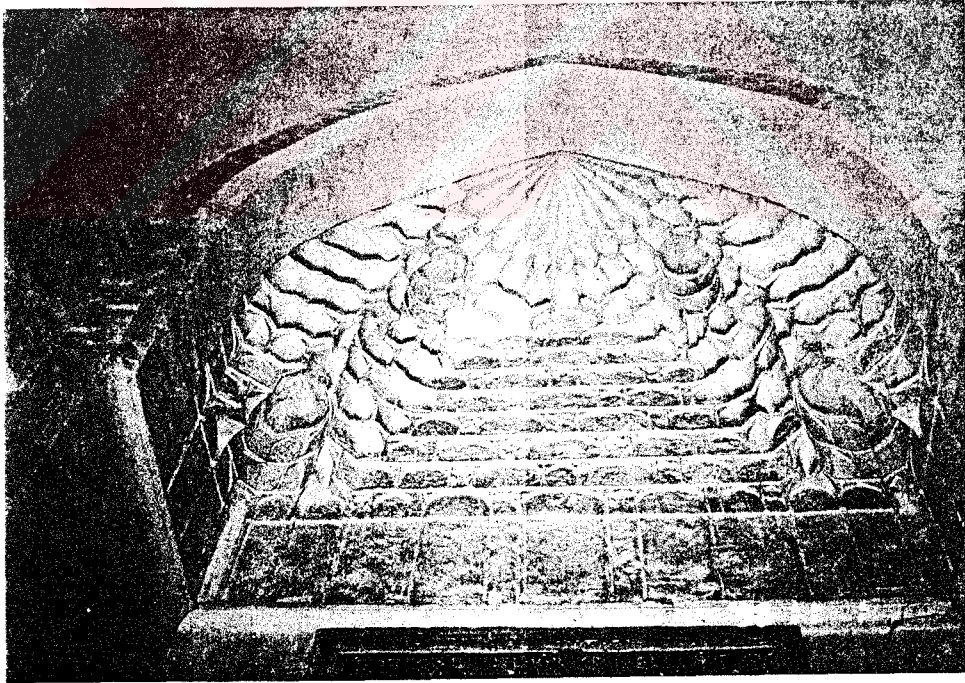
Harimin batı duvarı.

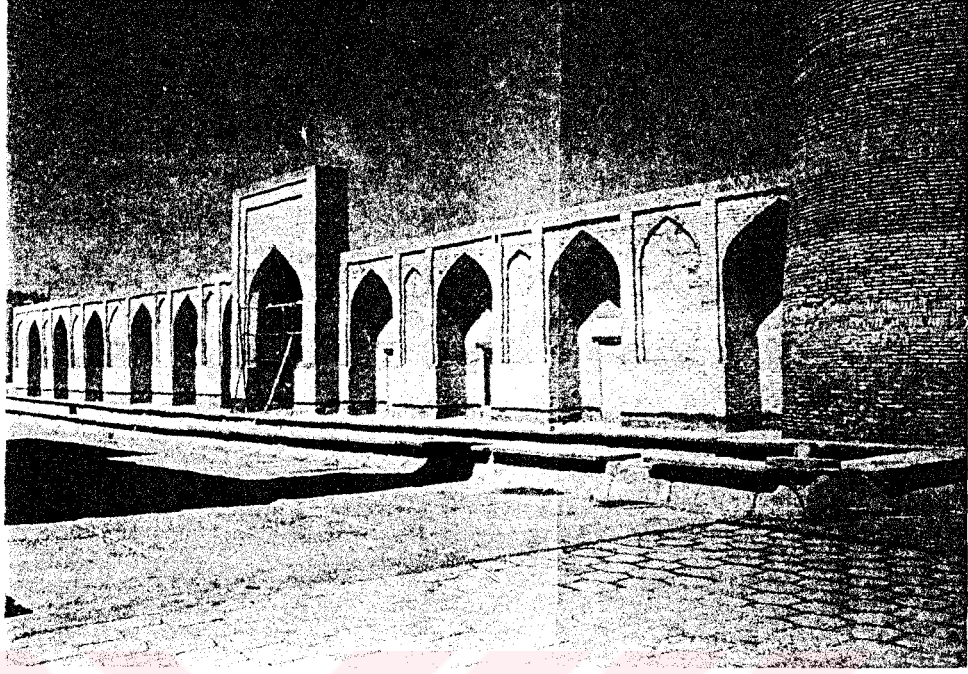
Fot. 190- Kalyan Minare Camii. Harimin üst örtüsü.

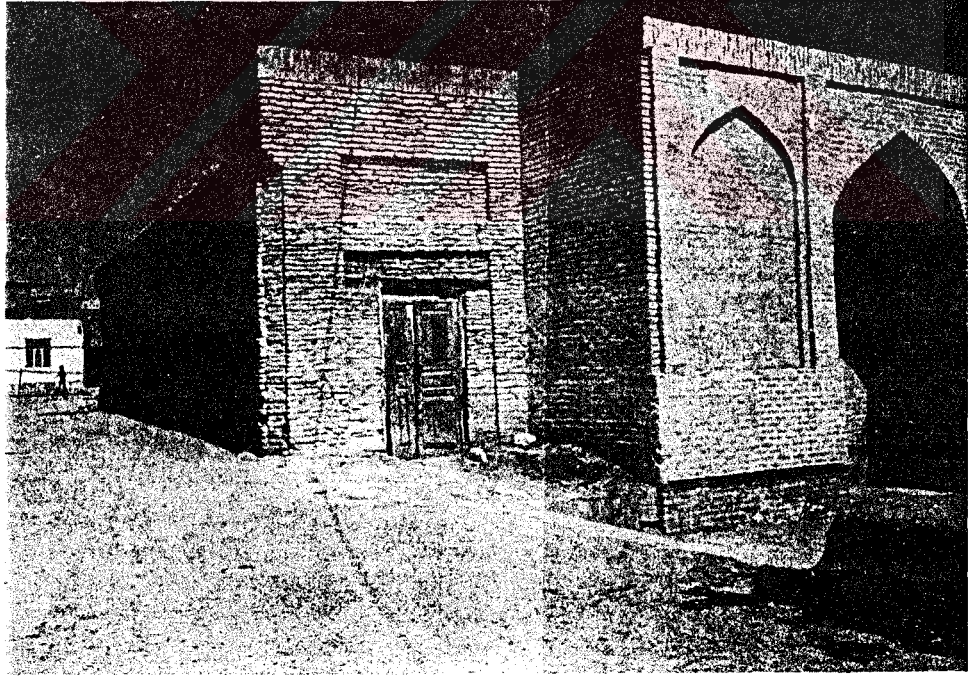
Fot. 191- Kalyan Minare Camii. Harimin üst örtüsü.

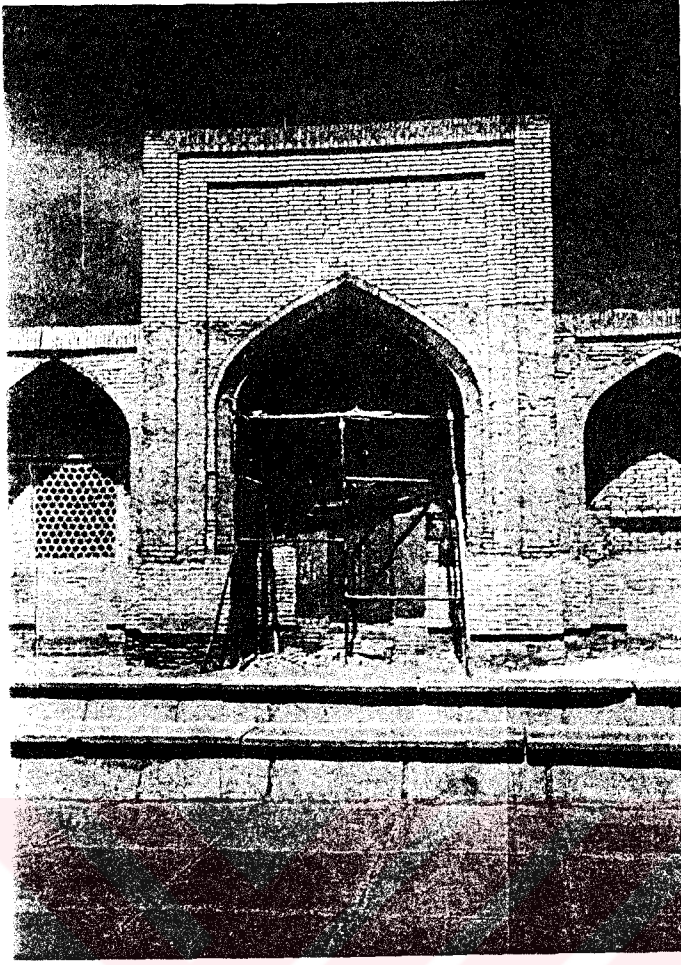
Fot. 192- Kalyan Minare Camii. Batı eyvanının üst örtüsü.

Fot. 193- Hoca Kalon Camii. Güney Cepheden genel görünüm.

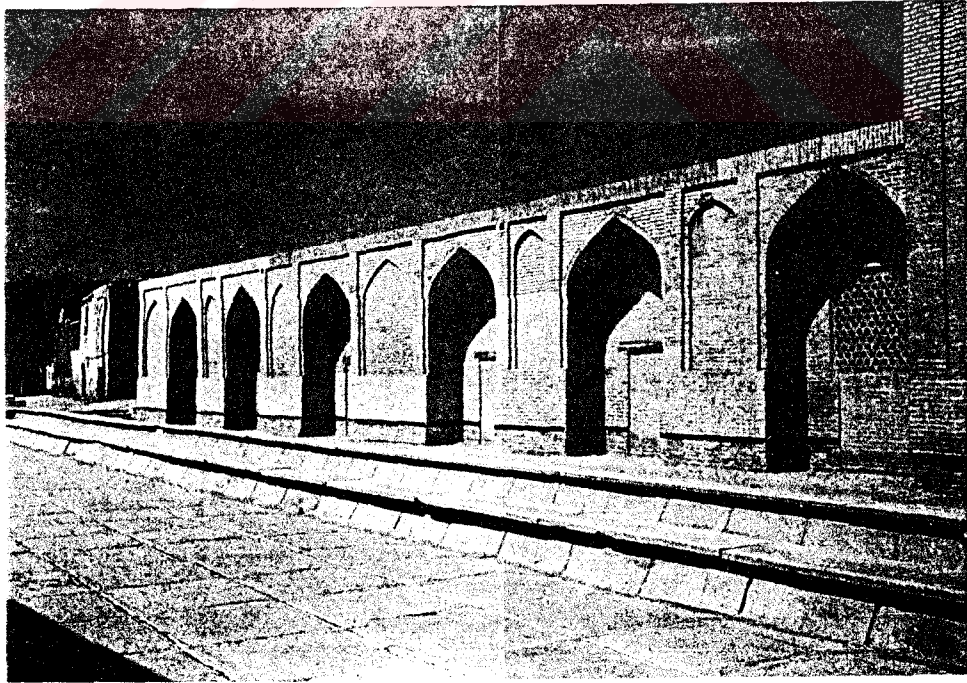

Fot. 194- Hoca Kalon Camii. Batı Cephesi.

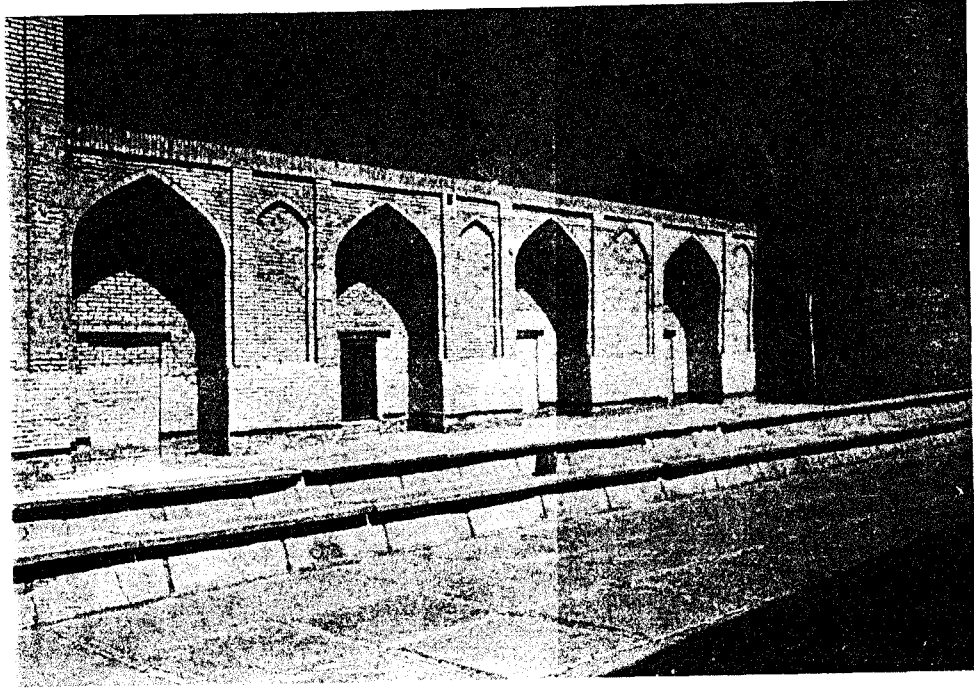

Fot. 195- Hoca Kalon Camii.

Güney Cephedeki giriş eyvanı.

Fot. 196- Hoca Kalon Camii. Güney Cephenin batı tarafı.

Fot. 197- Hoca Kalon Camii. Güney Cephenin doğu tarafı.

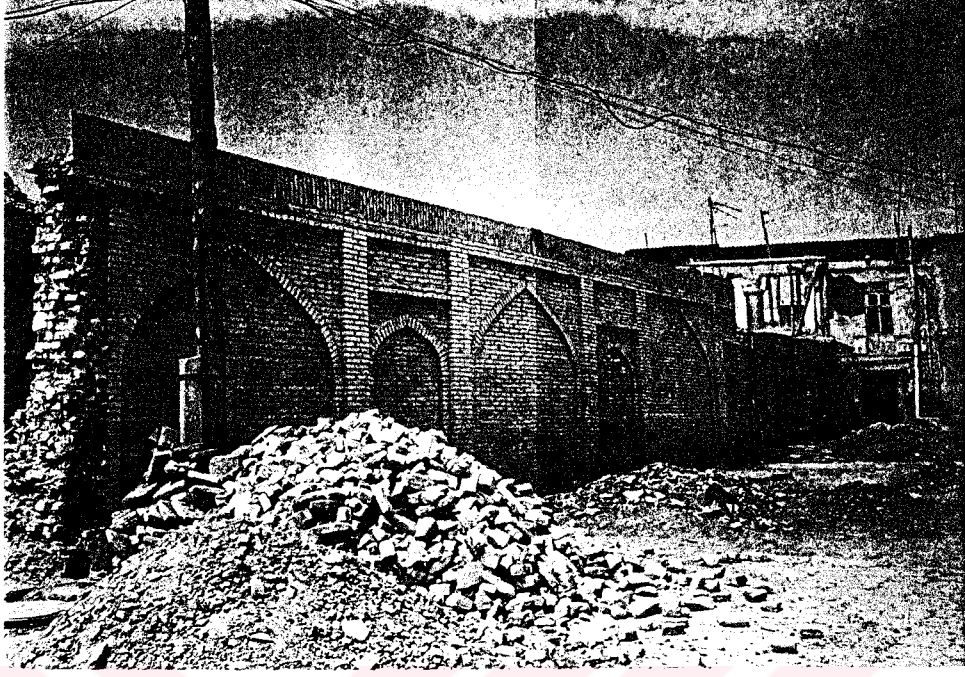
Fot. 198- Hoca Kalon Camii. Minare.

Fot. 199- Hoca Kalon Camii. Doğu Cephesinin gney tarafı.

Fot. 200- Hoca Kalon Camii. Doğu Cephesinin ortası.

Fot. 201- Hoca Kalon Camii. Doğu Cephesinin kuzeyi.

Fot. 202- Hoca Kalon Camii.

Avlunun güneybatı köşesindeki

revak kemerini.

Fot. 203- Hoca Kalon Camii. Avlunun
güneybatı köşesindeki revak sıraları

Fot. 204- Hoca Kalon Camii. Avlunun güney kenarının batısı.

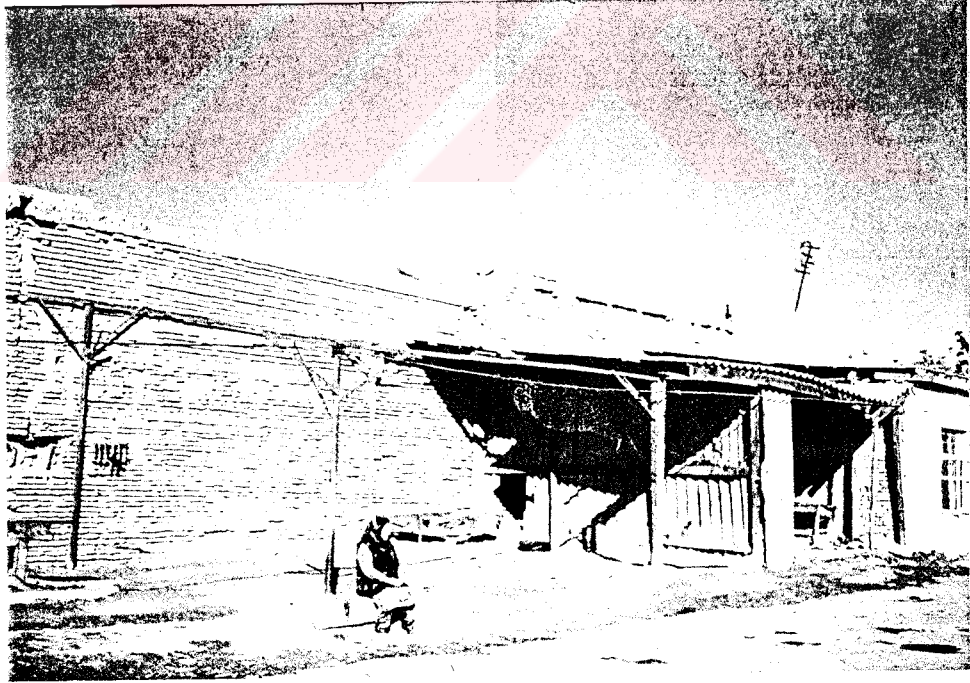
Fot. 205- Hoca Kalon Camii. Avlunun güneybatıcephesi.

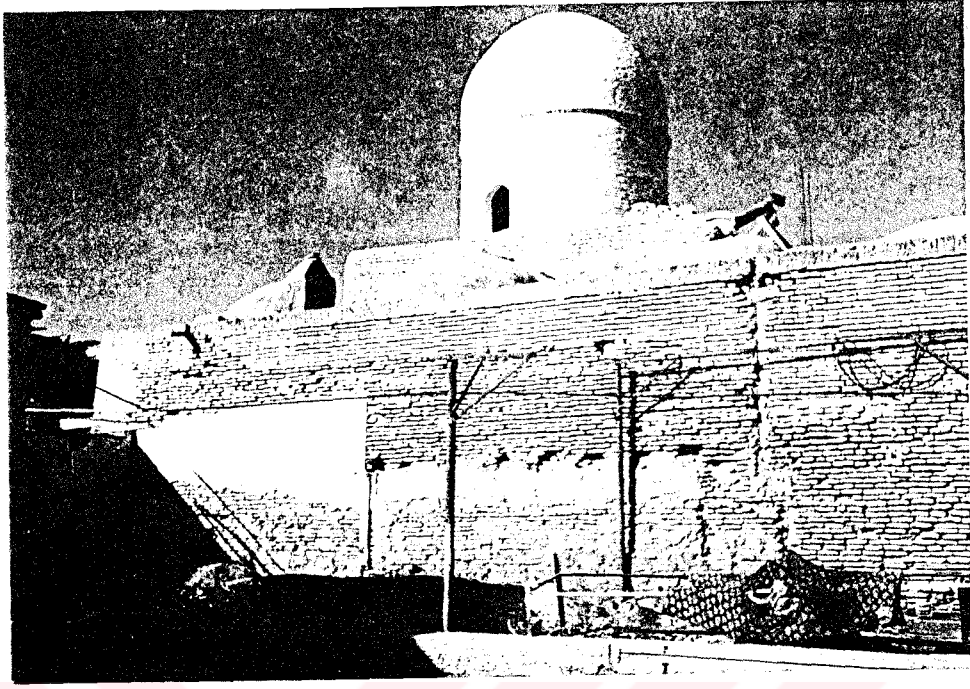
Fot. 206- Hoca Kalon Camii. Avlunun güneydoğu cephesi.

Fot. 207- Valida Hudaydod Camii.Kuzeyden genel görünüşü.

Fot. 208- Valida Hudaydod Camii.Güney cephenin doğu tarafı.

Fot. 209- Valida Hudaydod Camii.Güney Cephenin batı tarafı.

Fot. 210- Valida Hudaydod Camii.Doğu cephesi.

Fot. 211- Valida Hudaydod Camii.

Son cemaat yerinin kuzey kan.

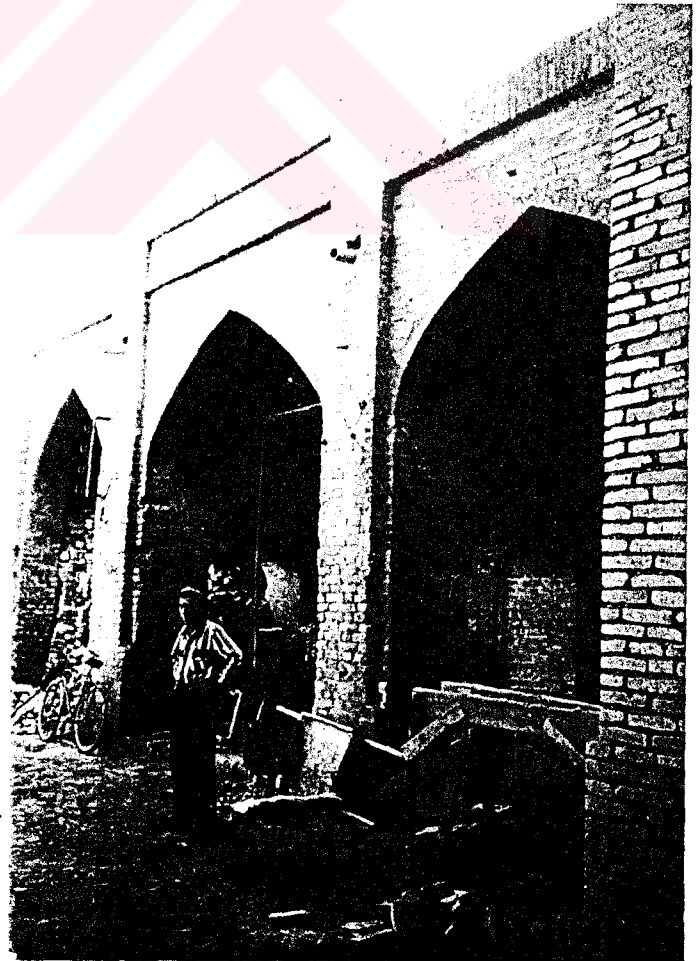

Fot. 212- Valida Hudaydod Camii.Kuzey cephenin batı tarafi.

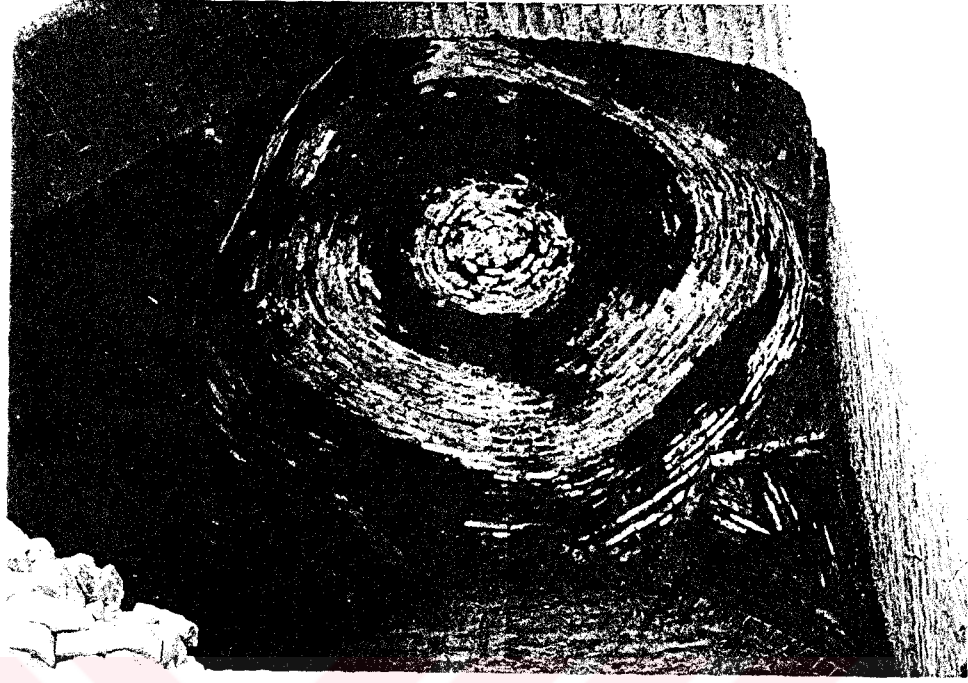
Fot. 213- Valida Hudaydod Camii.

Avlunun kuzey revağı.

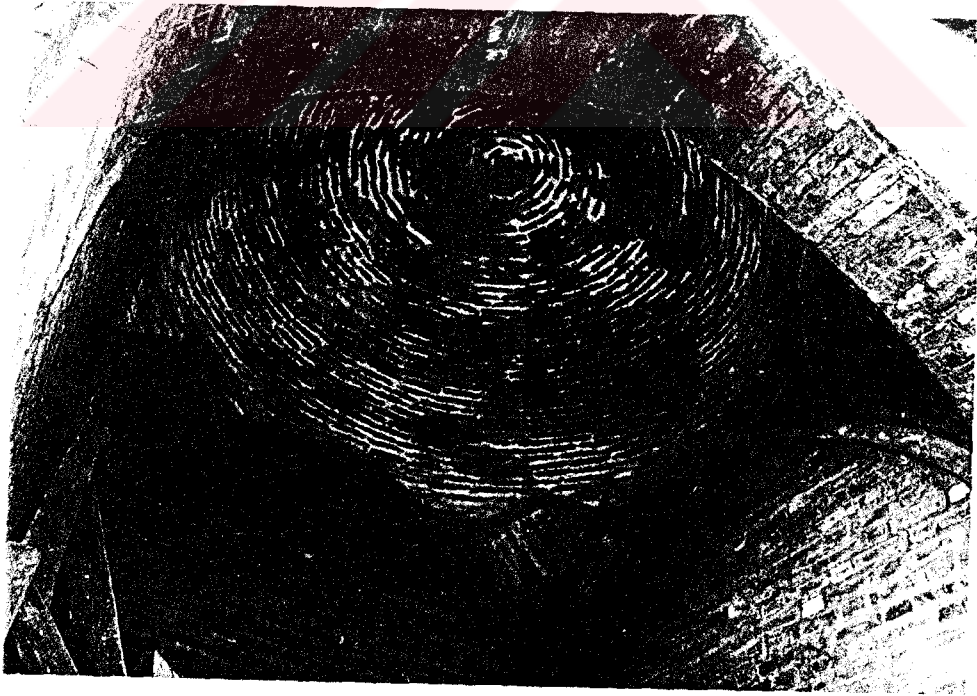

Fot. 214- Valida Hudaydod Camii.

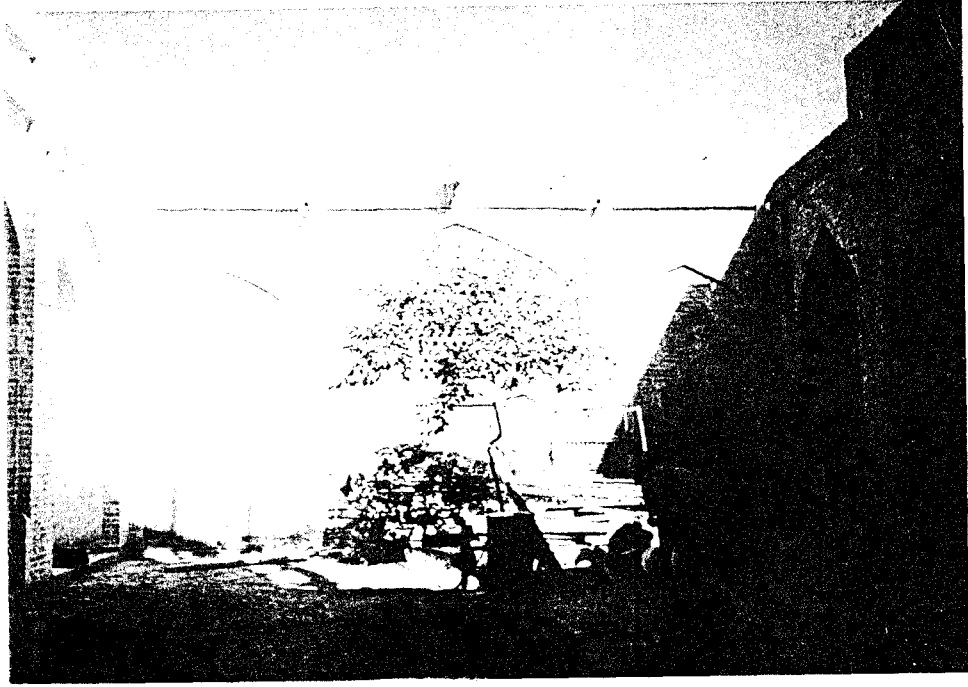
Avlunun gÜney revağı.

Fot. 215- Valida Hudaydod Camii. Avlunun güney revağının doğusundaki kubbe.

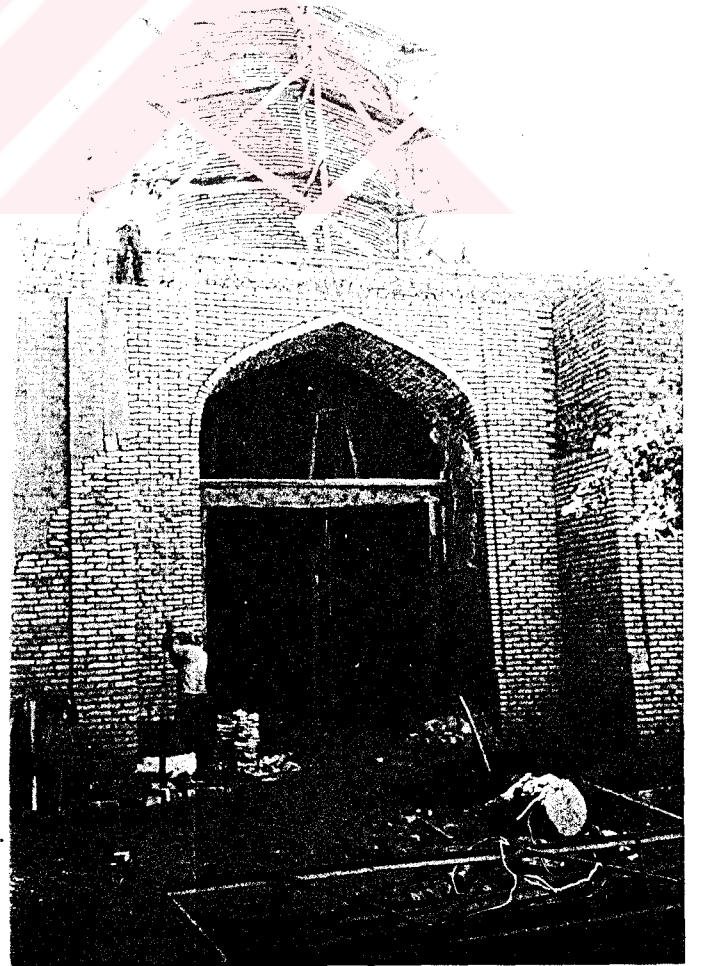

Fot. 216- Valida Hudaydod Camii. Avlunun güney revağının batısındaki kubbe.

Fot. 217- Valida Hudaydod Camii.

Avlunun doğu cephesi.

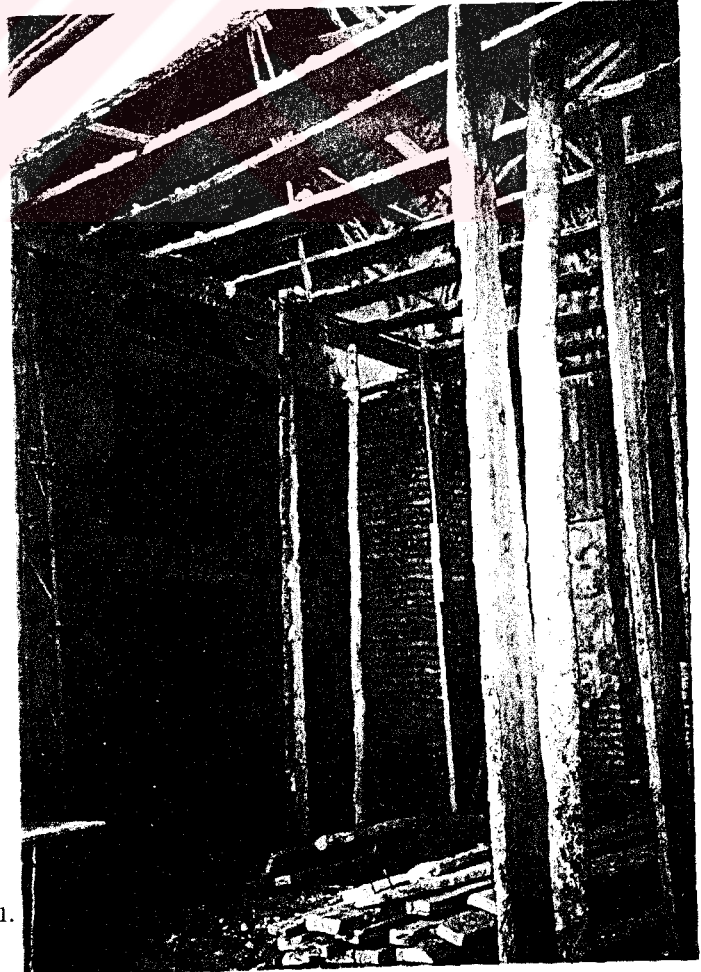
Fot. 218- Valida Hudaydod Camii.

Avlunun batı cephesi.

Fot. 219- Valida Hudaydod Camii.

Avlunun batısındaki caminin girişı

220- Valida Hudaydod Camii.

Batıdaki caminin hariminin güney duvarı.

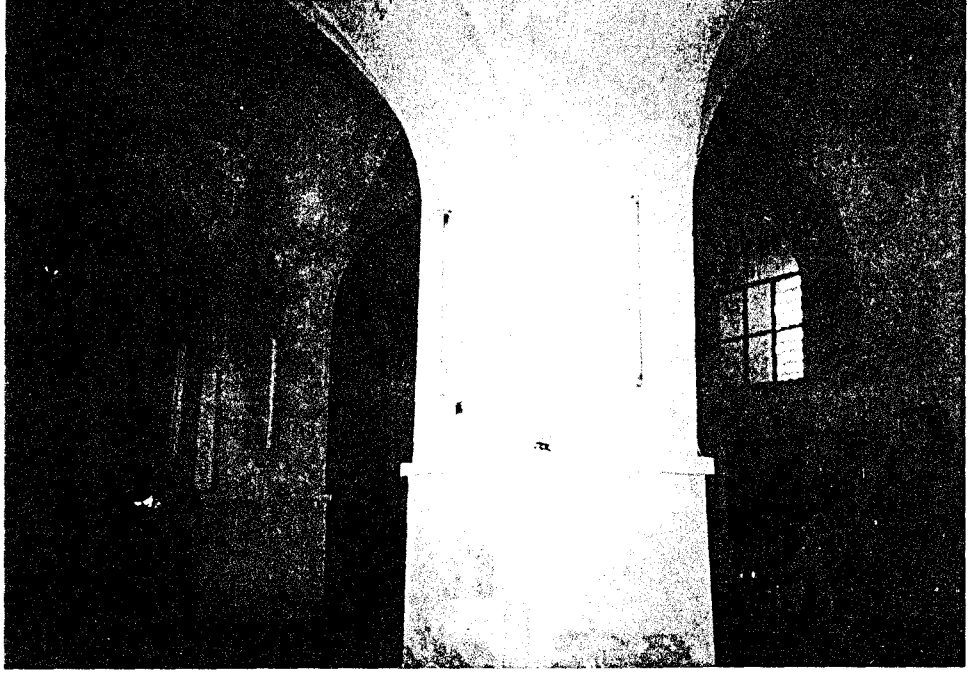
Fot. 221- Valida Hudaydod Camii.

Batıdaki Caminin mihrabı.

Fot. 222- Valida Hudaydod Camii.

Batıdaki caminin mihrap kavsarası.

Fot. 223- Valida Hudaydod Camii. Doğudaki caminin harimi, kuzeydoğu köşesi.

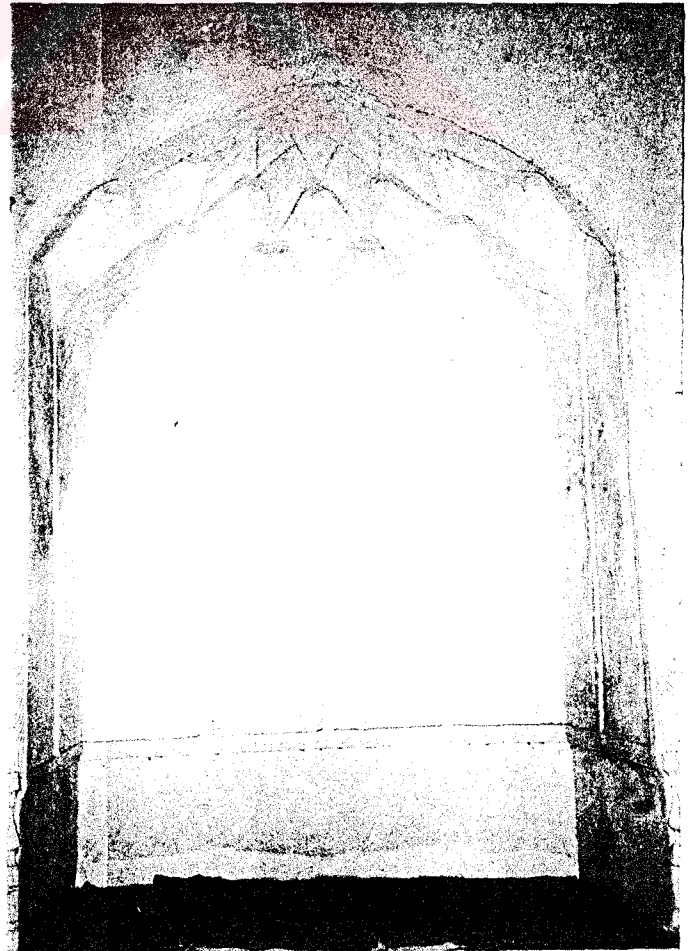

Fot. 224- Valida Hudaydod Camii. Doğudaki caminin harimi, güneydoğu köşesi.

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Fot. 225- Valida Hudaydod Camii. Doğudaki caminin hariminin batı duvarının kuzey kesimi.

Fot 226- Valida Hudaydod Camii.
Doğudaki caminin mihrabı.

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında İzmir'de doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimi İzmir'de tamamladım. 1987 yılında Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü kazandım. Doç. Dr. İnci KUYULU yönetiminde hazırladığım "İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi (İzmir Kadın Hastalıkları ve Doğum Hastanesi)" başlıklı lisans tezi ile 1991 yılında mezun oldum. Kasım 1995'den Nisan 1997'ye kadar Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nün tahsisli kadrosunda Araştırma Görevlisi olarak çalıştım.

ÖZET

Bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Buhara kenti erken dönemlerden itibaren Orta Asya'nın önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur.

Buhara'da bilinen en erken tarihli örneği Karahanlılar'a ait olan, 12. yüzyıl ile 20. yüzyıl ortalarına kadar geniş bir zaman dilimi içinde inşa edilmiş 47 tane cami günümüze ulaşabilmiştir.

Araştırmacılar Anadolu Türk Sanatının kökenini genel olarak Orta Asya Türk Sanatına bağlarlar. Anadolu'daki yapı konstrüksiyon tekniği Orta Asya'dakilerden farklıdır. Ancak yapı formları ve süsleme özellikleri açısından Orta Asya ile ortak özellikler göstermektedir.

Çalışmamızda 12. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında inşa edilmiş 18 cami incelenmiştir. Rölöve ve fotoğraflarıyla ayrıntılı olarak tanıtılan yapılar, plan özelliklerine göre gruplandırılıp Buhara ve yakın çevresindeki benzer örneklerle değerlendirilmiştir. Daha sonra ayrı plan şemasının görüldüğü Orta Asya ve Anadolu örnekleriyle de inşa edildikleri dönemler göz önünde bulundurularak karşılaştırılmıştır.

